

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**SİBİRYA'DAN ÇİN'E GÖNDERİLEN RUS ELÇİSİ İVAN
PETLİN'İN SEYAHATNAMESİ (1618-1619)**

SALİSE HİLAL ERGÜN

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. MURAT ÖZKAN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2021

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Sibirya’dan Çin’e Gönderilen Rus Elçisi İvan Petlin’in Seyahatnamesi (1618-1619)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09/07/2021

Salise Hilal Ergün

18530300002

ÖNSÖZ

Rusya'nın Sibiryâ yurtlarında neden olduğu münferit olaylar ve yayılmacılık faaliyetleri Rus bakiyelerinin Sibiryâ yurtlarına göçmesine ve müstahkem yerleşim yerlerinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Sibiryâ'da kurulan tahakkümün ardından Rusya, bu coğrafya üzerinden uluslararası arenada yeni bir vizyon teşkil etmeyi hedeflemiştir. Filhakika Rusya'nın Sibiryâ toprakları üzerinden Çin ile kurduğu diplomatik temaslar Rus, Moğol ve Çin arşivlerindeki yerini almıştır. Uluslararası gidip gelen diplomatik heyetlerin diplomasi panoramasındaki önemi ise aşikârdır.

Günümüz tarih camiasında Sibiryâ sahası üzerine yapılan çalışmalar henüz ivme kazanmıştır. Biz de Sibiryâ üzerine yaptığımız çalışmayla Rusya-Çin kültürel ve ticarî iştirak oluşum sürecini yalnız iki devlet arasında bağımsız kılmadık. Bilakis bu ilişkilerin dinamiklerini eski Türk halklarının kadim yurdu Sibiryâ toprakları üzerinden incelemenin kıymete haiz olduğu telakkisindeyiz. Bu amaçla yapılmış olan çalışmamızın literatürdeki bu boşluğu dolduracağına; küçükte olsa bilim camiasının engin deryasında bir damla olacağına inanmaktayız.

Çalışmamızda faydalandığımız ve Rusça'dan Türkçe'ye çevirdiğimiz başlıca kaynak Grigori Spasskiy'nin 1818 yılında "*Sibirskiy Vestnik Dergisi*"nde yayımlanmış olduğu İvan Petlin elçilik heyetinin seyahat raporlarıdır. Akabinde Rus tarihçileri N. F. Demidova ve V. S. Myasnikov tarafından 1966 yılında yayımlanan ve İvan Petlin elçiliği üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma olan "*Perviye Russkiye Diplomati v Kitaye*" adlı eserdir. Yine çalışma konumuzla ilgili yapılmış kapsamlı bir çalışma olan A. G. Bannikov'un 1949 yılında yayımlanan ancak bizim çalışmamızda 1954 yılı baskısından istifade ettiğimiz "*Perviye Russkiye Puteşestviya v Mongoliyu i Severniy Kitay*" adlı eser çalışmamızın iskeletini oluşturan kaynaklardandır. Rusya'da ve Çin'de konu üzerine yapılmış olan çeşitli araştırma eser, makale, süreli yayın, belgesel ve harita çalışmaları beraberinde ayrıca Rusya'da bulunduğumuz süre zarfında ulaştığımız kaynak ve materyaller de çalışmanın temel taşlarını oluşturmuşlardır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve tamamlanmasında aslında pek çok emek söz konusudur. Bu bağlamda çalışmamız süresince benden bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Fatih Ünal nezdinde tüm Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarıma gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Lisans ve akademi hayatım boyunca hem birer ağabey hem de birer hoca olarak her daim destekçim olan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Mesut Karakulak ve danışmanım Doç. Dr. Murat Özkan'a ayrıca büyük bir teşekkürü borç bilirim. Yol göstericiliği ve akademik duruşuyla örnek aldığım kıymetli hocam Dr. Öğr. Ü. Fuat Hacısalihoğlu'na akademi yolundaki desteklerinden dolayı çok teşekkür ederim.

Rusya'da bulunduğum süre zarfında yardımlarını bir an olsun esirgemeyen sevgili İbrahim Pakır'a, Türkiye'ye döndükten sonra ihtiyaç olunan bazı kaynaklara ulaşma noktasında Rusya ve Fransa'dan gerekli materyalleri gönderen sevgili dostlarım Guiuliana Padila Atauje ve Chloé Bonheure'ye çok teşekkür ederim.

Her zaman ilim ve eğitim yolunda ilerlememi arzu eden merhum babam Nuh Ergün başta olmak üzere tez yazım süresince gösterdiği büyük sabır ve desteğinden dolayı sevgili annem Akgül Ergün'e, maddi ve manevi her türlü desteklerini hep hissettiğim sevgili ağabeylerim Hasan Ergün ve Hüseyin Ergün'e sonsuz teşekkür ve minnettarlığımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. SİBİRYA'DA RUS HÂKİMİYETİNİN BAŞLAMASI	4
1. 1. Sibirya'da Türk Varlığı ve Rus Politikaları	4
1. 2. Altın Orda Devleti ve Parçalanma Süreci	5
1. 3. Kazan Hanlığı'nın İşgali	8
1. 4. Astarhan Hanlığı'nın İşgali	10
1. 5. Sibir Hanlığı'nın İşgali ve Başrol: Stroganovlar.....	15
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
2. 17. YÜZYIL RUS DIŞ POLİTİKASI.....	28
2. 1. Rusya'da İç Karışıklıklar Dönemi (1598-1613)	28
2. 2. Rusya'da Romanovlar Döneminin Başlaması (1613).....	33
2. 3. İç Karışıklıktan Dış Politikaya Doğru.....	35
2. 3. 1. Mihail Federoviç'in Rusya'da Kaybolan Otoriteyi Sağlaması	35
2. 3. 2. Rus Dış Politikasında Sıcak Gelişmelerin Yaşanması.....	36
2. 3. 3. Rusya-Çin Ticarî İlişkilerinin Oluşumu.....	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	43
3. İVAN PETLİN'İN MİSYONU	43
3. 1. İvan Petlin'in Kimliği	43
3. 2. İvan Petlin'in Elçilik Görevine Atanması	43

3. 3. İvan Petlin'in Elçilik Heyeti	44
3. 4. İvan Petlin'in Elçilik Heyetinin Yol Güzergâhı.....	45
3. 5. İvan Petlin'in Çin'e Varışı	47
3. 6. İvan Petlin'in Çin İmparatorundan Mektup Alması.....	48
3. 7. İvan Petlin'in Rusya'ya Dönüşü	49
3. 8. Resmî Yazışmalar	50
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	57
4. İVAN PETLİN SEYAHATNAMESİNİN İNCELENMESİ	57
4. 1. Seyahatnamenin Muhtevasına Dair.....	57
4. 2. Seyahatnamenin Kritiği.....	60
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	64
5. İVAN PETLİN SEYAHATNAMESİNİN TERCÜMESİ	64
5.1. İvan Petlin'in Ziyaret Ettiği Uluslar.....	65
5. 2. Moğolistan Şehirleri.....	67
5. 3. Moğol İnanışları ve Tapınakları.....	68
5. 4. Moğolistan Pazarları ve Sosyal Hayatı	69
5. 5. Moğol Kutuhtaları.....	70
5. 6. Moğolistan Topraklarından Büyük Çin'e Uzanan Yol	71
5. 7. Şirokalga Şehri	72
5. 8. Şiro Şehri.....	73
5. 9. Yar Şehri	74
5. 10. Taima Şehri	75
5. 11. Beyaz Şehir	75
5. 12. Büyük Çin	76
5. 13. İvan Petlin'in Çin İmparatoru ile Görüşme Talebi	77
5. 14. Çin Ülkesi ve Ob Nehrine Dair Bulgular	77
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	81

KAYNAKÇA.....	85
EKLER.....	92
ÖZGEÇMİŞ	113

ÖZET

SİBİRYA'DAN ÇİN'E GÖNDERİLEN RUS ELÇİSİ İVAN PETLİN'İN SEYAHATNAMESİ (1618-1619)

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat Özkan

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Altın Orda hanlıklarını hâkimiyeti altına alan Ruslar hızla Sibiryâ'nın uçsuz bucaksız topraklarında yayılmaya başladı. Romanov Hanedanlığı dönemiyle sorunlar dönemini geride bırakan Rusya dış politikada daha belirleyici adımlar atmaya hedefledi. Devlet hudutlarını genişletme yolunda Sibiryâ'nın bilinmeyen bölgeleri keşfedilmeye başlandı. Rus kolonizasyonun sağlandığı Sibiryâ toprakları üzerinden zengin Çin'e giden yollar ve su kaynaklarının belirlenmesi cazip bir fikir olarak ortaya çıktı. Çin pazarları ve malları hem Ruslar hem de Avrupalı devletlerin kârlı ticaret emellerini perçinleyen bir madendi. İngilizler, Çin'e giden yolları bulma gayesiyle Rus devletinden Sibiryâ topraklarından geçebilme izni istedi. Ancak Ruslar elde edeceği ticarî kazançlara İngilizler olmadan erişmek istiyordu.

Mihail Federoviç döneminde derhal Rus-Çin ilişkilerinin teşkil olunması amacıyla Sibiryâ Kozaklarından İvan Petlin önderliğinde Çin'e gidecek Rus elçiliği tertiplendi. 9 Mayıs 1618 yılında Tomsk'tan yola çıkarak Sibiryâ ve Moğolistan topraklarından Çin'e giden elçilik heyeti görevini tamamlayınca tam bir yıl sonra 16 Mayıs 1619 tarihinde Tomsk'a geri döndü. İvan Petlin, Çin imparatorundan getirdiği mektubu ve Çin devletinin karayolları, su kaynakları ve diğer eyaletlerin detaylı raporlarını Rus devletine sundu. Ruslar Çince mektubu 56 yıl boyunca çeviremeden bu ticarî ortaklığın gecikmesine neden oldu. İvan Petlin elçilik misyonunu başarıyla tamamlamasına rağmen Rusya'nın bu erteleme tutumu Çin ile yapılacak çoğu ortaklığın gecikmesine yol açtı.

Rusya, XVII. yüzyıl boyunca Pasifik Okyanusu kıyılarına kadar ulaşmış; Kozaklar vasıtasıyla devlet hudutlarını genişletmiştir. Kozak İvan Petlin'in elçiliği ise iki devlet arasındaki temasları güçlendirmiş; Rusya'dan Çin'e gönderilecek diğer elçiliklerin önünü açmıştır. Bugün Rus-Çin ilişkilerinin temelleri İvan Petlin'in Sibiryâ toprakları üzerinden gerçekleştirdiği seyahat sayesinde teşekkül etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İvan Petlin, Sibiryâ, Rusya, Çin, Moğolistan.

ABSTRACT

TRAVELOGUE OF IVAN PETLIN, RUSSIAN AMBASSADOR SENT FROM SIBERIA TO CHINA (1618-1619)

Master's Thesis, History Department

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Murat Özkan

Having dominated the Golden Horde khanates since the second half of the 17th century, the Russians began to spread rapidly in the vast lands of Siberia. Russia, which left behind the period of problems with the Romanov Dynasty, aimed to take more decisive steps in foreign policy. Unknown regions of Siberia began to be discovered on the way to expand the state borders. It turned out to be an attractive idea to determine the routes and water resources to rich China through the Russian colonized Siberian lands. Chinese markets and goods were a mine that reinforced the lucrative trade ambitions of both Russians and European states. The British asked the Russian state for permission to pass through the Siberian territory in order to find the routes to China. However, the Russians wanted to reach their commercial gains without the British.

In the period of Mikhail Federovich, organized the first official Russian embassy to go to China under the leadership of Ivan Petlin, one of the Siberian Cossacks, in order to establish Russian-Chinese relations immediately. On May 9, 1618, the embassy delegation departing from Tomsk and going to China from Siberia and Mongolia lands returned to Tomsk exactly one year later on May 16, 1619. Ivan Petlin presented the letter he brought from the Chinese king and detailed reports of the Chinese state's roads, water resources and other provinces to the Russian state. This commercial partnership was delayed before the Russians could translate the Chinese letter for 56 years. Although Ivan Petlin successfully completed his embassy mission, Russia's procrastination delayed most partnerships with China.

Russia reached the shores of the Pacific Ocean during the 17th century; He expanded the borders of the state through the Kozaklar. The embassy of Kozak Ivan Petlin strengthened the contacts between the two states; It paved the way for other embassies to be sent from Russia to China. Today, the foundations of Russian-Chinese relations were formed thanks to Ivan Petlin's travels through Siberia.

Keywords: Ivan Petlin, Siberia, Russia, China, Mongolia.

KISALTMALAR VE SİMGELER

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCF.	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
GİGL.	: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Geografiçeskoy Literatur
MNİJ.	: Mejdunarodny Nauçno-İssledovatelckiy Jurnal
s.	: Sayfa Numarası
S.	: Sayı
UGTU.	: Ulyanovskiy Gosudarstvennyy Tehniçeskiy Universitet
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğeri

GİRİŞ

Sibirya¹ bölgesi, Türk kültür ve tarihinin yadsınamaz bir hazinesidir. Bu nadide coğrafya birçok medeniyet ve kültür unsurlarını içinde barındıran mümbit topraklara sahiptir. Bölgedeki ilk yerleşimler Altay bölgesi ve Angara² nehri civarlarında gerçekleşmiştir³.

Sibirya toprakları, Batı'da Ural dağlarından Doğu'da Pasifik Okyanusu'na kadar, kuzeyde Kuzey Buz denizinden güneyde Moğol ve Kazak bozkırlarına ve hatta Çin sınırlarına dek ulaşan engin bir deryadır. Yer aldığı konumdan ziyade sahip olduğu yeraltı ve yerüstü kaynakları, dış güçlerin aradığı ideal ticaret iştiraki, sömürge ve pazar arayışına uygun topraklardır. Bu mümbit topraklara müstahkem adımlar atacak olan başlıca dış güç ise şüphesiz Rusya'dır.

1598 yılından itibaren Sibirya'da hâkim güç unsuru haline gelecek olan Rusya'nın başlangıçta bu coğrafya üzerine seferler düzenleme gibi bir emeli yoktu. Rusların ana gayesi her daim karalarla çevrili olan sınırlarını açık deniz bağlamında geliştirmektir. Kuşkusuz bu istek Rus iktisadi gelişimi için aşılması zor bir engeldir. Zira XVI. yüzyıl Rus dünyasının gelişim sahasında denizlere açılması için en müsait alan olan Karadeniz güçlü Osmanlı İmparatorluğu himayesindeydi. Dolayısıyla bu yönde girişilecek teşebbüslerin hiç şüphesiz ağır sonuçları olabilirdi. Bu nedenle Ruslar daha kırılgan ve genişlemeye müsait Hazar Denizi istikametinde bir politika yürütmeyi çıkarlarına uygun gördü. Nitekim Kazan ve Astarhan gibi İdil-Ural sahasındaki ticaret rotaları da Doğu ve Batı arasındaki ticaret için mühim bir bölgeydi. Nihayetinde bu gayenin en temel ayağı ise şüphesiz Hazar Denizi'ne ulaşmaktı.

Bir diğer taraftan Rusya'nın varlığını sürdürebilmesi için önem arz eden knezliklerden biri olan Moskova Knezliği Cengiz ordularının istilası nedeniyle tehdit altında idi. Cengiz'in torunu Batu Han XIII. yüzyılda Rus topraklarına

¹Sibirya isminin Tatar Türklerince verildiği yönünde çeşitli görüşler mevcuttur. XVII. yüzyılda Rusların bölgeyi işgaliyle *Sibirskaya Zemlitsa* ismi kısaca Sibirya şeklinde literatüre geçmiştir. Avrasya'nın yüzde kırkını oluşturan Sibirya topraklarının genel coğrafyası ve tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz. İlyas Topsakal, *Sibirya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ötüken, İstanbul 2017, s. 26-34.

²Sibiryanın güneydoğusunda yer alan, Baykal gölünden Yenisey nehrine dökülen 1779 km uzunluğundaki nehirdir.

³Topsakal, 2017, 34-35.

saldırması sonucu Altın Orda Devleti⁴’nin temellerini atmıştır. Fakat XV. yüzyıla gelindiğinde Altın Orda Devleti’nin parçalanarak Kazan, Astarhan ve Kırım hanlıklarına bölünmesinin akabinde Moskova Knezliği avantajlı bir konuma yükselmiştir⁵.

Altın Orda Devleti’nin parçalanmasıyla birlikte Doğu Avrupa’da hâkim bir otoritenin yerine artık daha özerk Kırım/Kazan Hanlığı, Litvanya ve Moskova Knezlikleri gibi birbirileri ile rekabet içinde olan kuvvetler zuhur etmişti. Bu kuvvetler arasında çıkan anlaşmazlıklar Moskova lehine olmuştu. Moskova Knezliği krizden fırsat yaratma suretiyle rotasını Hazar Denizi’ne, Kafkaslara ve nihayet Karadeniz’e doğru çevirmişti. Böylelikle Osmanlı Devleti’ni Kuzey’den tehdit eden bir Rus tehlikesi ortaya çıkmıştı⁶.

Avrasya coğrafyasında güç dengelerinin değişmesiyle Osmanlı-Rus münasebetleri artmaya başlamıştı. Balkanlar ve Karadeniz’de etkisini sürdüren Osmanlı Devleti’ne karşın Türk-Tatar hâkimiyetinden kurtulan Ruslar da Karadeniz istikametinde yayılmacı politikalarına başlamıştı. IV. İvan Grozni’nin Rus Çarlığına getirilmesiyle 1552 tarihinde Kazan Hanlığı ve 1556 tarihinde Astarhan Hanlığı Rusların hâkimiyet alanına girmesi kaçınılmaz olmuştur⁷.

Ruslar, Karadeniz’e inme emelleri eşliğinde çıktıkları yolda, Don-Volga Kazaklarından bir grup eşkıya ordusunun desteğiyle birlikte çeşitli hadiseler sonucunda Sibiry topraklarına adım atmışlardır. Sibiry’da değerli kürkler ve işlenmeye hazır madenler bulunuyordu. Rusların ilgisini çeken bu topraklar yerel halklardan ucuza mâl ettikleri kürk ticaretinin kolay yoldan yapılabilmesi için bir velinimetti. Mevzu bahis coğrafyanın sahip olduğu ticarî potansiyelin farkında olan Rusya zamanla Sibiry bölgesinde yayılma faaliyetlerini hızlandıracaktı.

Rusların Karadeniz’e yönelik politikalarını takiben Sibiry topraklarında potansiyel güç unsuru haline gelmesi yeni hedeflerin belirlenmesine zemin hazırlamıştır. Zira Rusya geçirdiği İç Karışıklık Dönemi⁸ (1603-1613) akabinde

⁴Altın Orda Hanlığı ve bu hanlığın Türkleşme sürecine dair detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kafalı, *Altın Orda Devletinin Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 84.

⁵Topsakal, 2017, 84.

⁶Halil İnalcık, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, C. 12., S. 46, Nisan 1948, s. 352.

⁷İlyas Kamalov, *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 1.

⁸Rusya’nın “Büyük Kargaşa” şeklinde izah olunan iç buhran döneminde ülkedeki otoritersizliği fırsat edinen kişiler tarafından taht üzerinde hak iddiaları ortaya atıldı. Rusya yönetiminde söz sahibi

artık dışa dönük politika izleyecekti. Uzak Doğu hudutlarına kadar uzanan bu yolda Ruslar ticaret yapmak amacıyla Sibirya güzergâhı üzerinden Çin'e elçilik heyetleri gönderecekti. Çin'in elverişli toprakları, porselenleri, ipek kumaşları ve Moğolistan'ın birbirinden zengin pazarları ticaret iştiraki için oldukça elverişli faktörlerdi.

Nitekim Rusların Sibirya sahalarında adım adım hâkim güç unsuru haline gelmelerinde yatan birçok neden vardı. Çalışmamızın ana bölümü olan İvan Petlin'in elçiliği bu nedenleri kapsayan başlıca gelişmelerdendir. Çalışmanın daha anlaşılır kılınabilmesi için öncelikle Rusya'nın Sibirya'da ki kolonizasyon faaliyetlerini etraflıca değerlendirmekte fayda görmekteyiz. Bu nedenle de öncelikle Sibirya'da bulunan Türk varlığı ve yürütülen Rus politikalarına değinmek elzemdir. Akabinde, yürütülen Rus politikaları sonucu Altın Orda Devleti'nin parçalanma sürecini ele alacağız. Bu sürecin doğurduğu neticeleri müteakiben de kadim Türk-Tatar varlığının kilit kapıları olan Kazan, Astarhan ve Sibir Hanlıklarının işgali beraberinde Stroganov ailesinin Sibirya'nın işgali sırasındaki yadsınamaz faktörü incelenecektir. Nihayetinde ise çalışmamızın odak noktası olan İvan Petlin elçiliğinin Çin'e seyahati neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilecektir.

olmak isteyen birçok sahte ar ortaya ıktı. Rus halkı arasında muazzam bir kıtlık ve çeşitli hastalıklar süreci yaşandı. Tüm bu talihsiz hadiselerin yanında İsveç ve Leh tehdidi Rus ülkesinin etrafını sardı. Büyük bir kargaşanın hâkim olduğu bu dönemi Ruslar bu yüzden İç Karışıklıklar Dönemi olarak nitelendirmişlerdir. Bu döneme dair kapsamlı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara 2014, s. 209-224.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİBİRYA'DA RUS HÂKİMİYETİNİN BAŞLAMASI

1. 1. Sibirya'da Türk Varlığı ve Rus Politikaları

Sibirya'nın güneyi Türk varlığının ve medeniyetinin yüzyıllar boyu yayıldığı mühim bir coğrafyadır. Bu coğrafya, Kıpçaklar, Türk-Moğol imparatorluğu, Fin-Ogur kavimleri ve onları takiben birçok kavimlere ev sahipliği yapmıştır. Rusların bölgeye ilk adım attığı XVI. yüzyılın sonlarına kadar Sibirya topraklarında Türk hâkimiyeti korunmuştur.

Sibirya oldukça geniş bir alanı kapsamakla birlikte birçok etnik unsurları da içinde barındırmıştır. Bilhassa Türk nüfusunun yoğun olduğu bölge ise Batı Sibirya bölgesi olmuştur. Bazı Türk ve Rus araştırmacılar Türk bakiyelerinin bölgeye sonradan geldiklerini öne sürerler. Fakat bu iddianın kabul edilmesi mümkün değildir⁹.

Sibirya topraklarında Türk soylu kavimler¹⁰ dışında başka topluluklar da yer almaktaydı¹¹. Batı Sibirya topraklarında yaşayan bu Türk bakiyeleri bölgede müstakil yerleşim birimleri kurmuşlardır. Bu yerleşim birimleri sadece Tatar nüfusları tarafından değil; Başkurt, Mansi, Hanti ve Selkup beğleri tarafından idare edilebiliyor ve ayrıca her yıl düzenli olarak devlete vergi ödüyorlardı¹².

Batı Sibirya'nın doğu vilayetinde ise gayrimüslim halklar yaşamaktaydı. Alman asıllı Rus Türkologu ve Doğu bilimcisi Wilhelm Radloff, bu bir kısmı göçebe bir kısmı yerleşik olan Sibirya halklarını; Altaylılar/Altaylı Dağ Kalmıkları, Teleütler ve Şorlar olmak üzere üç ana grup halinde sınıflandırmıştır. Radloff, bu halkların büyük bir Türk halkı olarak temayüz ettiklerini izah etmiştir¹³.

Tüm bu kavimler yüzyıllar boyu kendi kültür ve inanış biçimleriyle bu coğrafyada varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu kültür ve inanış biçimleri vasıtasıyla da şüphesiz farklı milletler ile etkileşim içerisinde bulunmuşlardır. Nitekim bu

⁹N. A. Tomilov, *Batı Sibirya Türkleri*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 7.

¹⁰Tatarlar, Yakutlar, Kızıllar, Kaçınlar, Sagaylar, Beltirler, Biryuslar, Sibirya Kırgızları vd.

¹¹Bu toplulukların mensup oldukları kavimler ve mevzu bahis saha hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatih Ünal, "Çarlık Döneminde Rusların Sibirya Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 41, Güz 2015, s. 613-647.

¹²İlyas Topsakal, "Türk Tarihi Açısından Sibirya'nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar)", *Turkish Studies*, C. 6, S. 1, Güz 2011, s. 1879.

¹³Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan*, Çev. Ahmet Temir, C. 1, Maarif, İstanbul 1956, s. 261-263.

coğrafyanın bağrında bir Türk-Moğol devleti olarak kurulan Altın Orda Devleti de tarihi sürecin en büyük etkileşimlerinden birini doğurmuştur. Altın Orda'nın parçalanmasıyla birlikte ise varisi olarak devam edecek olan yeni hanlıklar teşkil olunmuştur. Nitekim Rusların hâkimiyet sahasına kattığı Altın Orda Devleti'ni ve parçalanma sürecini incelemek dönemin getirdiği şartlar eşliğinde bölge üzerinde yürütülen Rus politikalarının daha iyi anlaşılabilmesi için uygun olacaktır.

1. 2. Altın Orda Devleti ve Parçalanma Süreci

Cengiz Han, Çin'den Adriyatik Denizi'ne kadar yaptığı akınlarla adeta XIII. yüzyıla damga vurmuş bir Moğol hanıdır. Bu akınlardan birisi de Cengiz Han'ın emriyle Subutay Noyan ve Cebe Noyan tarafından teşkil olunan Birinci Deşt-i Kıpçak¹⁴ Seferi olmuştur. 1222'de Deşt-i Kıpçak sahasında hâkimiyet sağlamak amacıyla harekete geçen Moğol ordusu, Kafkas kabileleri, Alanlar ve Kıpçaklar üzerine yürümüştür. Ancak Moğollar Türk-Moğol kardeşliğini öne sürmekle beraber zekice bir savaş stratejisi uygulayarak¹⁵ Kıpçaklar ile uzlaşmayı başarmışlardır. Hatta Moğollar, Kıpçaklara bazı savaş ganimetlerinden de vermişlerdir¹⁶. Kıpçakların geri çekilmesiyle diğer kabileler Moğol direnişinde yalnız kalarak felakete uğramışlardır. Moğollar, önce Kafkas kabilelerini kılıçtan geçirmişler; daha sonra ise derhal Kıpçaklar üzerine yürümüştür. Moğolların uzlaşmacı sözlerine ve ganimetlerine güvenen Kıpçaklar da Moğol orduları tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmışlardır¹⁷. Deşt-i Kıpçak sahasında hızla değişen dengeler yaşanan münferit olayları da beraberinde getirmiştir. Nitekim başarılı olan Moğol orduları iştirak sahasını genişletmeye devam etmişlerdir.

Cengiz Han'ın torunu ve Cuci Han¹⁸'in oğlu Batu Han şahsındaki Moğol-Türk ordusu 1237'de İtil Bulgarları üzerine saldırarak Bulgar Devleti'ni ortadan

¹⁴Hâkimiyet altına alınan bölge nüfusunun çoğunlukla göçebe Kıpçaklardan oluşmasından dolayı bu bölgeye “Kıpçak Bozkırı” anlamına gelen Deşt-i Kıpçak adı verilmiştir. Bkz. İlyas Kamalov, “Altın Orda Devleti”, Osman Karatay, Serkan Acar (Ed.), *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Kronik, İstanbul 2020, s. 536.

¹⁵Askerî tarih bağlamında bu duruma önce düşmanın gücünü bölerek sonra ise hepsiyle farklı zaman dilimlerinde savaşarak mağlup etme taktiği olarak nitelendirilen “iç hatlar manevrası” denilmektedir. Bkz. Mehmet Berk Yalırık, *Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2014, s. 47.

¹⁶Mustafa Kafalı, “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, *Tarih Dergisi*, S. 25, 1971, s. 184.

¹⁷Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri 1223-1341*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s. 26-28.

¹⁸Cuci Han 1227'de bir av kazasında ölmüştür. Bu sebeple babası Cengiz Han oğlu Cuci'nin görevlerini ifa etmesi sebebiyle torunu Batu Han'ı babasının yerine vazifelendirmiştir. Bkz. Mustafa Kafalı, “Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları”, *Tarih Dergisi*, S. 24, 1970 s. 60.

kaldırmıştır. İtil Bulgarları İslamiyet'i kabul etmiş olan ilk Türk devletidir. Bu devlet Moğolların istilası neticesinde bazı Türk kavimleri ve azınlık teşkil eden Moğol unsurlarıyla karışma suretiyle Altın Orda Devleti'nin temellerini atmışlardır¹⁹. Keza Deşt-i Kıpçak bölgesi ile İrtiş-Aral bölgesini kapsayan geniş arazide Batu Han'ın kurmuş olduğu Saray şehri devlet merkezi olmak üzere Altın Orda Devleti kurulmuştur.

Altın Orda Devleti'nin yönetiminde uzun yıllar boyu Cengiz Han soyundan gelen hanlar hüküm sürmüşlerdir²⁰. Canıbek Han (1342-1357) dönemine gelindiğinde ise devlet otoritesinde söz konusu gerilemeler zuhur etmiştir. Berdi Bek Han (1357-1359)'ın yönetime gelmesi akabinde de iç karışıklıklar patlak vererek Altın Orda Devleti'nin parçalanma süreci fiilen başlamıştır.

Altın Orda Devleti iç karışıklıklar ile meşgul olurken bir yandan Rusya bu kargaşayı fırsat edinerek isyan havası estirmeye başladı. Doğuda ise Timur Devleti hızla yükseliyordu. Timur tehdidi Altın Orda Devleti ile Osmanlı Devleti ittifakını tetikleyen önemli bir faktör oldu²¹. Zira her ne kadar bu iki devlet İslam dinine mensup olsa da pek ittifak halinde oldukları söylenemezdi. Bu sebeple Timur'un bu iki mühim İslam devletinin birbiriyle olan ilişkilerinde etkili olduğu izah olunabilir²². Altın Orda'da güç dengelerinin hızla değişmesiyle bizzat Timur

¹⁹Serkan Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 54-61.

²⁰Cengiz Han'ın baş vârisi olan oğlu Cuci Han (1223-1227)'in erken ölümünün ardından hanlık tahtına Cengiz'in torunu ve Cuci'nin oğlu Batu Han (1237-1256) döneminde devletin temelleri Cengiz yasası ve törelerine uygun bir şekilde atıldı. Batu Han'ın ölümünden sonra söz sahibi olan Batu Han'ın oğlu Sartak Han (1256-1257) döneminde idarî anlamda bir icraat görülemedi. Bu sebeple bahtsız Sartak Han'ın yerine kardeşi Ulakçı Han (1256-1257) devlet yönetimine getirildiyse de, o da bu dönemlerde bahtsız bir şekilde hayatını kaybetmiştir. Bu hadiselerin ardından Batu Han'ın küçük oğlu Berke Han (1257-1266) Altın Orda Devleti tahtında hüküm sürmeye muvaffak oldu. Berke Han'ın döneminde onun yönetimi altında ki halk İslamiyet'i kabul etti. Akabinde Şaman olan halklar da Müslüman oldu. Berke Han'ın ölümüyle tahta geçen Batu Han'ın torunu Mengü Timur Han (1266-1280) döneminde devlet sınırları ve bütünlüğü korunduysa da, bu dönemi müteakiben Batu Han'ın torunu Tuda Mengü Han (1280-1290) döneminde devlet yönetiminde bazı zayıflamalar görülmeye başladı. Bu zafiyetler Tula Buğra Han (1287-1290) döneminde şiddetini artırarak iç karışıkların nüksetmesine sebebiyet verdi. Akabinde hanlık tahtına Tokta Han (1290-1312) oturduysa da, filhakika Altın Orda Devleti'nin asıl hâkimi, yetenekli ve cesur bir şahsiyet olan Nogay olmuştur. Altın Orda yönetiminde yaşanan hızlı taht değişimlerini müteakiben Özbek Han (1312-1340) hanlığın yönetimine geçti. Onun döneminde ata yöntem ve esaslarına sadık kaldı. Özbek Han'ın döneminde Altın Orda Devleti'nin gücü zirveye ulaşmıştı fakat onun ölümüyle birlikte bu saltanat pek uzun sürmedi. Bkz. Acar, 2013, 63-65.

²¹İlyas Kamalov, İlknur Mirgaliyev, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", *Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 189.

²²Timur'un da desteğiyle Toktamış Han (1379-1396) Altın Orda Devleti'nde tahta oturdu. Daha sonra bu iki devlet hükümdarı Azerbaycan problemi sebebiyle karşı karşıya geldi. 27 Nisan 1391 tarihinde yapılan savaşta Timur, Toktamış Han'ı mağlup ederek muzaffer oldu. Bkz. Acar, 2013, 65.

tarafından Timur Kutluk Han (1395-1400) devlet yönetimine getirildi²³. 1437 yılına gelindiğinde ise Altın Orda Devleti artık Uluğ Muhammed Han'ın yönetimi altına girdi. Uluğ Muhammed Han döneminde Moskova Knezliği itaat altına alındı. Bahsi geçen han 1436 yılına kadar tahtta kalmış; devlet üzerindeki söz haklarını sonuna kadar kullanarak vergi topladı.

Uluğ Muhammed, Edige Mirza'nın oğlu Gıyaseddin ile anlaşmazlığa düştü. Akabinde Gıyaseddin'in ortadan çekilmesiyle yerini alan Kiçi Muhammed (1435-1445) ile mücadeleye girişti. Nihayetinde ortak bir anlaşmaya vararak Uluğ Muhammed Han Kırım'da; Kiçi Muhammed ise Saray'da hüküm sürecekti. Kiçi Muhammed'in ölümünün ardından yerine Seyyid Ahmet Han (1445-1465) geçti. Seyyid Ahmet Han, devletin sınır ve bütünlüğünü korumak amacıyla vakit kaybetmeden Moskova Knezliği ile Kırım Hanlığı'na karşı direnişe geçti. Fakat bu girişimlerden sonuç alamadan öldü²⁴.

Seyyid Ahmet Han'ın ölümünden sonra yerine Ahmed Han (1465-1481) geçti. Seyyid Ahmet Han'ın mücadelesini sürdürmekle mükellef olsa da Ahmed Han'da gerek hükümdarlık sürecinin Leh mücadelelerine denk gelmesi, gerek Türk-Tatar idaresinin darbe yemesi gibi hadiseler neticesinde başarılı olamadı. Ahmed Han; Kırım Hanı Mengli Giray, Sibir Hanı İbak Han ile Nogaylı Musa Mirza tarafından 1481 yılında bir saldırı sonucu öldürüldü. Ahmed Han'ın ölümü sonrasında ortaya çıkan taht kavgaları büyüdü. Rusya, Altın Orda hanları arasında çıkan anlaşmazlıklardan faydalanarak Türk-Tatar siyasetinde politik bir yaklaşım sergiliyordu. Tüm bu gelişmeleri müteakiben Kırım Hanı Mengli Giray ve Altın Orda düşmanları devletin merkezi yönetimi olan Saray şehrine karşı saldırıya geçti. Bu saldırı sonucunda 1502 yılında Altın Orda Devleti'nin yıkılışı kaçınılmaz oldu²⁵.

Bu köklü devletin varisleri olarak Kazan, Astarhan ve Sibir Hanlıkları yeni siyasî teşekküller halinde zuhur etmiş oldu. Nitekim kurulan bu yeni hanlıkların Ruslar tarafından sağlanan işgali kolonizasyon sürecinin ana gayesini ortaya koyan faaliyetlerin başında gelmektedir.

²³Timur Kutluk Han'ın kısa süren saltanatından sonra Şadibek Han (1400-1407) tahta otursa da onun saltanatı da kısa sürdü. Böylece Edige Mirza (1407-1419) hanlık hâkimiyetini devralan kişi oldu. Onun döneminde Pulat Han (1407-1410), Timur Han (1410-1412), Celaleddin Han (1412), Kerim Berdi Han (1412-1414), Kibek Han (1414-1415) ve Cabbar Birdi Han (1417-1419) sırasıyla Altın Orda Devleti hanlığına getirildiler. Bkz. Acar, 2013, 66.

²⁴Acar, 2013, 66-68.

²⁵Acar, 2013, 68.

1. 3. Kazan Hanlığı'nın İşgali

Kazan²⁶ Hanlığı, Cengiz soyuna mensup Uluğ Muhammed Han tarafından 1437 yılında kurulmuştur. Orta İdil sahasında teşekkül eden²⁷ bu hanlık, Altın Orda'nın küllerinden doğan başlıca bir Türk-Tatar hanlığıdır.

Rusların Altın Orda Devleti hâkimiyetinden kurtuluşu ve dağınık bir yönetim anlayışına sahip Rus Knezliklerinin merkezi bir yönetim anlayışı benimseyerek bir araya gelmesi Rus tarihi için bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Rus ordusunun nizam ve disiplin eksikliğine müteakiben devlet içerisinde bazı düzenlemelere ihtiyaç olduğu barizdir.

Bu gelişmelere istinaden Çar unvanını alarak Rus birliğini sağlama yolunda önemli bir yönetici olan IV. İvan Grozni²⁸'nin 1547 yılında tahta geçişi, Rusların bölgede bir güç olarak ortaya çıkmasına imkân sağlamış oldu. Nitekim tahta geçtiği yıl harekete geçen Rus çarı IV. İvan, Güney ve Batı'da ilerleme sahası güçlü ve merkezi devletlerle çevrili olan Rusların askerî, siyasî ve iktisadî gelişiminin önünde büyük bir engel olan denizlere çıkış için faaliyetlerine başladı. Bu faaliyetlerin ilki; Kazan'a karşı 1547'de ve 1550'de yapıldı. Ancak bu girişimlerden sonuç alınamadı. Böylelikle 1551'de Kazan'dan 60 km kadar yukarıda yer alan Züye ırmağının Volga'ya döküldüğü yerde Züye kulesini inşa ettirdi ve buraya 150.000 kişiden oluşan bir kuvvet tahsis etti²⁹.

²⁶Hanlığa kimliğini kazandıran Kazan adının etimolojisine dair birçok farklı görüş mevcuttur. Bunlardan başlıca "derin kap, geniş kazan" anlamında ki görüşlerin yaygın olması beraberinde bu adın İtil boyunda yaşayan Türk-Tatarlar tarafından verildiği iddia edilmiştir. Kazan adının etimolojik kökenine dair detaylı bilgi için bkz. Serkan Acar, "Kazan Adının Kökeni", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 26, S. 26, Yaz 2010, s. 27-33.

²⁷Akdes Nimet Kurat, "Kazan Hanlığı (1437-1556)", *Ankara Üniversitesi DTCF*, C. 12, S. 3-4, 1954, s. 227.

²⁸Korkunç İvan (1530-1584). İlk Rus çarıdır. Babası III. Vasili'nin ölümünün ardından henüz 3 yaşında iken 1533 yılında büyük knez; 1547 yılında ise Rus çarı olmuştur. Acımasızlığı ve paranoyak bir duruş sergilemesiyle bilinen güçlü bir Rus lideridir. Korkunç İvan, kendisine ihanet ettiği düşüncesiyle bir öfke nöbeti sırasında elindeki asayı oğlu İvan İvanoviç'in şakağına vurma suretiyle onu öldürmüştür. Bu kaotik ölüm sahnesi Rus ressam İlya Repin tarafından resmedilerek 1885 yılında tamamlanmıştır. Böylece meşhur "Korkunç İvan Oğlunu Öldürüyor" tablosu tarihe geçmiştir. İvan Grozni'nin kendi oğlunu öldürecek kadar zalim olması onu "Korkunç" yapan başlıca etkindir. Ayrıca onun zamanında Batı Sibiryaya topraklarında geniş çaplı Rus istilaları gerçekleştirilmiştir.

²⁹Kurat, 2014, 168.

Rusların uzun yıllar boyunca Hazar Denizi'nde³⁰ ilerlemelerine ve Aşağı Ural sahasında yayılmalarına en büyük engel teşkil eden Kazan şehri³¹, Türk-Tatar hanlıklarının en mühim başyapıtıydı. Türk yurtlarının kalesi hüviyetini taşıyan Kazan'ı her kim ele geçirirse Türk illerinde kolayca ilerleyebileceği kaçınılmaz bir gerçektir. Bu sebeple Kazan üzerine kuvvetli bir sefer tertipleyecek olan Rus ordusu ön hazırlıklara başlamaktaydı.

Kazan Hanlığı'nın meşgul olduğu iç karışıklık sebebiyle meydana gelen otorite boşluğu Moskova'nın baskı ve taleplerini artırmasına zemin hazırlamıştır. 14 Ağustos 1551 tarihinde Kazan'da Şah Ali Han ile IV. İvan'ın voyvodalarının katılımıyla büyük bir kurultay toplandı. Bu kurultay sonucunda Kazan Hanlığı, Rusların "Dağ Tarafı" olarak anılan toprakları talep etmesi üzerine fazla direnmeden bu talebi kabul etmek zorunda kaldı. Ayrıca İtil Irmağı'nın da iki devlet arasında bölünmesi kararı alındı³². Böylelikle Moskova lehine sonuçlanan bu kurultay ile birlikte Rusya ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket ediyordu. Kazan Hanlığı tahtında oturan Şah Ali Han (1551-1552) döneminde verilen ilk tavizle Kazan kapıları Ruslara açılmış oldu.

Şah Ali Han, zamanla Moskova tarafından tesir altına alınarak yönetiliyordu. Böylelikle Rus devleti Kazan Hanlığı'nda istediği gibi nüfuz edebiliyordu. Öyle ki, IV. İvan tarafından hanlığa birçok sayıda Rus bakiyesi yerleştirilmişti. Bilhassa Ruslar, Kazan'ın başsız kaldığı takdirde daha rahat ilhak edilebileceği yönünde ki politik görüşlere sıcak bakıyordu. Filhakika Kazan Hanı Şah Ali, Kremlin'in de politik desteğinin ardından Rus çarı tarafından 6 Mart 1552 tarihinde Kazan Hanlığı tahtından indirildi.

Kazan Hanlığı'nın artık başsız olması durumundan faydalanan Ruslar derhal şehri zapt etmek üzere hareket geçti. Şehri savunmaya geçen Kazan asıllı Türk-Tatarlar, Astarhan Hanı Yedigâr Muhammed Han'ın yardımına başvurdu. Kazanlılar, Yedigâr Muhammed Han ve onun 500 kişilik süvari birliğinin desteğini alarak şehrin kapılarını kapattılar. Böylece Kazan Hanlığı yönetiminde 1552'den itibaren Yedigâr Muhammed Han söz sahibi oldu.

³⁰Hazar Denizi, Remezov Kroniği'nde "Хвалынское Море" (Hvalmskoe More) şeklinde adlandırılmaktadır. Bkz. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak vd., *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, Ötüken, İstanbul 2020, s. 35.

³¹Kurat, 2014, 169.

³²Acar, 2013, 239-240.

Yadigâr Muhammed Han (1551-1552) döneminde Rusların Kazan'a saldırıları şiddetini artırarak devam etmekteydi. Böylelikle Rus çarı Kazan üzerine kalabalık ordusuyla müstahkem bir sefer düzenleme hazırlığı içerisindeydi.

Rus çarının talimatlarıyla Kazan Hanlığı, Rusların işgalci emellerine ulaşma yolunda kilidini açtıkları ilk kapı oldu. Bu kilit, Rus ordusu hizmetinde yer alan İskoçyalı mühendis Butler'in, Kazan surlarına ve yollarına koydurduğu barutların patlatılması sonucunda surların havaya uçurulması suretiyle açılmış oldu³³. Kazanlıların su kaynakları yok edildi³⁴. Bu suretle şehirde çeşitli hastalıklar zuhur etti. Ruslar, Kazan şehrini zapt ettiği 30.000 kişilik ordusuyla kanlı bir saldırı yaptıktan sonra şehri ancak teslim alabildiler. Kazan hanı Yadigâr Han Rusların eline geçti ve birçok kişi hayatını kaybetti.

Kazan'ın düşüşü olarak kabul edilen 2 Ekim 1552 tarihinde Kazan Hanlığı Ruslar tarafından ele geçirildi. Böylece Türk-Tatar hanlıklarının yegâne kalesi olan Kazan Hanlığı'nın Rusların işgaline uğraması Astarhan ve Sibir Hanlığı'nı, Başkurt topraklarını dolayısıyla da İdil-Ural'dan Sibirya'ya kadar olan bölgedeki Türk-Tatar varlığını ve egemenliğini korumasız hale getirmiş oldu³⁵. Neticede Rusların Kazan'dan sonra ki bir diğer işgal durağı şüphesiz Astarhan Hanlığı olmuştur.

1. 4. Astarhan Hanlığı'nın İşgali

Astarhan Hanlığı³⁶ (Astrahan, Hacı Tarhan, Ejderhan)³⁷, İtil nehrinin Hazar denizi ile birleştiği yerde, Astarhan şehri merkezinde kurulmuş bir Türk-Tatar

³³Kurat, 2014, 168.

³⁴Acar, 2013, 252.

³⁵Ünal, 2015, 614.

³⁶İlya V. Zaitsev, Astarhan Hanlığı'nın sınırlarını “doğuda Buzan ırmağından kuzey'de Saray'a kadar; güneyde Terek ırmağı ve batıda Kuban'dan Don ırmağının yukarı kesimlerine kadar” olarak açıklayan L. E. Verejn'in görüşünü desteklemiştir. Alanında yetkin çeşitli bilim insanlarının Astarhan Hanlığı'nın sınırlarına dair görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz. İlya V. Zaitsev, Çev. Serkan Acar, “Astarhan Hanlığı'nın Sınırları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 24, S. 2, Aralık 2009, s. 171.

³⁷Astarhan şehrinin adı ilk kez İbn ebergard'nın seyahatnamesinde *Hacı Tarhan* olarak zikredilmiştir. Şehrin adı hakkında *As kavminin Tarhanı, Han kızı Astra'nın şehri, Efsanevi hükümdar Ejderha Adjidar'ın yeri* gibi çeşitli görüşler mevcuttur. Osmanlı kaynaklarında ise *Hacı Tarhan* adı yanı sıra *Ejderhan* adının da kullanıldığı bilinmektedir. Astarhan adı üzerine ve Astarhan Hanlığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatih Ünal, “Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38, 2008, s. 227-252; Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Cilt 1, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 485

hanlığıdır. Hanlığın temelleri 1466 yılında Nogay mirzalarının da desteğiyle Mahmut Han'ın oğlu Kasım tarafından atıldı³⁸.

Altın Orda'nın varislerinden biri olan Astarhan Hanlığı XVI. yüzyıldan itibaren müstakil bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Öyle ki yeni kurulan bu hanlık civar hanlıklar arasında ciddi yankılar uyandırmıştı. Bilhassa Kırım hanlarının ve Nogayların yakın ilgisine maruz kalan Astarhan Hanlığı bu ilginin tehlide dönüşmesinden çekiniyordu. Çünkü Astarhan şehri balık ve tuz kaynaklarının zengin oluşuyla biliniyordu. Ayrıca jeopolitik bakımdan da Avrasya'nın oldukça stratejik bir konumunu teşkil ediyordu³⁹.

Astarhan Hanlığı tahtına oturan Abdülkerim bin Mahmud Han (1502-1514) dönemi genel manada Kırım Hanlığı'nın saldırılarına maruz kalması sebebiyle durağan geçmiştir. Abdülkerim bin Mahmud Han 1506 yılında Kırım üzerine yürüdüyse de herhangi bir başarı elde edilmemiştir. Bilakis mağlup olarak geri dönmek zorunda kalmıştır.

Canibek bin Muhammed (1514-1521) döneminde ise Muhammed Giray şehre ve Nogaylara karşı bir sefer tertipleyerek Astarhan (Hacı Tarhan)'ı kuşattı⁴⁰. Canibek Han Nogay Ordası'na kaçmak zorunda kalsa da kısa süren bu kuşatmanın ardından hanlık tahtına geri döndü. Ancak bu süre zarfında Nogay mirzaları tarafından şehri tehdit eden yıkıcı taarruzlar devamlılığını sürdürmekteydi⁴¹.

³⁸Ünal, 2008, 232.

³⁹Dinçer Koç, "Aşağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 12, S. 1, Yaz 2012, s. 456.

⁴⁰Ünal, 2008, 233.

⁴¹1521 yılında Hüseyin bin Mahmud tahta geçtiğinde de vaziyet değişmemişti. Nogay baskınlarını müteakiben 1523 yılında Muhammed Giray şehri kuşatmak üzere sefere çıktı. Şehirde büyük bir izdiham yaşandı. Hüseyin bin Mahmud Han Nogay Ordası'na kaçtı. Akabinde 1538 yılına kadar Şeyh Ahmed bin Ahmed hanlığın yönetiminde söz sahibi oldu. 1532 yılında Kasım bin Seyid Ahmed'in Astarhan Hanlığı tahtına oturmasıyla bu defa Kafkaslardan Çerkez baskınları baş göstermiştir. Bu baskın neticesinde Kasım bin Seyid Ahmed Han hayatını kaybetti. Onun hayatını kaybetmesiyle Çerkezler tarafından Ak Kubek bin Murtaza tahta oturtuldu. Astarhan Hanlığı'nda değişen güç dengeleri eşliğinde Çerkezler tahtı ele geçirdiyse de çok geçmeden Nogaylar karşı harekete geçmişti. Böylelikle Çerkezler ile Nogaylar arasında taht çekişmeleri zuhur etmişti. Nogayların desteğiyle Astarhan Hanlığı tahtına oturtulan Abdurrahman bin Abdülkerim (1533-1543) döneminde hanlık Moskova etkisi altına girmeye başlamıştı. Bilhassa bu süreçte Moskova ile elçilik heyetleri başlamış olup ikili ilişkiler boyut atlamıştı.

İstikrarsızlığın⁴² hüküm sürdüğü Astarhan Hanlığı, 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın işgaliyle de birlikte Rus devleti ile sınırdış olmuştur⁴³. Rusya'nın Hazar Denizi'ne ulaşmasının yol haritası Astarhan'dan geçiyordu. Böylelikle Rusya, 1554 yılında İdil boyuna ve ticaretine hâkim olma isteğiyle sefer hazırlıklarına başladı. Knez Yuriy İvanoviç Semyakin Pronskiy'in kumandasında ki 30.000 ilâ 40.000 kişilik olduğu tahmin edilen⁴⁴ Rus ordusu harekete geçti⁴⁵.

Astarhan'ın öncü birliklerini bertaraf eden Rus ordusu hızla şehre yaklaşmaya devam etti. Astarhanlılar, Kozak destekli Rus ordusuna fazla direnmeden kaçtılar. Rus çarı IV. İvan'ın emriyle 1554 yılında Rus ordusu savaşmadan şehri işgal etmeye muvaffak oldu. Ruslar, Astarhan Hanlığı tahtına kendi yandaşları olan Derviş Ali'yi oturtular. Zira hanlığı dört koldan hâkimiyet altına almak çok daha kolay ve zahmetsiz olacaktı. Böylelikle halkın kaçarak terk ettiği Astarhan şehri Rus orduları tarafından rahatlıkla zapt edildi. Kaçmaya ve direnmeye yeltenen halkın bir kısmı katledildi. Bir diğer kısmı ise çara sadakat yemini ettirilerek itaat altına alındı. Rusya yandaşı Derviş Han ile Moskova Devleti arasında 9 Temmuz 1554 tarihinde Astarhan-Moskova Barış Anlaşması imzalandı. Bu başarılı iki fetih neticesinde Çar unvanını alan IV. İvan bu anlaşma suretiyle resmî olarak Astarhan'ı hâkimiyeti altına almış oldu⁴⁶.

Astarhan halkının Rus itaati karşısında yoğun çaba ve direnişlerine karşılık olarak Don Kozaklarından mütevellit Rus ordusu 1556'da şehre büyük bir saldırı gerçekleştirdi. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın işgalini müteakiben 1556 yılında Astarhan Hanlığı da Ruslar tarafından hâkimiyet altına alındı. İç karışıklıklar ve istikrarsız iktidar nedeniyle Astarhan Hanlığı kendini müdafaa edecek kuvvette olmadığından Ruslar fazla gayret göstermeye gerek kalmadan 1556 yılında şehri ele geçirmeye muvaffak oldular. Herhangi bir anlaşma yapılmadan şehir yönetimi Rus hâkimiyetine girdi.

⁴²1537 yılında Derviş Ali bin Şeyh Haydar; 1546 yılında ise Yamgurçı bin Berdibek oturdu. Bu gelişmelerden hareketle mevzu bahis hanlık içerisinde ki idarî düzensizlik aşikârdır. Kırım Hanlıkları'nın ve Nogayların baskı ve taarruzlarından yorularak güçsüz kalan Astarhan Hanlığı tahtında sürekli ve kısa süreli taht değişimleri görmekteyiz. Bunun sebebi ancak iç karışıklıklar ve istikrarsız bir yönetimin varlığıyla izah olunabilir. Bu kargaşa ve düzensizlikten yararlanacak olan Ruslar çok geçmeden rotasını Astarhan Hanlığı'na çevirecekti.

⁴³Koç, 2012, 473.

⁴⁴Orduda bulunan asker sayısına dair tahmini rakamlar verilmektedir. Zira dönemin kaynaklarında ve Rus elçi raporlarında birbiriyle tutarsız asker sayısından bahsedilmektedir.

⁴⁵Koç, 2012, 475.

⁴⁶Koç, 2012, 476-477.

Tarihte her hadisenin mutlak sebepleri ve sonuçları vardır. Hele ki bu sonuçlar her defasında Rus bakiyelerine Türkistan ve Sibirya coğrafyası başta olmak üzere Kafkas yurtlarına, İdil-Ural bölgesine, Hazar Denizi'ne ve diğer Türk yurdu sahalarına yayılma fırsatı sunuyorsa; burada sömürgeci bir gücün karşısında zayıf bir yönetimin varlığı söz konusudur.

Kazan Hanlığı'nın ele geçirilmesi Astarhan Hanlığı'nın da bu kadere ortak olmasına sebep olduğu gibi; Astarhan Hanlığı'nın ele geçirilmesi de İdil-Volga⁴⁷ nehrinin Türk hâkimiyetinden çıkarak Rusya himayesine girmesine yol açtı. Bu nehir Rusların anacık nehir (*Volga matuşka reka*) diye nitelendirdikleri bir kaynak oldu⁴⁸. Astarhan'ın işgaliyle Rusya daimi bir kaynak sağlamış oldu. Rusya tarihinin en kazançlı icraatlarından birinin Astarhan'ı ele geçirmek olduğu söylenebilir⁴⁹. Tüm bu gelişmeler Doğu Avrupa tarihinde yeni bir çağ teşekkül etmesinin başlangıcı olarak görülebilir⁵⁰.

Genişleyen fetih coğrafyasıyla Kafkaslara değin uzanan Ruslar bilahare Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmeye başlamıştı. Altın Orda Devleti'nin yıkılışına tepkisiz kalan Osmanlı Devleti aynı şekilde Kazan ve Astarhan Hanlıkları'nın da ilhakına sessiz kalmayı tercih etmişti. Deyim yerindeyse Osmanlı, XVI. yüzyıl sonlarına kadar Kırım Hanlığı'nın kuzeyinde zuhur eden gelişmelerle ilgilenmedi⁵¹.

Rusların Kafkasya sahasında hızla yayılmaya başlamaları, bölge halklarını itaat altına almaları ve Terek'de bir kale inşa etmeleri gibi gelişmeler Osmanlı Devleti'ni harekete geçiren kilit hamleler olmuştur. Nitekim Doğu Avrupa sahasına karşı ilgisizliğini koruyan Osmanlı Devleti, sınırlarına dayanan Rus tehdidine karşı izlediği siyaseti değiştirmek zorunda kalmıştı. Moskova'nın Karadeniz'e ulaşma gayesiyle Hazar ve Kafkaslarda müstahkem kaleler inşa etmeye girişmesi saha üzerindeki Rus üstünlüğünü kanıtlar nitelikte olmakla birlikte Osmanlı penceresinden bakıldığında oldukça endişe verici gelişmelerdi.

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile barış anlaşması imzalamasının hemen ardından dönemin Osmanlı sultanı olan Kanunî Sultan Süleyman ile veziriazam

⁴⁷3500 km. uzunluğu ile Avrupa'nın en uzun nehri olarak bilinmektedir. Asıl adı *İdil* olan nehir Rus hâkimiyetine geçince *Volga* olarak zikredildi. Bu sebeple *İdil-Volga* şekliyle hitap olunur.

⁴⁸Kurat, 2014, 169.

⁴⁹Ünal, 2008, 238.

⁵⁰İnalcık, 1948, 362.

⁵¹Kamalov, Mirgaliyev, 2008, 196.

Sokullu Mehmet Paşa, Rus hücumuna karşı Astarhan'a bir sefer düzenlemeyi ve Don-Volga Kanalı projesini planladılar⁵². Bu projeyle birlikte Don ile Volga nehirleri kenarlarda kaleler inşa edilmek ve kanal kazılmak suretiyle birleştirilecekti. Fakat araya Malta seferinin girmesiyle bu plan gölgede kaldı.

Ruslar tarafından İdil boyunda yaşayan Müslüman tebaanın zulme uğraması, hac yolunun kapatılması, cami ve mescitlerin yıkılması gibi rahatsız edici gelişmeler Osmanlı Devleti'ne ulaşmaktaydı. Bu dönemde Osmanlı tahtında Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim oturuyordu. II. Selim babasının planladığı ancak gerçekleştirmeye muvaffak olamadığı Don-Volga Kanalı projesini hayata geçirmek üzere 1567'de çalışmalara başladı. II. Selim, Astarhan Seferi ile İran'ın iç bölgelerine uzanma fırsatı elde edebilecek ve olası Rus ve Kazak tehditlerine karşın devlet çıkarlarını müdafaa edebilecekti. Rus elçi raporlarında 80.000 kişiden oluştuğu tahmin edilen Osmanlı ordusu 1569 yılında Kefe'de toplandı⁵³. 16 Eylül'de eski Astarhan şehir merkezine ulaşan Osmanlı ordusu iase ve teçhizat kıtlığı sebebiyle oldukça kötü durumdaydı. Üstelik sefer planlandığı gibi gitmedi. Osmanlı askerleri hendekler kazarak şehri ele geçirmeye çalışsalar da etrafı su basması sonucu hezeyana uğradılar.

Hava koşullarının kötüleşmesi ve ordunun gücünün tükenmesi sebebiyle Osmanlı ordusu geri çekilme kararı aldı. Yolda karşılaştıkları aksilikler sebebiyle planlanan Astarhan seferi başarısız oldu. Yaklaşık on gün süren zorlu geri çekilme sürecinde Türk askerlerinin çoğu hayatını kaybetti. Büyük kayıplar veren Osmanlı ordusuna ilişkin Rus elçisi Novosilytsev'in raporuna göre Türk askerleri geri çekiliş esnasında eğer Rusların saldırılarıyla karşılaşsalar hiçbiri sağ kalamayacaktı⁵⁴.

Osmanlı Devleti hükümdarı II. Selim'in giriştiği Astarhan seferi hem Rusya hem de Osmanlı tarihinde ilk Osmanlı-Rus muharebesi olarak görülebilir. Bu başarısızlıkla sonuçlanan seferin ardından artık Astarhan tam anlamıyla Rusların eline kalmış oldu. Astarhan seferinin amacına ulaşamaması bölge halkının da umutlarını kırdı. Böylelikle Ruslar hiçbir diyet ödemedi Astarhan Hanlığı topraklarında söz sahibi oldular.

⁵²Kamalov, 2011, 2.

⁵³Türk ordusunun kaç kişiden oluştuğu bilgisi muğlaktır. Rus elçi raporlarında tahmini rakam karşılaştırmalarına göz atmak için bkz. İlyas Kamalov, *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 7-9.

⁵⁴Kamalov, 2011, 10.

Kazan ve Astarhan'ın düşüşüyle artık önünde hiçbir engel kalmayan Rus devleti çok geçmeden devlet sınırlarını genişletme yolundaki fütuhât politikalarını uygulamaya koyuldu. Ruslar Türkistan ve Sibiryâ topraklarında hızla yayılmaya başladılar. Kazan ve Astarhan şehirlerini himayesi altına alan Rus devleti ilhak ettiği her bölgeye derhal Rus bakiyeleri yerleştirme politikası geliştirdi. Perm şehri bilhassa özel yatırımcı olan Rus tacirlerine açıldı⁵⁵. Modern istila sistemi kuran bu tacirler köylü nüfusun yardımıyla maden keşfine başladı. Burada çıkarılan değerli madenler işlenerek büyük bir kazanç kaynağı haline getirildi. Rus devletinin fermanıya bu istila gruplarını artık büyük sülâleler yönetmeye başladı. Böylece Sibir Hanlığı'nın bir grup yağmacı eşkıya tayfası tarafından yıkılmasında etkin rol oynayacak olan Stroganov ailesi oluştu ve bu aile uzun yıllar boyunca Divina bölgesinde ticaret yaptı⁵⁶.

Nitekim son kale Sibir Hanlığı'nın Rus hâkimiyeti altına girişinde köprü vazifesi gören Stroganov ailesini ve faaliyetlerini incelemeyen doğrudan Sibir'in işgalini anlatmak konu bütünlüğü açısından eksiklik teşkil edecektir. Bu nedenle Sibir Hanlığı'nın işgal sürecini Sibir Kroniklerinden aldığımız bilgileri mukayese ederek Stroganovların yadsınamaz etkisi beraberinde değerlendirmek elzemdir.

1. 5. Sibir Hanlığı'nın İşgali ve Başrol: Stroganovlar

Sibir Hanlığı, Batı Sibiryâ'da Tobol, İşim, İrtiş ve Tura nehirleri ile hudutları müphem olan civar ulusları içinde barındıran köklü bir Türk-Tatar hanlığıdır⁵⁷.

Uğruna uzun yıllar taht kavgaları yapılmış olan Sibir Hanlığı, Timur soyundan ileri geldiği rivayet olunan Şibanioğulları (Şeybaniler) ve Altınorda soyundan ileri geldiği rivayet olunan Taybugaoğulları (Taybugalılar) olmak üzere bu iki boy tarafından yönetilmiştir. Tarihî rivayetlere bakıldığında bizzat Cengiz Han bölge yönetimini Taybuga Han'a bırakmıştır. Taybuga'nın ölümünden sonra da onun oğlu Hoca Han ve akabinde Mar Han'ın bugün ki Tümen şehri olan başkent Çingi-Tura'da hüküm sürdükleri bilinmektedir⁵⁸.

⁵⁵Topsakal, 2017, 91-92.

⁵⁶Hadi Atlasi, *Sibir Tarihi*, Çev. Eser Havare, Türk Tarih Kurumuna, Ankara 2016, s. 45.

⁵⁷Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak vd., *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*, Ötüken, İstanbul 2020, s.13.

⁵⁸Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Yesipov Kroniği*, 13.

Taybugaoğulları, Sibir Hanlığı'nın bilinen ilk yöneticileridir. Bu soy tarafından 1563 yılına kadar yönetilen Sibir Hanlığı, akabinde ortaya çıkan hadiseler neticesinde Şibanioğullarından İbak (Upak) tarafından ilhak edilmiştir. Fakat çok geçmeden Taybugaoğullarından Muhammed Han, İbak Han'ı öldürerek Sibir Hanlığı yönetimini tekrar ele geçirmiştir. Muhammed Han talihsiz hadiseler ve baskılar neticesinde Çingi-Tura şehrini terk ederek İrtiş nehri boyları istikametinde göç etmiştir ve günümüzde Tobolsk şehri civarlarında yer alan eski bir yerleşim merkezi olan İsker şehrini inşa etmiştir⁵⁹.

Sibir adıyla bilinen İsker⁶⁰ şehri Sibir Hanlığı'nın yeni yönetim merkezi haline gelmiştir⁶¹. Sibir Hanlığı tahtına Muhammed Han'ın ölümünden sonra kısa bir süreliğine Kasım Han ve Angiş Han geçmiştir. Fakat akabinde uzun soluklu mücadelelerin baş mimarı olarak ismini yazdıracak olan Yedigâr Han ve onun kardeşi olan Bekbulat ile birlikte Sibir Hanlığı yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.

Sibir Hanlığı tahtı için süregelen mücadele sebebiyle Şibanioğulları tarafından tehdit ve baskı altında olan Yedigâr Han, bölgedeki düşmanlarına karşı kendi güvenliğini sağlama düşüncesiyle 1555 yılında Rus çarı IV. İvan'a elçiler gönderdi. Yedigâr Han bu elçiler vasıtasıyla IV. İvan'a Kazan ve Astarhan hanlıklarının fethini kutladığını iletmekle kalmayıp; aynı zamanda Sibir topraklarını da adeta Çarlık hâkimiyetine sunmuş oldu⁶². Bu talihsiz hadise üzerine Sibir Hanlığı ile Moskova arasındaki bağlantılar güçlenmeye başladı. Kısa sürede de Sibir Hanlığı Çarlık Rusyası'na bağımlı hale geldi⁶³. Fakat Rusların Sibir Hanlığı ve Sibiryaya toprakları ile ilgili temasları aslen Stroganovlar⁶⁴ ve Rus Kazakları⁶⁵ vasıtası ile oldu⁶⁶.

⁵⁹Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Yesipov Kroniği*, 13.

⁶⁰Batı Sibiryaya coğrafyası Cengiz döneminde iken Taybuga Han'ın yönetimi altında idi. Taybuga Han vefatına kadar Batı Sibiryaya'yı kurduğu Çingi-Tura/Çinki şehri üzerinden yönetti. Taybuga Han vefat edince onun hâkimiyeti altında olan topraklar yönetimi devralan hanlar tarafından yönetildi. İrtiş nehri boylarına göç edilerek burada İsker şehri inşa edildi. İsker şehri başkent ilan edilerek Sibir Hanlığı'nın yeni yönetim merkezi oldu.

⁶¹Atlası, 2016, 21.

⁶²Ünal, 2015, 614.

⁶³Akdes Nimet Kurat, Ahmet Temir, "Sibir (Sibiryaya) Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya-Tarih)*, C. 1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2001, s. 438.

⁶⁴Rus siyasî ve içtimaî tarihinde mühim bir üne sahip olan Stroganov ailesine dair Rus kaynaklarına dayalı tafsilatlı bilgi için bkz. Zafer Sever, *Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi Ve Sibiryaya'da Rus Hâkimiyeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2020.

⁶⁵Burada bahsedilen Kossaklardır.

⁶⁶Ünal, 2015, 614.

Sibir Hanlığı'nın Rus himayesine girmesinde etkin rol oynayan Stroganov ailesi köklü bir ailedir. Rus siyasî ve içtimaî hayatında başlıca ön planda olan Stroganovlar devlet nezdinde saygı duyulan aristokrat bir aile olarak bilinir. Sibiryâ kürklerine ve tuz ticaretine olan ilgisiyle bilinen Stroganov ailesinin etnik kökeni ve faaliyetleri Sibiryâ sahası araştırmacıları için oldukça ilgi çekici konulardan biri olmuştur. Fakat ortaya atılan görüşlerden en genel-geçer olanı bu ailenin bilinen ilk atasının Dmitri Donskoy olduğudur. Stroganovların atası olarak bilinen Dmitri Donskoy'un bir Tatar mirzası olduğu bilinmektedir. Hristiyan olabilmek için Altın Orda topraklarından kalkıp Moskova'ya giden Donskoy'a Hristiyan olduktan sonra Spiridon ismi verilmiştir⁶⁷. Rus ordusuna hizmet eden bu Tatar mirzasının Hristiyan oluşu Tatarlar nezdinde ihanet olarak görülmüştür. Bu duruma binaen araştırmacıların rivayetlerine göre bu ihanetin karşısında onun Rus saflarında kendi soydaşlarına karşı girdiği bir savaşta esir düşmesiyle parçalanarak öldürüldüğü söylenir⁶⁸.

Stroganovların Sibir ile temasları aileden Fedorun evlatları döneminde başlamıştır⁶⁹. Moskova'da oğulları Stepan, Osip ve Volodimir ile birlikte yaşayan Fedor Novgorod'a taşındı. Burada Fedorun evladı Anika dünyaya geldi. Daha sonraları Novgorod'dan Solviçegodsk'a yerleşen Fedor ve evlatları burada kurdukları tuz işletmesi üzerinden yaşamlarını sürdürdüler. Tuz işletmeleri üzerine daha geniş çaplı faaliyet planları yapan Stroganovlar Rus çarı IV. İvan'dan Ustyug (Üstyüg) bölgesinde tuz işletmeleri kurmak üzere izin istediler ve böylece 9 Nisan 1517 tarihinde IV. İvan'ın izniyle tuz üretimine başlamak üzere ruhsat aldılar⁷⁰. Bundan böyle uzun süre tuz üretimi yapmaya devam ettiler. Fakat Fedorun oğulları Stepan, Osip ve Volodimir oldukça genç yaşta birer birer öldüler. Böylece ailenin tüm mirası tek varis olan küçük kardeş Anika'ya kalmış oldu. O, atalarından ona kalan toprakları en verimli biçimde idare edip genişletme faaliyetlerine girişti.

⁶⁷ Gerard Friderik Miller, *Opissanie Sibirskago Tsartsva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena*, İzdatelstvo Akademiy Nauk, Sankpeterburg 1750, s. 68.

⁶⁸Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak vd., *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, Ötüken, İstanbul 2020, s.13-14; Nikolaas Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705, s. 735; Çar'ın kızıyla evli olan bu mirzanın hamile eşinin doğum yapmasıyla doğan çocuğuna ise "parçalanmış, doğranmışın evladı" manasına gelen Stroganov adı verilmiştir. Bkz. Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Stroganov Kroniği*, s. 13-14; Nikolaas Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705, s. 735

⁶⁹Ünal, 2015, 614-615.

⁷⁰Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Stroganov Kroniği*, 14; F. A. Volerov-A. A. Dmitriyev, *Rodoslovnaya G. G. Stroganoviñ*, Perm 1895, s. 2-3.

Sadece tuz üretimiyle yetinmeyip civar komşularından topraklar ve mülkler satın aldı⁷¹.

Stroganov ailesinin servetini akıl almaz bir hırsla katlayan Anika, Sibirya coğrafyasında önemli bir güç haline geldi⁷². O, ticarî anlayışını artık sadece tuz üretimiyle kısıtlamıyor; Sibirya'dan getirttiği kürklerle kürk ticaretine de giriyordu. Bu ucuza mal ettiği kürkler sayesinde servetini katlayan⁷³ Anika, Sibir halklarıyla da ticarî münasebette bulunuyordu.

Anika'nın oğulları Yakov, Grigori ve Semen Çar IV. İvan'dan kendilerine tahsis edilmesi üzerine Kama boyuna kadar olan boş arazileri istediler. Böylece 1558 yılında Rus çarı tarafından Solikamsk'tan Çusovaya Nehri'ne kadar uzanan boş araziler 4 Nisan 1558 tarihli imtiyaznameyle⁷⁴ aileden Grigori himayesine verildi⁷⁵. Bu yarlığı takiben on sene sonra Anika'nın diğer oğlu olan Yakov, Çusovaya Nehri'nden Kama'nın aşağısına dek uzanan boş arazileri istedi. Stroganov ailesinin ricalarını kırmayan IV. İvan bu talebi de kabul ederek 25 Mart 1568 tarihinde hazırlattığı yeni bir imtiyaznameyle bu arazileri Yakov'a tahsis etti.

Stroganovlara tahsis edilen boş arazilere olası Nogay baskınlarından korunması amacıyla askeri kuvvetlerin yerleştirildiği kaleler ve şehirler inşa edildi. Böylece Kergedan ve Kankor şehirleri kuruldu⁷⁶. Bu şehirlere güvenli kaleler ve karakollar inşa edilerek bölge güvenliği sağlama alınmış oldu. Kama boyları ve Urallar ise Stroganovlar vasıtasıyla Rusya'nın Sibirya'ya açılan mahfuz bir parçası haline gelmiş oldu⁷⁷.

Sibir Hanlığı, Yadigâr Han'ın Moskova yönetimi altına girmesiyle birlikte tehdit altına girmiş bulunuyordu. Bu tehditlerin en büyüğü Kazak bozkırlarından çıkıp gelen Cengiz oğlu Çuçi soyundan olan Küçüm Han'dır. Küçüm Han, Yadigâr Han'ın Ruslara mektup göndererek boyun eğdiği haberini almıştı. Bu haberi alır almaz 1563 yılında Yadigâr Han üzerine derhal bir sefer tertipleyerek onu mağlup etti. Rus himayesine girmekte olan başkent Sibir (İsker) şehrini Türk topraklarına

⁷¹Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Stroganov Kroniği*, 14.

⁷²Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Stroganov Kroniği*, 15; Andre Vvedenski, *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*, İzdatelstvo Sotsialno Ekonomiçeskoj Literaturi, Moskva 1962, s. 20-23.

⁷³Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Stroganov Kroniği*, 15; Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705, s. 826; Miller, 1750, 68-70.

⁷⁴Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Stroganov Kroniği*, 15.

⁷⁵Ünal, 2015, 615.

⁷⁶Miller, 1750, 67-85.

⁷⁷Ünal, 2015, 615.

ebediyen kazandırma gayesiyle harekete geçen Küçüm Han Sibir Hanlığı tahtına oturmayı başardı.

Küçüm Han Sibir Hanlığı tahtında olduğu sürece Sibir bölgesinde İslamiyet'i yaymak için çok çaba gösterdi⁷⁸. Küçüm Han ile birlikte Sibiry'a da yeni bir pencere açılarak Müslümanlık az da olsa yayılmıştı. Farklı inanış biçimlerini bir coğrafyada buluşturan Sibiry'a topraklarında Şaman inancına da sahip birçok kavim mevcuttu. Alman tarihçi Miller, bu kavimlerle birlikte bazı Türk-Tatar kavimlerin bölgede mevcut Rus yönetimi tarafından zorla vaftiz edildiklerini kaydeder⁷⁹.

Küçüm Han hâkimiyetinin ilk yıllarında Rusya ile arayı iyi tutmaya özen gösterdi. Fakat Küçüm Han her ne kadar iyi niyet göstergesinde bulunmuş olsa da Moskova Knezliği'ne bağlı hale gelmeyi kabul etmiyordu. Küçüm Han ile Rus çarı IV. İvan arasında bir süre ilişkiler sorunsuz ilerlese de Yadigâr Han'ın ardından bir süre devam eden karşılıklı çıkar ilişkileri çok uzun sürmedi⁸⁰. Bu kritik hadiselerin yaşandığı sıralarda Stroganovlar Kazak Ordalarıyla ticarî münasebetler geliştirme peşindeydi. Bu amaçla Kazak yurtlarına ticarî ilişkiler kurmak için Moskova'dan Rus elçisi Tretyak Çebukov gönderildi. O sıralarda Ostyaklar üzerine sefer tertipleme gayesiyle 1573 yılında Kama boylarına gelen Muhammed Kul⁸¹'un gönderilen Rus elçisini öldürmesi siyasî ilişkileri olumsuz etkiledi. Yaşanan bu elçilik krizi hadisesi neticesinde Sibir Hanlığı ile Moskova arasındaki sözde iyi münasebet sonlandı.

Küçüm Han'ın Sibir Hanlığı tahtına oturmasıyla ve bölgede idarî yönetimi güçlendirmesiyle Rusya'da yeni bir cephe açıldı⁸². Sonlanan karşılıklı çıkar

⁷⁸Sibiry'a da yer alan Türk halkları ve İslam dininin tarihsel gelişimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir İnan, *Sibiry Türkleri*, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976.

⁷⁹Miller, 1750, 67-85.

⁸⁰James Forsyth, *A History of the Peoples of Siberia: Russia's North Asian Colony 1581-1990*, Cambiridge 1992, s. 25-28.

⁸¹*Mametkul* olarak da bilinir. Bazı tarihî vesikalarda Muhammed Kul'un Sibir Han'ı Küçüm'ün bir yakını olarak geçerken; Stroganov Kroniği'nde Küçüm'ün oğlu olarak kaydedilmektedir. Kronikte, Muhammed Kul'un Çusovaya Nehri'ne gelerek Rusları esir alması ise şu şekilde anlatılmaktadır: "Rusların Stroganovlar üzerinden doğuya doğru yayılması, bozkır halklarının yaşadığı topraklara sınır olan bölgelere şehirler ve kaleler kurması başta Sibir Hanlığı olmak üzere Çeremiş, Başkurt ve diğer bozkır halklarını da rahatsız etti. Ruslara karşı ilk başkaldırımı Çeremiş, Başkurt ve diğer bozkır halkları yaptı. Onlar, Kama boylarına kadar gelerek, burada Permlilere ve tüccarlara saldırıp onları öldürdüler. Bu tarihten bir yıl sonra 1573 yılında Muhammed Kul, Perm ve Çusovaya taraflarına giden yolları keşfetmek ve Ostyaklar üzerine sefer düzenlemek için Kama boylarına geldi. Muhammed Kul gerçekleşen çatışmalarda birçoğunu öldürdü, kadın ve çocukların da aralarında bulunduğu çok sayıda Ostyak'ı esir aldı." Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Stroganov Kroniği*, 16.

⁸²Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Stroganov Kroniği*, 13.

ilişkilerinin ardından bu defa Stroganovlar tarafından bozkır halklarına karşı bilhassa kaba tutumlar sergilendi. Çünkü hem yaşanan elçilik krizi hem de bozkır halklarının yeni Rus yerleşimcilere karşı sürekli teyakkuz halinde bulunması yeni çatışmaları perçinliyordu. Bu sebeple Stroganov ailesi Çar IV. İvan'dan 1574 yılında yeni imtiyazlar almayı başararak yeni kaleler inşa ettiler. Bu sıralarda Don ve Volga boylarında yaşanan otorite eksikliği neticesinde Kozak çeteleri tarafından yağma ve eşkıyalık faaliyetleri baş gösterdi. Bu eşkıya çetelerinin başındaysa Don Volga Kozaklarından meşhur yağmacılığıyla bilinen haydut Yermak⁸³ bulunuyordu. Rusya'nın iç denetim ve güvenlik koşullarını sağlayamadığı Don ve Volga boylarında iyice yayılan eşkıyalık faaliyetleri tehlike arz etmeye başlayınca 1577 yılında İvan Muraşkin liderliğinde Moskova tarafından gönderilen bir askerî kuvvetle yağmacı haydut çeteleri ölümle cezalandırılmak istendi. Bu haberi alan eşkıya Yermak ve çetesi derhal kaçarak Çar'ın gazabından kurtulma yolları aramaya başladılar. *Stroganov Kroniği*'ne göre Yermak ve yağmacı çetesi Stroganovlar tarafından mülklerine davet edildiler ve yaşanan paralel süreçte bozkır halklarıyla çatışma içerisinde olan Stroganovlar için beklenen fırsat olmaya muvaffak oldular. Rus çarı IV. İvan'ın bölgeyi istila etmeye karar vermesiyle bu işgal görevini içtimai yaşamda sağ kolu olarak kullandığı Stroganovlara verdiği söylenebilir⁸⁴.

Basit bir yağmacı olan Yermak Sibir topraklarında söz sahibi olacağından bîhaber bir vaziyette Stroganovlar tarafından kurulan Kergedan şehrine davet edildi. *Remezov Kroniği*'ne bakıldığında ise Kergedan şehrinde ikamet eden Maksim Stroganov'un şehre gelen Yermak ve yoldaşlarından çekindiği için onları iyi karşılamak zorunda kaldığı; hatta onlara istekleri üzerine askeri teçhizat tahsis ettiği kaydedilir. Ayrıca bu bölgede konakladıkları süre zarfında mülk sahiplerinden erzak ihtiyaçlarını tedarik etmişlerdir⁸⁵. Bu azılı çetenin ihtiyaçları Stroganovlar tarafından karşılanırsa da *Remezov Kroniği*'ne göre Yermak'ın Maksim Stroganov'dan silah ve teçhizatları tehdit yoluyla aldığı kaydedilir. Yine kronikten

⁸³Ana vatani Don ya da Kama nehri boyları olarak tahmin edilen Ataman Yermak'ın eşkıya bir yağmacı olması sebebiyle geçmişi ve kökenine dair bilgiler oldukça azdır. Haydut Yermak'ın Batı Sibirya seferlerine ve sıradan bir yağmacıyken Sibir fâtihine dönüşme serüvenine dair fütühatlı bilgi için Rus kroniklerini Türkçeye kazandıran hocamızın çalışmasına bkz. Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Remezov Kroniği*, 2020.

⁸⁴Topsakal, 2017, 93.

⁸⁵Mesut Karakulak, "Haydut ve Devlet: Yermak'ın Batı Sibirya Seferi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 27, Güz 2019, s. 279.

edinilen bilgiye göre Maksim Stroganov vermiş olduğu malzeme, silah ve teçhizatların döndükleri zaman değeri üzerinden geri tahsil edilmesini istemiştir⁸⁶. Nihayetinde bu azılı tayfanın Rus Çarlığından kaçma suretiyle Stroganov mülklerine gelerek Nogay Ordası ve civar halkı soydukları aşikârdır⁸⁷. Bu noktada Sibir letopislerinin⁸⁸ çelişkili bilgiler verdiğini söyleyebiliriz⁸⁹.

Stroganov Kroniği'nin aktardığına göre Stroganovlar'a itimat ettikleri insanlar tarafından Yermak ve çetesi hakkında güvenilir bilgiler geliyordu. Bu Don-Volga eşkıyaları; tuttuğunu koparan, gözü pek, oldukça cesur olarak nitelendiriliyorlardı. Bu haberi alan Stroganov ailesi kendilerini Nogay baskınlarına ve bozkır halklarının olası ayaklanmalarına karşı savunmaları amacıyla Yermak ve yoldaşlarını topraklarına davet etmişti. Ünlü Sibir sahası tarihçileri Fişer ve Miller'in itimat ettikleri *Remezov Kroniği*'ne göre Yermak'ın eşkıya çetesi 5000 kişilik bir kuvvetten oluşmaktaydı⁹⁰. Fakat bu sayı *Yesipov Kroniği* ve *Stroganov Kroniği*'nde 540 kişi olarak verilmektedir⁹¹. Nüfusları müphem olan bu yağmacı kuvvet, Yermak liderliğinde İvan Muraşkin'in gazabından kaçarak Stroganovların desteğiyle Sibir topraklarına geldi⁹². Böylece kadim Sibir topraklarının talihsiz kaderi bir grup vasıfsız eşkıyanın fütursuz seferlerine mahkûm kaldı.

Yermak önderliğindeki 5000 kişilik düzensiz kuvvet Sibir Hanlığı güzergâhında ilerlerken geçtikleri yol üzerinde yaşayan Tatarlar ve Vogullar gibi yerli halkları yağmadılar⁹³. Karşılaştıkları bazı Tatar direnişlerini bertaraf ederek Tobol Nehri boylarında seferlere devam ettiler. Yermak'ın seferlerinin ivme kazanmasıyla Küçüm Han bu durumun sıradan bir yağma olmadığına ve derhal önlemler alınmasının elzem olduğuna kanaat getirdi⁹⁴. Böylelikle hızla ilerleyen

⁸⁶Bu talebe karşılık Yermak'ın çetesinin başında bulunan İvan Koltsev ve adamları şu şekilde karşılık vermiştir: “*Ey adam, şimdi bile öldüğünü bilmiyorsun, seni götürüp parçalara ayıracağız. Bizim 5.000 kişilik birliğimiz için adam başına üçer funt barut, kurşun ve silah; üç tane alay topu, üçer pud çavdar unu, birer pud peksimet, ikişer pud yulaf ve hububat, birer pud tuz ve et, bir miktar yağ, her yüz adam için üzerinde ikona olan bir alay sancağı bize teslim et.*” Bkz. Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Remezov Kroniği*, 42.

⁸⁷Karakulak, 2019, 282.

⁸⁸Vekâyinameler.

⁸⁹Ünal, 2015, 615-616.

⁹⁰Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Remezov Kroniği*, 39.

⁹¹Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Yesipov Kroniği*, 51-52; Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Stroganov Kroniği*, 50-51.

⁹²Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Stroganov Kroniği*, 17.

⁹³Ünal, 2015, 615.

⁹⁴Miller, 1750, 104-110.

yağmacı kuvvet karşısında sayıca üstün olan Küçüm Han ordusu⁹⁵ kuşandı. 1581 yılının Ekim ayında Yermak ve Küçüm Han kuvvetleri Çuvaş Burnu⁹⁶ mevkiinde karşı karşıya geldi. Küçüm Han'ın ordusu Yermak'ın ordusuna nazaran sayıca oldukça üstün olsa da Yermak'ın sahip olduğu üstün silah gücü karşısında fazla diremedi. Çuvaş Burnu önünde gerçekleşen bu savaşın kesin galibinin Küçüm'ün ordusu olması kuvvetle muhtemeldi. Lakin Yermak bu düşünceyi Stroganovlar'dan aldığı ateşli silahlar sayesinde yıktı. Esasen başka türlü de bu orduyla başa çıkması mümkün değildi. Savaştan galip çıkan Yermak ve başıbozuk eşkıyaları 1581 yılında ilk defa Sibir'e girdiler. Küçüm Han bazı yakın adamlarıyla birlikte Sibir'i terketmek zorunda kalmıştır. Olası Küçüm saldırısından çekinen Yermak temkinli hareket etse de nihayetinde 26 Ekim 1581 günü başkent Sibir'e girerek adeta hükümdar gibi karşılanmıştır. Ayrıca Boyar adında ki Ostyak knezi Yermak ve adamlarına erzaklar ve hediyeler getirmişlerdir⁹⁷. Sıradan bir grup eşkıyanın yol üzerinden geçerken birdenbire Sibir fatihlerine dönüşmesi akıl alır türden değildir. Bu tarihten itibaren civar halklar Yermak'ın huzuruna gelerek sadakatlerini bildirmişlerdir. Üstelik Rus Çarlığından kaçan bu haydutlar bölgede dengelerin değişmesiyle adeta kurtarıcı birer kahraman hüviyetine bürünmüşlerdir. Rus Çar'ına bu hadiseler Moskova'ya gönderilen elçilerin Çar'a ulaştırdıkları mektup vasıtasıyla bildirildi⁹⁸.

Remezov Kroniği'nden edindiğimiz bilgiye göre Yermak ve yoldaşları tüm Rusya'nın çarı İvan Vasilyeviç'e yazdıkları mektupta pişmanlıklarını dile getirerek ayrıca Sibir'in ilhaki hakkında şu satırları yazdılar: “*Küstah Küçüm Han'ı tahtından alaşağı ettim ve onun bütün şehirlerini ele geçirdim. Çeşitli Tatar mirza ve sultanlarını, diğer halklarla birlikte Vogulları ve Ostyakları hâkimiyet altına aldım. Vergi topladım, 22 Aralık'ta sana, Çar'ımıza Ataman İvan Koltsov ile Kozakları Ren geyikleri ve kızaklarla dolu kurt yolu boyunca gönderdim.*”⁹⁹ Çar'a ulaşan bu mektupla Küçüm Han'ın Sibir'i terk ettiği öğrenildiğinde Moskova'da adeta kutlamalar yapıldı. Birkaç çapulcu eşkıyanın sebep olduğu Sibir Hanlığı'nın ilhaki

⁹⁵Küçüm'ün ordusu Tatarlar, Vogullar ve Ostyaklar gibi yerli Sibir halklarının desteğiyle oluşmuştur.

⁹⁶Çuvaşevo tepesi.

⁹⁷Karakulak, 2019, 285.

⁹⁸Ünal, 2015, 616.

⁹⁹Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Remezov Kroniği*, 136.

tüm yurttta duyuruldu. Kazan ve Astarhan Hanlıkları'ndan sonra deyim yerindeyse Çarlık Rusya tarafından kilidi açılan son kapı Sibir Hanlığı oldu.

Sibir Hanlığı topraklarında ele geçirdikleri bu beklenmedik fırsatı ziyadesiyle kullanan Yermak ve eşkıya çetesinin bir grup kaçkın olmaktan başka vasfı yoktu. Esasında kaçarak geldikleri bu nadide coğrafyada imparator olma gibi bir emelleri de yoktu. Bu sebeple derhal Sibir topraklarında yönetimin kontrol altına alınması amacıyla 1583 yılında Moskova'dan Dmitri Balhosvki ve İvan Gluhov komutasındaki kuvvetler İsker'e gönderildi. Rus Çarı tarafından affedilerek sözde kahraman arşına çıkarılan Yermak bir süre Sibir Hanlığı topraklarını itaati altına aldı. Onun sıradan bir haydut olduğu gerçeği bu topraklarda hâkimiyet kurma faaliyetlerine gölge düşürmekteydi. Bu sebeple Çar, Yermak'ın Moskova'ya dönmesini emretti. Fakat Yermak, Çar'ın emrine itaat etmeyerek Sibir topraklarındaki ilerleyişine devam etmeyi tercih etti¹⁰⁰. Böylece kendi tercihi onun bu coğrafyada ki kaderini belirledi.

Yermak ve adamlarının bölgede haraç ve yağma faaliyetlerinin devam ettiği süreçte Küçüm Han Yermak üzerine bir baskın tertiplemekteydi. Yermak köy ve kasabalarda gerçekleştirdiği seferler esnasında 1584 yılının Ağustos ayında bir gece yarısı aniden Küçüm'ün saldırısına uğradı¹⁰¹. *Yesipov Kroniği*'ne göre hayatta kalan Kozaklar, İrtiş Nehri aşağısı ve Ob Nehri boyunca ilerleyerek Kamen üzerinden Rusya'ya kaçtılar¹⁰². Yermak'ın bu saldırı sonucunda öldüğü kaydedilmektedir. Ancak bazı Rus araştırmacılara göre Yermak'ın giydiği ağır zırh sebebiyle nehirde boğularak öldüğü¹⁰³ kaydedilirken; bazı araştırmacılar ise Tatarlar tarafından öldürüldüğünü iddia etmektedir. Neticede hangi suretle öldüğü bilgisi müphemdir.

Sibir Hanlığı'nın kaderinde rol oynayan bu sözde kahramanlık nidaları atan kaçkın, tarihin tozlu sayfalarına adını yazdırmayı başarmıştır. Evvelden büyük bir

¹⁰⁰Karakulak, 2019, 289.

¹⁰¹Remezov Kroniği'nde Küçüm Han'ın 6 Ağustos gecesi ani bir baskınla Yermak ve yoldaşlarına baskın yaptığı, onların ölüm saatlerinin geldiği ve içlerinden sadece bir Kozak'ın kurtularak şehirdekilere haber götürdüğü anlatılır. Bkz. Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Remezov Kroniği*, s. 160.

¹⁰²Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Yesipov Kroniği*, 71.

¹⁰³"*Yermak adamlarının öldüğünü ve kendisinin kurtulabilmesi için hiçbir yerden yardım gelmeyeceğini görerek teknesine koştı. Ancak üzerine iki çarlık zırhı giymiş olduğundan dolayı teknesine atlayamadı. Tekne kıyıdan uzaklaştı. Tekneye ulaşamadı ve Ağustos ayının 6'sında boğuldu. Şehirde kalmış olan Kozaklar bu haberi duydukları zaman onun için derin bir üzüntüye kapıldılar.*" Bkz. Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Remezov Kroniği*, 161.

suç çetesinin lideri olan Yermak artık Rusya’da yüce Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan ulu bir kahraman hüviyetiyle tanındı¹⁰⁴. Öyle ki Rusya’ya hizmetlerinden dolayı onun hatırasına 1839 yılında Toboks’ta anıt bile dikilmiştir¹⁰⁵.

Yermak ve seferlerini ideolojik ve dini bir çerçevede değerlendiren Sibir Kronikleri bu yönüyle tartışılmaya açık bir kapı bırakmaktadır. Kroniklerde oldukça dini ve pragmatist bir bakış açısıyla anlatılan Yermak’ın Sibir’i fethi ziyadesiyle tesadüfi bir talih meselesidir. Yermak’ın Sibir’de fetihler icra edip hükümdar olma gibi bir planı yoktu. Aksine, o yağma ve erzaklarıyla yolunu bulan bir sıradan bir eşkıya idi.

Yermak hakkında kroniklerde verilen tarihi bilgilere bakıldığında birtakım tutarsızlıklara şahit olmaktayız. *Stroganov* ve *Yesipov* kroniklerinin verdiği tam tarihli bilgilere nazaran *Remezov Kroniği*’nde bu tarihlerin değişebildiğini görmekteyiz. Nitekim ünlü Sibir tarihçisi Miller, *İstoriya Sibiri* (Sibirya Tarihi)’nde bu durumu eleştirel bir gözle değerlendirmiştir. Miller, Yermak’ın zamanında Çimki şehrinde halkıyla birlikte yaşayan sıradan bir Tatar Knezi veya Murza¹⁰⁶ olduğunu düşünmektedir. Eğer herhangi bir han orada kalsaydı, şüphesiz Tümen Tatarları bu konuda bir efsaneye sahip olacaklardı. Tümen’in kenar mahalleleri çok güzel ve orada yaşayan Tatarlar ekmek ve sığır bakımından zengindi. Bu nedenle Kazaklar orada kendileri için büyük rezervler buldular¹⁰⁷. Miller’in söylemiyle eğer Remezov’a itimat edilirse bu durum Yermak’ın kışı Tümen’de geçirmesini sağlamıştır. Ancak diğer tüm Sibirya kronikleri buna karşı çıkararak; Yermak’ın aynı yaz Tagil’den İrtiş’e ulaştığı ve aynı sonbaharda Sibirya şehrini aldığını kaydetmektedir. Remezov tarihçesine göre ise bu sadece bir sonraki yıl olmuştur¹⁰⁸. Görüldüğü üzere Miller’in tenkitleri kroniklerin birbiriyle olan kronolojik uyumunu

¹⁰⁴Yermak; nadide Sibir Hanlığı’nı yıkarak adı tarih sayfalarında “muzaffer bir komutan”, “yılmaz bir savaşçı”, “Tanrı tarafından seçilmiş bir kahraman” olarak anılmıştır. Bkz. Ünal, Özkan, Karakulak vd., *Yesipov Kroniği*, 18.

¹⁰⁵Anıtın bir yüzünde “Покорителю Сибиру Ермаку” (Sibir Fatihi Yermak’a); diğer yüzünde ise “Воздвигнут в 1839 г.” (1839 Yılında Dikildi) yazmaktadır. Bkz. Ünal, 2015, 616.

¹⁰⁶Mirza, bir tür soyluluk unvanıdır. Rusça’da “Мурза” (Murza) olarak geçer. Arapça “Emir” kelimesi ve Farsça “Zade” ek kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Kazan, Astarhan, Kırım, Sibir Hanlıkları ve Nogay Orda gibi Türk devletlerinde kullanılan aristokrat bir unvanıdır. Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mirza> (02.01.2021); <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мурза> (02.01.2021)

¹⁰⁷Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, İzdatelstvo Akademiy Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1937, s. 221-222.

¹⁰⁸Miller, 1937, 222.

sorguladır biçimdedir. Zira yapılan anakronizm hatası dönemin tarih yazıcılığına da ışık tutan bir ayna görevi görmektedir.

Küçüm Han kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilen Yermak hâkimiyetinin son bulmasıyla İsker şehrinde sadece 150 kişilik bir Rus kuvveti kalmıştı. Rus komutan İvan Gluhov olası Küçüm taarruzundan çekinerek askerleriyle birlikte şehri terketti. Küçüm'ün oğlu Gali İsker'e girdi. Akabinde Küçüm'ün düşmanı olan Seydak İsker'e gelerek Gali'yi tahttan indirdi. Sibir'de yaşanan bu el değiştirme Tatarların bölünmesine sebep olduğu gibi Ruslara da fırsat verdi¹⁰⁹.

İsker'de ikili münakaşa sürerken Rusya bu gelişmeler karşısında önlemler tertiplemekteydi. Rusya devleti hali hazırda hüküm sürdüğü Sibir topraklarında ipleri elden bırakamazdı. Nitekim 1586 yılında Moskova'dan tertiplenen 300 kişilik askeri kuvvet derhal İsker şehrine gönderildi. Rusya, Sibir topraklarında daimî yerleşim ve hâkimiyet sağlayabilmesi için şehirler kurmaya, kaleler inşa etmeye başlamıştı. Böylece Rus kolonizasyonu Batı Sibiryaya topraklarında daha kolay ve merkezi bir şekilde sağlanacaktı.

İsker şehrinin geri alınması için 1586 yılında Tümen; 1587 yılında ise Tobolsk şehirleri kuruldu. 1587 yılında Rusya tarafından Rus Kazaklarından oluşan 500 kişilik askeri kuvvet Tümen'e gönderildi. Batı Sibiryaya toprakları Ruslar tarafından adeta yeni müstahkem yapılarla örülmeye başladı. Nihayetinde Rus yerel idarecileri tarafından takip edilen Küçüm Han tehlikesi bertaraf edildi¹¹⁰.

Rusya devletinin önünde artık ciddi manada bir engel kalmamış olması Sibir Hanlığı'nı resmen ortadan kaldırmasına dayanak sağladı. Sibir coğrafyasının zaptında ivme kazanan Ruslar müstahkem yerler ve yapılar inşa etmeye devam etti. Batı Sibiryaya'daki Türk boyları Rus hâkimiyeti altına girerken; Güney Sibiryaya'daki Oyrat, Özbek, Nogay ve Kazak Türklerinden oluşan göçebe halklar mücadeleye devam ettiler¹¹¹. Ruslar Ural dağlarından Amur'a kadar olan Sibiryaya topraklarında

¹⁰⁹Karakulak, 2019, 291.

¹¹⁰1598 yılında Andrey Voyevkov önderliğindeki askeri kuvvet Ob nehri civarından Küçüm Han ile karşı karşıya geldi. Rus kuvvetlerinin silah gücü karşısında güçsüz kalan Küçüm Han mağlup oldu. Neticede Türk-Tatar toprak bütünlüğü uğruna uzun uğraşlar veren Küçüm Han Ruslarla girdiği bu son mücadeleden sonra hayatını kaybetti. Bazı Rus araştırmacılar Küçüm Han'ın bu mücadele sırasında hayatını kaybettiğini savunurken; diğer yandan onun Nogay yurtlarında öldürüldüğü savunulmaktadır. Bkz. Ünal, 2015, 617.

¹¹¹Topsakal, 2017, 101.

egemenlik sağladılar. Bu topraklarda zaman içerisinde birçok kaleler, karakollar, kiliseler, manastırlar inşa ettiler. Rusya devleti bu tahkim ettiği devletine tabii bölgelere askerlerini yerleştirdi. En mühim olanı ise Rus dinini, dilini ve kültürünü yani Rus yaşam biçimini tümüyle bu topraklara taşıdılar¹¹².

Rusların Tatar direnişlerine son vermesiyle hızlanan Sibirya fetihleri gelecek yüzyıllarda devam ederek Asya'da Pasifik Okyanusu kıyılarına dek ulaşmıştır¹¹³. Batı Sibirya steplerinde hızla yayılan Rusya bu bölgeyi devlet kontrolü altına almaya başlamıştır. Böylece Rusların Çarlık yönetimine sunduğu yeni uluslararası stratejik ve ekonomik politikalar zuhur etmiştir¹¹⁴.

Rusların Sibirya topraklarına yerleşmeye başlamasıyla XVII. yüzyılın ortalarında Rus bakiyeleri tarafından bu topraklara yapılan göç sayısı da artmaya başlamıştı. Bu göçler gerek Rus devleti tarafından sürgün zorunluluğuyla; gerekse bakiyelerin yeni yerleşim yeri istemiyle gerçekleşiyordu. Bu kendi iradesiyle gelen nüfusun çoğunluğu da zaten Sibirya'nın ekonomik-ticarî donanımının bilincindeydi. Sibir'in işgalini takiben Ruslarda Sibirya'yı keşfetme arzusunun doğduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Rusların bu topraklardaki doğal kaynak ve rezervlere ulaşma arzusu, onların Sibir'e dair bilinmeyenleri öğrenme isteğini de beraberinde getirmesine sebep olmuştur¹¹⁵. Rusların bölge üzerinde tahakküm kurması ise yakın geleceğin planlı stratejilerinin bir sonucu olarak teşekkül etmiştir¹¹⁶.

Don-Volga stepleri içinden kaçıp gelen bir eşkıya sürüsü Türk-Tatar hanlıklarının çöküşüne zemin hazırlamıştır. Kazan Hanlığı'nın ilhakıyla başlayan

¹¹²Ünal, 2015, 617.

¹¹³Topsakal, 2017, 101.

¹¹⁴Ünal, 2015, 617.

¹¹⁵Murat Özkan, "Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: Sibirskiy Vestnik", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 45, Bahar 2019, s. 309.

¹¹⁶Sibirya, I. Petro dönemiyle II. Katerina dönemi dâhilinde yönetimde idarî düzenlemelere tabii tutulmuştur. Bu süreç içerisinde voyvodaların denetiminin sağlanması amacıyla Moskova'da diplomatik yetkiye sahip üst kurum olan Sibirskiy Prikaz kurulmuştur. Rus devleti Sibirya'da daha iyi tahakküm sağlayabilmek için sürekli yönetim stratejileri geliştirmiştir. Buna istinaden Sibirya bölgesi valiliklere bölünmüştür. Akabinde yönetimi tek elde tutmak için 1802 yılında Sibir Genel Valiliği kurulmuştur. Tüm bu değişimlerin getirdiği neticede Sibirya; Doğu Sibirya ve Batı Sibirya olmak üzere iki ana bölgeye ayrılmıştır. Coğrafi olarak ise üç ana bölüme ayrılır: Doğu Sibirya bölgesi Yenisey'den başlayıp Pasifik kıyılarındaki dağlara kadar; Batı Sibirya bölgesi Ural'dan başlayıp Yenisey nehrine kadar ve Uzak Doğu bölgesi Pasifik Okyanusu kıyılarına kadar olan mûmbit bir coğrafyadan oluşmaktadır. Sibirya toprakları Urallardan Pasifik kıyılarına dek artık idarî yapılanma biçimine ulaşmıştır. Bkz. Topsakal, 2017, 26; Ünal, 2015, 618.

süreç Sibir Hanlığı'nın yıkılmasıyla devam etmiştir. Böylece Yermak ve adamları Sibir şehrini ele geçirerek muazzam Sibiry topraklarını tüm zenginliği ve bereketiyle Ruslara adeta altın tepsiyle sunmuşlardır. Fütihat pususunda bekleyen Rusya devleti XIX. yüzyıla gelindiğinde artık Sibiry toprakları üzerinde nüfus çoğunluğu sağlayacaktı.

İşgal faaliyetlerini müteakiben talihsiz Sibiry topraklarında kısa sürede Rusların nitelikli Sibiry araştırmaları ve keşif faaliyetleri baş göstermiştir. Çalışmamızın odak noktası olan bu keşif faaliyetleri dâhilinde Rusya'nın Sibiry'nin bilinmedik bölgelerine ve Uzak Doğu çerçevesinde Çin ülkesi üzerine keşif faaliyetlerine açılmasındaki bilhassa ısrarcı tavrını inceleyeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 17. YÜZYIL RUS DIŞ POLİTİKASI

2. 1. Rusya'da İç Karışıklıklar Dönemi¹¹⁷ (1598-1613)

Rusya'nın dış politikada kendine yer tahsis edebilmesine şüphesiz XVI. yüzyıl hadiseleri zemin oluşturmuştur. Mevzu bahis dönemde Ruslar hem kıtlıkla hem de iç karışıklarla başa çıkmaya çalışırken; diğer yandan Polonya ve İsveç saldırıları karşısında ülke bütünlüğünü korumak zorundaydı. Simon Sebag Montefiore'nin deyiimiyle çarlığın özü görkem ve güç gösterisiydi¹¹⁸. Ayrıca iktidar her zaman kişiseldi. Nitekim böyle zor bir dönemde devlet yönetiminde söz sahibi olmak ise ciddi bir sorumluluktu.

Rusya, 1530'da tahta oturan IV. İvan döneminin 1558 ilâ 1583 yılları arasında Livonya Harpleri'yle meşguldü. 1565 yılında ise Polonya ve Litvanya tehlikeleriyle karşı karşıya kalmıştı. Devletin idarî ve malî gücü oldukça zayıflamıştı. Girdiği harplerden yorgun çıkan Rusya, İngiltere ile birtakım münasebetler kurduysa da henüz tahakküm kurduğu Sibiryah sahalarında ticarî iştiraki İngilizler olmadan sağlamak istiyordu. Ancak ülke içindeki kaotik durumlar bu politikanın izlenmesine pek müsaade etmedi.

İlk Rus çarı¹¹⁹ ve son Moskova knezi olarak adını tarihe yazdıran IV. İvan 18 Mart 1584 tarihinde öldü. O, elli dört yıllık hâkimiyeti boyunca Rusya topraklarında hem ihtişam hem de dehşet saçmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere IV. İvan döneminde Tatar hanlıklarına en ağır darbe vurulmuştu. Hatta bu Rus liderinin dengesiz ve acımasız tutumları onun çeşitli işkence usullerini geliştirdiğini gözler önüne sermektedir¹²⁰. Kurduğu Opriçnina¹²¹ yapılanmasıyla ülkede adeta terörü yaşatmıştır. Çar İvan'ın zulümlerinin ön saflarında Opriçnina teşkilatı mensupları bulunurdu. Devletin bu karanlık kolu sayesinde tüm zalimce

¹¹⁷Rusça aslı “Смутное Время” (Smutnoye Vremya) şeklindedir.

¹¹⁸Simon Sebag Montefiore, , *Romanovlar 1613-1918*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 13.

¹¹⁹Bazı Rus tarihçileri tarafından Korkunç İvan'ın aslında kendisine “Sezar” unvanını yakıştırdığını ve zamanla bu adın Rusça'da ki “Çar” unvanına dönüştüğü iddia edilir.

¹²⁰Bizzat ürettiği işkence usullerinin ceza mahiyetli olmasının yanı sıra bilhassa idam cezalarına mizah katarak bundan büyük bir haz duyardı. Bkz. Ç. A. Dmitrievna, L. L. Viktorovna, “Vliyaniye Lichnosti Ivana Groznogo Na Rossiskoye Zakonodatelstvo Serediny XVI. Veka”, *II. Mejdunarodnoy Hauçno-Praktičeskoj Konferentsi*, Penza 2018, s. 28-30.

¹²¹Rus devlet teşkilatında totaliter rejimin oluşmasıyla ortaya çıkan Rus devlet yapılanmasıdır. Bkz. Tuğrul Çamaş, “Opriçnina Teşkilatı ve Rus Merkezileşmesine Etkileri”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Güz 2018, S. 2, s. 113.

görevler soğukkanlılıkla yerine getirilirdi. Bilhassa Rusya’da çarpıklığın ve karmaşanın zirveye ulaşması kaçınılmaz bir sondu. Nitekim bu süre zarfında ülke içinde asayişsizlik ve suç oranlarındaki artışla resmen karanlık bir devir yaşanmıştı.

Çağının en zalim yönetim şeklini icra eden Rus çarının 1584’te ölümüyle yerine oğulları Fedor veya Dmitri’den biri geçmeliydi. İvan’ın en küçük oğlu Dmitri ortalıktan kaybolmuştu. Kendisinin ölüp ölmediğine dair çok sesli iddialar mevcuttu. Bu sebeple Fedor’dan başka varis seçeneği yoktu. Nitekim Fedor İvanoviç (1584-1598) Rusya’nın yeni çarı ilan edildi. Fedor da tıpkı babası gibi pek sağlıklı bir kimse değildi. Oldukça kırılğan bünyesi ve pekâlâ dindar bir kişiliğiyle devlet idaresinde ideal bir yönetici rolü üstlenemedi. Bu sebeple devlet yönetiminde ki işler başkalarının sorumluluğuna kaldı.

Fedor İvanoviç 6 Ocak 1598 tarihinde öldü. Nikita Romanoviç¹²²’in oğlu Fedor Romanov (Filaret)¹²³ yani Mihail Federoviç’in babası tahtı devraldı. Ancak çok geçmeden devlet işlerini oldukça yetenekli Türk-Moğol asıllı aristokrat Boris Godunov’a devretti. Böylelikle hâli hazırda devlet erkânıyla yakın temaslar kurmakta olan Boris Godunov¹²⁴ (1598-1605) Zemski Sobor¹²⁵’da yapılan toplantı neticesinde oy birliğiyle Rus çarlığına getirildi. Korkunç İvan’ın desteğini kazanan Godunov ailesi Opriçnina’nın mükemmel bir ürünüydü¹²⁶. Şüphesiz Boris’in çarlığa getirilişi de tesadüf değildi. Nitekim Çar Boris’in şerefine Moskova’da üç gün boyunca kutlamalar yapıldı. Böylelikle Rusya yönetiminde ilk defa Türk-Moğol neslinden gelen bir çar söz sahibi oldu.

Yeni Rus çarı Boris oldukça zeki ve atik bir kişiliğe sahipti. Korkunç İvan’ın yönetim anlayışının aksine devlet idaresinde ve siyasette iyi ilişkiler kurmayı hatta ahalinin sempatisini kazanmayı hedefliyordu¹²⁷. Ancak işler pek yolunda gitmedi. Taht dönemi boyunca oldukça bahtsız hadiseler zuhur etti. Nitekim Rusya için

¹²²Korkunç IV. İvan’ın karısı Anastasya’nın biraderi.

¹²³Boris Godunov, Fedor Romanov’un çar olmasını engellemek için kendisini rahip olmaya zorlamıştır. Böylelikle dini misyon yüklenen Fedor’a *Filaret* adı verilmiştir. Fedor’un karısı, Mihail Federoviç’in annesi Ksenya Şeştova ise *Rahibe Marfa* adını almıştır.

¹²⁴Boris Godunov kız kardeşi İrina’yı Korkunç İvan’ın oğlu Fedor ile evlendirmişti. Kurduğu stratejik akrabalık bağı sayesinde devlet yönetiminde söz hakkı sahibi olması kaçınılmaz oldu.

¹²⁵Din adamları ve boyarlardan meydana gelen bir meclistir. Ekonomik ve siyasî problemlerin tartışıldığı önemli bir devlet müessesesidir. İlk kez IV. İvan tarafından 1549 yılında toplanmıştır. Kavramsal olarak “Arazi meclisi” şeklinde çevrilir.

¹²⁶Hugh F. Graham, “R. G. Skrynnikov, Boris Godunov”, *Canadian-American Slavic Studies*, Izdatelstvo Nauka, C. 14, S. 1, Moscow 1978, s. 109.

¹²⁷Kurat, 2014, 196.

büyük buhran devrinin kapıları Korkunç İvan'ın ölümünün hemen ardından Boris Godunov dönemiyle aralanmıştı.

Rusya'da iklim koşullarının gittikçe kötüleşmesi beslenme problemlerini de beraberinde getiriyordu. 1601-1603 yılları arasında patlak veren kıtlık dönemiyle ahali oldukça müşkül durumdaydı. Gıda yetersizliği ve elde kalan hububat fiyatlarının artmasıyla insanlar açlıktan sefil olmuştu. Açlıktan ölenlerin sayısı her geçen gün muazzam bir şekilde artmaktaydı. Sadece bir yılda Moskova'da 500.000 kişinin açlık sebebiyle hayatını kaybettiği kaydedilmektedir¹²⁸. Hatta annelerin çaresizlikten çocuklarının etlerini yediği dahi iddialar arasındadır. Birçok insan yiyecek bulmak için Moskova'ya geliyordu. Bunlardan bazıları ise yollarda eşkıyalık faaliyetleri yürüterek zengin kimselerin evlerini yağma suretiyle talan ediyorlardı. Ruslar bu zor koşullar eşliğinde büyük kıtlık gerçeğiyle 1603 yılına değin yüzleşti.

1603 yılı akabinde Rusya'da hayat nihayet normale dönmüştü. Ancak bu defa Korkunç İvan'ın oğlu olduğunu iddia eden Sahte Dmitri¹²⁹ hadiseleri boy göstermeye başlamıştı. Ahalinin ilgi ve desteğini alan bu gelişmelerden haberdar olan Çar Boris Godunov'un tahtı sarsılmaktaydı¹³⁰. Bu vakitten itibaren Rusya'nın iç karışıklıklarla karşılaşacağı buhran dönemi artık resmen başlamıştı.

Sahte Dmitri 1603-1606 yılları arasına damga vurmuştu. Bu sahte çar Lehistan'da ortaya çıktı. Kendisinin Korkunç İvan'ın oğlu olduğunu iddia eden Leh sempatanı aslen Moskova manastırlarından kaçan bir keşişti. Sahte Dmitri 1603 yılında Moskova'da tahta oturdu. Onun Rusya'da ki hâkimiyeti deyim yerindeyse Leh kralının işine geliyordu. Nitekim Leh kralı Rus devletinin gücünü hızla kaybetmesini ümit etmekteydi. Böylelikle asıl amacı olan Ortodoks Rus yurdunu Sahte Dmitri kanalıyla Papalığa bağlayabilecekti.

Sahte Dmitri azılı bir Türk düşmanıydı. Kırım'a karşı askeri bir sefer tertiplemeyi planlıyordu. Hatta Türklerin Avrupa'dan sürülmesini hedefliyordu¹³¹. Bu yönüyle Rusların yakın odağına girmeyi başarmıştı. Ancak Lehistan ile içinde bulunduğu çıkar temelli ilişkileri de Rusların dikkat nazarından kaçmamıştı.

¹²⁸Kurat, 2014, 197.

¹²⁹Bir diğer adıyla *Düzmece Dmitri*.

¹³⁰Platon Nikolayeviç Zhukoviç, *Smutnoye Vremya i Votsareniye Romanovih*, Tipografiya Stina, Moskva 1913, s. 21.

¹³¹Zhukoviç, 1913, 29-30.

Böylelikle başlarda Türk karşıtı duruşuyla Rusların ilgisini kazansa da Lehliler münasebeti dolayısıyla durum tam tersi bir hâl almıştı. Neticede 17 Mayıs 1606 tarihinde bir grup Rus askeri tarafından kendisinin “Sahte” olduğu ilan edildi ve Kremlin’de bulunan Lehlilerle beraber öldürüldü¹³².

Rusya’nın başsız kalmasını müteakiben Zemski Sobor toplanmadan derhal önceden boyar¹³³ olduğu bilinen Vasili İvanoviç Şuyski 1 Haziran 1606 tarihinde gerçekleşen taç giyinme merasimiyle yeni Rus çarı ilan edildi. Çar Vasili Şuyski devlet yönetimine geçtiğinde ülke durumu pek iç açıcı değildi. Leh tehdidi günden güne artıyor; Ortodoks Rus ahalisi üzerinde Katolikliğe geçme baskıları devam ediyordu.

Dini, kültürel ve ekonomik mahiyetli buhranların zuhur ettiği bu dönemlerde aynı yıl yeni bir isyan patlak verdi. İsyanın başkumandanı İvan Bolotnikov askerî bir uşaktı. Rusya’nın ilk köylü isyanı olma niteliğini taşıyan hareketin ana gayesi köylülerin ve kölelerin haklarının gasp edilmesini engellemektir. Kozaklar başta olmak üzere etrafına kayda değer bir nüfus toplamayı başaran Bolotnikov’un hareketi 1607 yılına gelindiğinde sosyal bir mahiyet kazanmıştır. Ancak Vasili Şuyski kuvvetlerinin isyancıları bertaraf etmesi suretiyle 1607 yılında bu ilk köylü isyanı bastırılmıştır¹³⁴.

Rus devleti tam iç sorunlara dönüp krizleri yönetmeye çalışırken yeni sorunların ardı arkası kesilmiyordu. İsyanın bastırılmasını müteakiben bu defa II. Sahte Dmitri vakası ortaya çıktı. Bilhassa Korkunç İvan’ın oğlu olduğunu, haliyle de tahtın hakikî varisi olduğunu iddia eden yeni bir sahte çar adayı daha adını listeye yazdırdı.

II. Sahte Dmitri ise faaliyetleri ile 1607-1610 yılları arasına damga vurmuştur. Korkunç İvan’ın oğlu Dmitri’nin ölmediğine inanan birçok kitle tarafından bu iddianın kabul görmesi II. Sahte Dmitri’nin telkinlerine destek sağladı. Bu desteği alan II. Sahte Dmitri etrafına topladığı Kozak ve Leh zümreleri eşliğinde Moskova’yı kuşatmaya koyuldu. Rus yurtlarının büyük bir kısmını ele geçirmeye muvaffak oldu. Çar Vasili Şuyski bu gelişmeler karşısında İsveç ile ittifaka başvurdu. İsveç-Rus anlaşması neticesinde İsveç kuvvetlerinin desteğini

¹³²Kurat, 2014, 213.

¹³³Rus devlet teşkilatında yer alan asilzâde sınıfına verilen soyluluk unvanıdır.

¹³⁴Kurat, 2014, 215.

alan Rus ordusu II. Sahte Dmitri ve destekçilerini bertaraf etti. İşgal altında kalan başlıca Rus illeri Novgorod, Vladimir ve Suzdal düşmandan temizlendi¹³⁵.

Rusya'nın İsveçlerin desteğini almasıyla Lehistan-Rusya ilişkileri daha da gergin bir hâl almıştı. Lehliler, Rus devletinin hâli hazırda meşgul olduğu iç sorunlarından faydalanarak Rusya üzerine sefer tertiplemeye koyuldular. Jolkiewski kumandasında ki Leh ordusu Novgorod şehrine girerek Rus kuvvetlerine hücum etti. 17 Temmuz 1610 tarihinde Çar Vasili Şuyski tahttan indirildi¹³⁶. Nitekim Rusya her taraftan kuşatıldı ve yeni idarî sorunlar teşekkül etti.

4 Şubat 1610 tarihinde Leh kralı ile Rus devlet ileri gelenleri arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma neticesinde Leh kralının oğlu Vladislav 27 Ağustos 1610 tarihinde yeni Rus çarı ilan edildi. Ancak Lehliler ile Moskova halkı arasında çatışmalar yeniden zuhur etmeye başlamıştı. Artçı depremler halinde süreklilik arz eden bu problemler yerini sürekli yeni çıkmazlara bırakıyordu ki bu yüzden çok geçmeden II. Sahte Dmitri'nin Tatar muhafızları tarafından öldürülmesi adeta yeni bir hareketin fitilini ateşler niteliktedir. Leh tehdidi ve baskısından yorulan Rus halkı Kazakların da katılımını kazanarak Patrik Germoyen önderliğinde bir ayaklanma tertipleledi. Bu suretle 1611 yılında Rus ordusu Leh kuvvetlerine karşı ayaklandı. Bu isyan hareketinde her iki taraftan da birçok asker öldü. Neticede 3 Haziran 1611 tarihinde Lehliler Smolensk kalesini kuşattılar. 16 Temmuz 1611 tarihinde ise Novgorod şehri İsveçlilerin tahakkümü altına girdi¹³⁷.

Rus devletinde sürekli teşekkül eden kargaşalardan şüphesiz en fazla yerli ahali olumsuz etkileniyordu. Bu suretle Minin adında bir tüccar önderliğinde birleşen Nijniy Novgorod halkı yeni bir hareket tertipleledi. Bu seferle amaçlanan Moskova'yı Leh saldırılarından kurtarmaktı. Böylelikle halk kendi arasında sefer hazırlıkları için yüklü miktarda para topladı. Seferin malî yönetimini Minin; ordu kumandasını ise Pojarski devraldı. Filhakika 1612 yılında harekete geçen Pojarski kuvvetleri Kremlin'de bulunan 3.000 kişilik Lehlileri bertaraf ederek payitaht Moskova'yı almaya muvaffak oldular. Bu suretle Leh nüfusları kral III. Sigizmund

¹³⁵Kurat, 2014, 216.

¹³⁶Kurat, 2014, 217.

¹³⁷Kurat, 2014, 218-221.

ile beraber şehri terk ettiler. Nitekim Rus yurdu, Novgorod halkının birleşmesiyle tertiplenen sefer sonucunda Lehlilerden temizlendi¹³⁸.

1598 yılında Rurik hanedanının son varisi Fedor'un ölümüyle¹³⁹ açığa çıkan otorite boşluğu muhtemel taht kargaşalarına zemin hazırlamıştı. Rusya zaten Korkunç İvan döneminde girdiği harpler dolayısıyla gücünü epey kaybetmiş bir ülkeydi. İdarî ve ekonomik sorunların üzerine bir de iklim koşullarının kötüleşmesi akabinde birtakım doğal afetlerin yaşanması işleri daha da çıkılmaz bir hale sürüklemişti. Ayrıca yaşanan kıtlığın birçok sayıda Rus nüfusunun ölmesine sebep olması şehirlerde çeşitli eşkıya çetelerinin türemesine sebep olmuştu. Bu zor koşullar altında Rus devleti bir yandan dış güçlerin tehdidine karşın topraklarını savunmaya çalışırken diğer yandan da devlet idaresinde ve ahali arasındaki iç karışıklıklarla başa çıkmak zorundaydı. Bu süreç içinde farklı bölgelerde çeşitli isyanlar bastırılmıştır. Nihayet 1613 yılında Mihail Federoviç Romanov'un Rus çarlığına seçilmesiyle iç karışıklıklar dönemi kapanmış; yeni bir dönem başlamıştır¹⁴⁰. Çar Mihail Federoviç ile birlikte Rusya'da artık 1613 ilâ 1917 yılları arasında hüküm sürecektir olan Romanov hanedanı yönetimine geçilmiştir.

2. 2. Rusya'da Romanovlar Döneminin Başlaması (1613)

Rusya'nın yüzünü dış politikaya dönme süreci Romanovlar (1613-1917) döneminde başlamıştır. Devletin restore edilmeye ve yeniden kalkınmaya ihtiyacı vardı. Halk ve devlet erkânı sorunlar dönemini geride bırakmak için uzun uğraşlar verdi. Hatta çoğu insanın yaşanan mezalimleri unutmaya çalıştıkları aşikârdı. Açlığın, hastalıkların, afetlerin, entrikanın ve savaşların hat safhada olduğu bir dönemde bilhassa bir enkaz devralınmıştı. Bu enkazdan yeni binalar inşa etmek ise yeni çarın sabır, yönetim ve yetenek gücüne dayanıyordu.

Ülkede Polonya ile savaş devam ediyordu. Savaş nedeniyle açlıktan etrafa dökülen cesetler Kremlin'in etrafını sarmıştı. İnsan uzuvlarının bir torbaya doldurulduğu ve ortalığa saçıldığı dehşet anları yaşanıyordu. Bu süreçte Mihail Romanov ile annesi Kremlin'de bir ceset mahzeninde mahsur kalmıştı. Polonyalı askerlerin teslim olması üzerine nihayet 26 Ekim 1612 tarihinde Kremlin'den

¹³⁸Kurat, 2014, 224.

¹³⁹Fedor geride vârisi sayılabilecek bir çocuk bırakmadığı için onun ölümüyle Rurik Hanedanı sona ermiş oldu. Böylelikle Romanov Hanedanı tarih sahnesine çıktı.

¹⁴⁰Montefiore, 2020, 48-52.

çıkabilmişlerdi. Ardından can güvenliklerini sağlamak için İpatiyev Manastırı¹⁴¹'na saklanmışlardı¹⁴².

Ardı sıra gelişmelerin yaşandığı ülkede vatanın kurtarılması için derhal çar seçilmesi gerektiğine inanılıyordu. Bu gaye eşliğinde Zemski Sobor'da toplanan boyarlar çarlık makamına önerilen adayları değerlendiriyorlardı. Don Kozaklarından bir atamanın Filaret'in oğlu Mihail Romanov'u aday göstermesiyle dikkatler bu tarafa çekilmişti. Ancak Mihail'in henüz çok genç ve tecrübesiz olması sebebiyle bu fikre sıcak bakılmamıştı. Seslerin yükselmesi sonunda mecliste mühim bir yere sahip olan Kazaklar ile boyar takımı arasında ortak çıkarlar tespit edilmişti. Mihail'in son meşru çarlar ile olan akrabalık ilişkisi ve babasının daha önce atanan bir patrik olması hem Kazakların hem de boyarların onayını almasını sağladı. 7 Şubat 1613 tarihinde Kazaklar tarafından Mihail Federoviç'in çarlık oylaması açıldı. Lakin İsveç yanlısı bazı boyarlar yüzünden sağlıklı bir oylama gerçekleşemedi. Mecliste çıkan tartışmalar neticesinde oylamanın tarihinde aksama yaşandı. Böylece 21 Şubat'ta yeni bir oylama yapıldı. Nihayetinde Mihail Federoviç tüm Rusya'nın meşru çarı ilan edildi¹⁴³.

Mihail Federoviç'in seçildiğini öğrenen Polonyalılar yeni çarı öldürmek üzere harekete geçti. Üstelik Mihail'in nerede olduğu da tam olarak bilinmiyordu¹⁴⁴. Böylesi karmaşa ve çekişmenin yaşandığı bir dönemde herkesin tek gayesi canını kurtarmaktı. Keza Mihail'in annesi oğlunun çar seçilmesine dahi sevinememişti. Bilakis feryatlar içinde ağlamaya başlamıştı. Zira mümbit topraklara sahip Rusya gibi bucaksız bir ülkenin asayişini sağlamak zor bir işti. Üstelik babası Polonyalıların elinde tutsak idi. Ülkedeki gidişatın pekâlâ farkında olan Romanov ailesi bu sebeple böyle bir sorumluluk almak istemese de Mihail boyarların babasını kurtarabilme ümidiyle donanmış yoğun ısrar ve baskıları sonucunda çarlığa ikna edildi. Tanrı'nın lütfuyla seçilen Rus çarı ülkede taçların tümü yağmalanmış durumdayken nasıl taç giyecekti¹⁴⁵? Üstelik yollarda eşkıya sürüleri kol gezerken nasıl sağlıklı bir şekilde Moskova'ya ulaşabilecekti?

¹⁴¹Kostroma civarında yer alan bir erkek manastırı.

¹⁴²Montefiore, 2020, 47.

¹⁴³Montefiore, 2020, 48-49.

¹⁴⁴Çar Kostroma yakınlarında bir yerlerdeydi. Onu bulmak üzere 2 Mart 1613 tarihinde Moskova'dan bir heyet görevlendirildi. Bu heyet çara taht önerisini sundu.

¹⁴⁵Montefiore, 2020, 49.

Rusya'da kökten sarsılan devlet mekanizması¹⁴⁶ nasıl toparlanabilecekti? Bu soruların cevapları birer muammadan ibaretti. Ancak Montefiore'nun tabiriyle “Sızlanmayı artık kesme zamanıydı¹⁴⁷.”

Kostroma'dan heyet eşliğinde yola çıkan Mihail hemen Moskova'ya gitmedi. Yaroslav ve Nijniy Novgorod gibi diğer bazı şehirlerde bulundu. Rus tarihçilerine göre bu gecikme tesadüfî değildi¹⁴⁸. Bir buçuk ay kadar süren bu gezinin ardından Moskova'ya getirilen Çar Mihail Federoviç 2 Mayıs 1613 tarihinde Ruslar için kutsal¹⁴⁹ görülen payitaht Moskova'da yapılan ihtişamlı törenle taç giydi. Harap vaziyette olan saraylar tören için onarılmıştı. Savaş izlerinin hâkim olduğu şehirde moloz yığınları ve cesetler oldukça fazlaydı. Romanovlar ile birlikte bir ülkenin kaderi değişme sürecine girmiş oldu. Mihail Federoviç döneminde Rusya artık savaşın bitirdiği ekonomisini yeniden canlandırmak üzere yeni ticarî sahaları keşfetme yoluna girecekti. Zira bu ticarî iştirakten alacakları pay sayesinde Rusya Devleti toprakları günde 142 kilometrekare; yılda ise tahminen 51.000 kilometrekare büyüyerek muazzam sınırlara ulaşacaktı¹⁵⁰.

2. 3. İç Karışıklıktan Dış Politikaya Doğru

2. 3. 1. Mihail Federoviç'in Rusya'da Kaybolan Otoriteyi Sağlaması

Mihail Federoviç henüz küçük yaşlarda iken annesi ile birlikte Belazorsk şehrine sürgüne gönderilmişti. Babası ise Boris Gudanov tarafından vatana ihanet suçu ile damgalanmıştı. Ebeveynlerinin pek huzurlu bir hayata sahip olmaması onu çocukluluğundan itibaren güçsüz kılan başlıca faktörlerden biriydi. Zira Mihail tahta oturduğunda da oldukça zayıf ve naif karakteristik özellikleriyle biliniyordu. Bu durum çarlığın ilk yıllarında devletin karar merciinde Zemski Sobor başta olmak üzere boyarlar ve akrabalık bağlarının mühim rol oynamasına yol açtı. Nitekim Rus çarı Mihail Federoviç tahta geçtiğinde henüz çok genç ve tecrübesiz olması sebebiyle bu karar dönem şartları göz önüne alındığında oldukça isabetliydi.

¹⁴⁶Kurat, 2014, 230.

¹⁴⁷Montefiore, 2020, 50.

¹⁴⁸Andrej Pavlov, “Tsar Mikhail Romanov: His Entry Into Power”, *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Seriya 4, C. 24, S.2, 2019, s. 149.

¹⁴⁹Dindar Rus halkı tarafından Moskova adeta kutsal bir başkent olarak görülmekteydi. Bu dönemde dini misyon tüm ülkede hakimdi. Tanrı'ya ve çara olan bağlılık gereği muazzam bir saygı duyulurdu. Hatta zevk, eğlence ve tütün kullanımı gibi çeşitli yasaklar vardı. Ancak bu yasaklar dahi sayısız suçun ve sarhoşluğun önüne geçememişti.

¹⁵⁰Montefiore, 2020, 11.

Rus çarı faaliyetlerine Moskova'da kaybolan otoritenin geri kazanılmasını sağlayarak başladı. Ülke çapında mühim yeniliklere girişti. Keza kayda değer bir ilerleme de sağladı. Rus devleti iç ve dış politika çizgisinde artık varlığını ortaya koymaya hazırlanıyordu. Yenilenme önce içten başlamalıydı. Bu sebeple Mihail döneminde yürütülen idarî ve ekonomik reformlarla birlikte Rusya'da büyük bir basamak atlandı. Devlet siyâsî ve sosyal krizden kurtularak otoriter güç kazanmaya başladı. Ancak bu dönem içerisinde Rus illerinde yaşanan gelişmelerden ziyade Mihail Federoviç'in eş seçme törenleri eşliğinde ardı ardına evlilik serüvenleri ortaya çıktı. Sarayda yaşanan özel hayata dair mevzular birtakım çekişmeleri beraberinde getiriyordu. Çarın annesinin gelin adaylarını manipüle etmesi istenmeyen sonuçlara sebep olmaktaydı. Rus çarının geçirdiği karmaşık süreçten faydalanan Lehliler bu fırsatı değerlendirmek için deyim yerindeyse can atıyordu. Çar özel hayatındaki pürüzlerle meşgul olurken dış politikada tehditler ortaya çıkıyordu.

2. 3. 2. Rus Dış Politikasında Sıcak Gelişmelerin Yaşanması

Rusya, sorunlar dönemine tekabül eden 1605 yılında Lehistan-Litvanya Birliği ile savaşmaya başlamıştı. 1610 yılında ise İsveç İmparatorluğu ile karşı karşıya gelerek İngria Savaşı'na katılmıştı. Bu her iki savaşın temelini oluşturan anlaşmazlıkların ortak bir sebebi vardı: Rusya tahtına ve illerine sahip olmak. Ruslar her iki savaşta da ciddi kayıplar vermişti. İsveç kralı Filip döneminde Novgorod gibi kavşak bir Rus ili İsveçlilerin eline geçmişti. Moskova hükümeti her ne kadar Novgorod'u geri almak için 1615'te sefer tertip ettiyse de bu girişim başarıya ulaşamadı.

1611-1632 yılları arasında İsveç yönetiminde Gustav Adolf bulunuyordu. Adolf'un asıl amacı Rus illerinde söz sahibi olmak değildi; o, bilhassa Rusları ana gayeleri olan Baltık Denizi'ne ve Fin körfezine ulaşmalarını engellemek için çaba gösteriyordu¹⁵¹. Bu yüzden Adolf, Ruslarla savaşmayı bıraktı. Çok geçmeden elçilik heyetleri vasıtasıyla Rusya ile İsveç arasında 1617'de İngria Savaşı'nı sonlandıran Stolbovo Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma neticesinde Novgorod, Ladoga, Russa, Staraya ve Gdov illeri Rusya'ya iade edildi. Ancak Vasili Şuyski döneminde İsveç tahakkümü altına giren Fin körfezi sahillerinde yer

¹⁵¹Kurat, 2014, 231.

alan bazı iller İsveçlilerde kaldı¹⁵². Bilhassa Baltık Denizi'nin anahtarı olan bölgelerin kaybedilmesi Rus dış politikasında yürütülen stratejiyi baltalayan bir netice oldu. Nitekim bu kayıp Rusya'nın ticarî emellerine darbe vuran büyük bir ekonomik vurgun olarak kabul edilebilir.

İsveçliler ile sonlandırılan münasebetin ardından Rus yurdunda bu defa tekrar Leh tehdidi ortaya çıktı. Leh prensi Vladislav ve güruhu Mihail Federoviç'i çar olarak tanımamıştı. Bu ısrarcı tavrını sürdüren Lehliler, Rusya üzerine 1617'de bir sefer tertipledi. 1 Ekim 1618'de Moskova'da Arbat Kapıları'na gelen Leh ordusu yetersiz imkânları yüzünden kolaylıkla Rus mukavemetine uğradı. Başarısız bir girişimden öte gitmeyen bu sefer nihayetinde Rusya ile Lehistan arasında 1618'de 14 yıl süreyle mutabık kalınacak olan Deulino Barış Antlaşması imzalandı¹⁵³. Bu antlaşma neticesinde Smolensk şehri Lehistan'a bırakıldı. Lehistan ise topraklarında esir tuttuğu Rus bakiyeleri ve elçilik heyetini iade etmeyi kabul etti. Ancak Vladislav Rusya'da ki taht hakkı iddialarından geri dönmedi. Keza iki ülke arasında akdedilen bu barışın uzun soluklu olmayacağı aşikârdı.

Lehlilerin esaretinden kurtulan Ruslar arasında başta Mihail'in babası Filaret Romanov yer alıyordu. Deulino mütarekesi gereği Filaret nihayet 1619 yılında ülkesine dönebilmişti. Bundan böyle Rus devleti yönetiminde çift hükümdarlık sistemine geçildi. Mihail Federoviç ile babası Filaret Romanov birlikte Rusya tahtını paylaştı. Şüphesiz Filaret'in bilgi ve tecrübesi Romanov ailesinin Mihail Federoviç dönemine damgasını vuran başlıca niteliklerdendir.

Filaret, hanedanın üstlendiği misyonu yerine getirmek için Rusya'yı bir an önce harekete geçirmeyi hedefliyordu. Bu sebeple öncelikle ordunun güçlendirilmesi elzemdi. Fakat Rusya'nın savaş fonu için ayırdığı bütçe finansal açıdan ülke ekonomisini sarsmaya müsait bir zemin oluşturuyordu. Zira savaş fonu her ülke için oldukça mühim bir bütçe idi. Filaret'in kişisel hırsları uğruna harcanamayacak kadar kıymetli olan bütçeye zarar gelmemesi için savaş teçhizatlarının stoklaması planlandı. Moskova hükümeti 1630-1632 yılları arasında bir milyon liradan fazla kurşun ve demir ithal etti¹⁵⁴. Filaret'in Polonya üzerine Lehlilerden öç almak gayesiyle savaş açmaya can attığı kaçınılmaz bir gerçektir.

¹⁵²Kurat, 2014, 231.

¹⁵³Kurat, 2014, 232.

¹⁵⁴William C. Fuller, *Strategy And Power In Russia 1600-1914*, The Free Press, New York 1998, s. 19-20.

Derhal askerî ordunun gelişmesi ve yeniden tertip edilmesi için bazı düzenlemelere gidildi. Polonya ve İsveç ordularının teçhizat bakımından çok daha donanımlı olması da alınan bu kararın şüphesiz başlıca sebeplerindendir. Rus ordusunun güçlendirilmesi için Avrupa’da Otuz Yıl Savaşları’nda deneyim kazanan paralı askerlerden faydalanıldı. Böylece ülkeye İngiliz ve İskoç asıllı subaylar getirildi¹⁵⁵.

Rusya, idarî yapılanmada gelişme göstermesiyle artık daha güçlü bir devlet portresi çizmeyi hedefliyordu. Bu hedefin ilk adımını ise Lehlilere karşı kaybettiği Smolensk şehrini geri alabilmek için attı. Rusya’nın teyakkuz halinde olmasıyla 1632’de Lehliler üzerine bir sefer düzenlendi. Ancak bu girişimden sonuç alınamadı. Filaret’in topladığı yaklaşık 60.000 kişilik ordu arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu Rus ordusu başarısız oldu. Ruslar başarısız olunca karşılıklı çıkarlar masaya konularak iki ülke arasında barış akdedilmesi konusu gündeme geldi. Böylece Rusya ile Lehistan arasında 1634’te Ebedî Barış ilan edildi. Bu barış akdiyle Smolensk şehri Lehlilere bırakıldı. Vladislav ise nihayet Rus illeri ve tahtı üzerindeki haklarından feragat ederek nihayet Mihail Federoviç’i çar olarak tanıdı¹⁵⁶.

Filaret 1633 yılında öldü. Mihail artık ülke yönetiminde tek söz sahibi oldu. Hanedan zirvesinde gelişmeler yaşanırken tam bu esnada Azak Kalesi mevzu ortaya çıkmıştı. Don boyu Kazaklarından bir grup 1637’de Türklerin hâkimiyet sahasında yer alan Azak kalesini ele geçirmeyi amaçlıyordu. Hatta bu amaç uğruna Moskova istikametinde yola çıkan Türk elçi Foma Kantakuzin Don Kozakları tarafından öldürüldü. Azak Kalesi’ni almak üzere saldırıya geçen Kazaklar 1637’de kaleyi işgal etmekle kalmayıp burada yaşayan tüm Müslüman bakiyelerini katlettiler. Bu katliamı haber alan Moskova hükümeti Kozakların derhal kaleyi terk etmesini emretti. Böylece eşkıya Kazak ordusu kaleyi terk etmeye mecbur kaldı. Nihayetinde Azak kalesi 1642’de Osmanlı Devleti askerleri tarafından geri alınarak tekrar Türklerin hâkimiyetine geçti¹⁵⁷.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Rus dış politikasında kayda değer gelişmeler yaşanmaktaydı. Özellikle İngiliz Milletler Topluluğu üyelerinden İngiltere başta olmak üzere dış güçlerin nezdinde Moskova’nın meşru çarının Mihail mi yoksa

¹⁵⁵Montefiore, 2020, 59-60; Yaklaşık 3.800 subay getirilmiştir. Bkz. Fuller, 1998, 20.

¹⁵⁶Kurat, 2014, 233.

¹⁵⁷Kurat, 2014, 234.

Vladislav mı olduğu hususunda kafa karıştırıcı düşünceler mevcuttu. Vladislav'ın Mihail Federoviç'i çar olarak tanınmasının ardından bu husus ancak netlik kazanabilmişti. İngiltere her ne kadar ikili devlet ilişkilerinde arabuluculuk yapıyormuş izlenimi verse de hakikatte asıl amacı Rusya'dan önce ticarî iştirak sahasını genişletmekti. Ruslar ise bilakis bu ticarî iştirakin İngilizler olmadan sürdürülmesi taraftarıydı. Ayrıca Stolbovo akdinin imzalanmasıyla birlikte Rusya ile İsveç arasında geleneksel ticareti anlayışın kabulünün yanı sıra Rusların Baltık Denizi'ne ulaşmaları artık kolay görünmüyordu. Hülasa, bu adım sıradan bir barış akdi gibi görünse de aslında Rus dış politikasında oldukça mühim bir hezeyandır.

Ülkenin batı ve güney cephesinde Azak ve Baltık Denizleri gibi ortak bir strateji kaynağı söz konusuydu. Ancak yakın olsalar bile Rusların henüz bu sulara erişimi yoktu. Üstelik Karadeniz sahilinde Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü bir Türk varlığı söz konusuydu. Osmanlı Devleti tahakkümüne giren Kırım Hanlığı ise bu dönemde Rusların baskı ve yayılmacılığına maruz kalmaktaydı. Rus yayılmacılığının sürat kazanmasını sağlayan başlıca etkenlerden biri de Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım Hanlığı'nın I. Devlet Giray'la birlikte zayıflamaya yüz tutmasıydı. Bu gerileyiş Kırım Hanlığı'nın Astarhan ile Azak hâkimiyetini kaybetmesine ve Rus yayılmacılığının hizmetkârı olan Kozak hareketlerinin teşekkülüne neden olmuştu¹⁵⁸. Çalışmanın ilk bölümünde bahsedildiği üzere Rusların Türk hanlıklarını işgaliyle birlikte Sibiry'a da müstahkem yerleşim yerleri kurması tüm denge unsurlarını değiştirmişti. Böylelikle Sibiry'a topraklarında göçler ve bizatihi yollarla hızla Rus varlığı tahsis edilmişti. Nitekim bu tahsisin ön saflarında en mühim rolü oynayan Kozak nüfuslarıdır. Moskova hükümeti resmî bir destek vermemesine karşın neredeyse tüm faaliyetleri Kozaklar vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetler daha çok Sibiry'a ve Çin'de başarılı olmuştur¹⁵⁹.

2. 3. 3. Rusya-Çin Ticarî İlişkilerinin Oluşumu

Rusya'nın Çin ile ilişkileri tarihin odak noktalarından birini oluşturmaktadır. Tarihsel sürece bakıldığında Ruslar Çinliler tarafından XVII. yüzyıldan çok daha önce tanınıyordu. XIII. yüzyıl boyunca Avrupa'yı kasıp kavuran Moğollar tarafından ele geçirilen Rus esirleri Çin'de hüküm süren Yuan

¹⁵⁸Yücel Öztürk, "Kırım Hanlığı", Osman Karatay, Serkan Acar (Ed.), *Doğu Avrupa Türk Tarihi, Kronik*, İstanbul 2020, s. 593.

¹⁵⁹Wilhelm Barthold, Çev. Kaya Bayraktar, Ayşe Meral, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, Küre, İstanbul 2004, s. 263.

Hanedanı (1280-1368) döneminde Pekin'e getirilmişti. Moğollar tarafından ele geçirilen Rus mahkûmlar burada askerî hizmette kullanılmışlardı. Moğol istilaları neticesinde bu dönemde Ruslar, Çinliler tarafından *uluslar* ya da *oloslar* şeklinde biliniyorlardı¹⁶⁰. Moğollar vasıtasıyla kurulan ilk temaslar iki halk arasındaki bağlantının oluşumuna zemin hazırlamış olmalı ki Moğolların çöküşünden sonra bile bu bağlantı kopmamış; bilakis tanzim olunması sağlanmıştır.

XVI. yüzyıla gelindiğinde Rus tüccarlar Çin pazarları hakkında bilgi sahibi olmak üzere yerel tüccarların Çin malları getirdiği ticaretin beşiği Türkistan topraklarına girdi. Çin porseleni, ipek kumaşı ve türlü malları özellikle Rusya'da meşhurdu. Ticarî iştirakin tanzim sürecinde Ruslar potansiyel Çin pazarlarına ulaşma yolunda teorik ve stratejik adımlar atmaya hazırlanmaktaydı. Zira XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çarlık Rusya süratle imparatorluğa dönüşmeye başlamıştı¹⁶¹. Bu gelişmeyle de Rus dış politikasında yeni pencerelerin açılması sağlanarak Çin ile ilişkilerin tahayyül sürecinin ilk somut adımları atıldı. 1567 yılında Kozak atamanları İvan Petrov ve Burnaş Yalçeva bir dizi keşif faaliyetleriyle görevlendirildi. XVII. yüzyılın başına gelindiğinde ise değişen ve gelişen şartlar eşliğinde diğer ülkelerle ticarî bağların güçlenmesi artık daha kolaydı. Rusya-Çin ticarî ilişkilerinin gelişmesinde ön koşullar oluşturulmuştu. Rus diplomasisi Türkistan devletleri başta olmak üzere Kırım Hanlığı, İran ve Hindistan ile yeterli ölçüde ticarî bağ ve elçilik heyetleri tecrübesine sahipti. Nitekim dünya arenasındaki konumunun güçlenmesiyle Rusya penceresinden artık yeni keşif sahaları görünmeye başlamıştı. Sibiryah sahalarında yayılcılık faaliyetlerine devam eden Ruslar şartların tekâmülüyle şüphesiz daha aktif bir dış politika yürütmeyi planlıyordu: Coğrafi keşiflerle Uzak Doğu'ya giden büyük ticaret kapılarını açmak! Nihayetinde 1608 yılında Sibiryah voyvodası Altan¹⁶² Han¹⁶³, a bir

¹⁶⁰N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Akademiy Nauk, Moskva 1966, s. 3.

¹⁶¹Acar, 2013, 256.

¹⁶²Altın adıyla da bilinir. Moğol devlet geleneğinde çocuklara isim vermek özel bir usul gerektirirdi. Altın gibi maden isimlerinin verilmesi kişinin eşsiz, nadide, az bulunur madenler gibi kıymetli ve saygın olmasının istenmesinden kaynaklanmaktadır. Bkz. Bülent Gül, "Moğol Kişi Adları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 1, 2010, s. 214.

¹⁶³Asıl adı Şuluy Ubaşa Hangtaycı'dır. 1609 yılında Moğolistan'ın Ubsu-Nur bölgesinde bir devlet kurduktan sonra Altan Han adını almıştır. Rusya'nın daha evvel Çin'e giden yolları keşfetmek üzere gönderdiği elçilik heyetleri de Altan Han ile görüşmüştür. Artık bu durum alışlagelmiş bir gelenek haline gelmişti. Ancak eski heyetler ya Çin'e hiç varamamış ya da Çin hükümdarı ile temas kuramayıp geri dönmek zorunda kalmıştır. Altan Han ve devleti hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, Çev. Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 496-497.

elçilik heyeti göndermeyi hedefledi. Böylelikle 1608 yılında Çar Vasili Şutyski döneminde Tomsk Kozaklarından oluşan bir heyet İvan Belogov liderliğinde tertiplenerek Çin'e giden yolları keşfetmek üzere görevlendirildi. Rusya bu ziyaretle Pekin'e ulaşacağını umuyordu¹⁶⁴. Ancak bu girişimden resmî bir sonuç elde edilemedi.

Geleneksel inanışlara göre Çin cennetin kutsanmış ülkesiydi. Çin imparatoru ise yeryüzünde yaşamını sürdüren cennetin oğluydu. Bu yüzden Çin'in bereketli ve değerli topraklara sahip olduğuna inanılırdı. Bu toprakların nimetlerinden ve pazarlarından faydalanmak isteyen devletler olsa da genel anlamda Çin ve diğer Uzak Doğu ülkeleriyle pek fazla ilgilenilmemişti. Avrupalılar bu dönemlerde Çin hudutlarına ve Moğolistan topraklarına dair pek bilgi sahibi değildi. Hint Okyanusu üzerinden Çin'e giden ilk yol açıldığında ise onu ilk kullananlar Hollanda, Portekiz ve İspanya olmuştur. Ticaret her daim doğudan batıya akmaktadır. Çin ise gerçekten de dünya ticaretinde önemli bir merkezdir.

Avrupa'dan Sibiryaya üzerinden Uzak Doğu'ya giden yol güzergâhları hala bilinmiyordu. Avrupalı devletler bu süreçte çeşitli fikirlerle bu yolları aradılar. Ancak İngilizler kısa zamanda bölge potansiyelini keşfederek ilgi odağını bu tarafa çevirdi. Yaptıkları araştırmalar neticesinde İngiliz hükümeti Sibiryaya toprakları aracılığıyla Çin'e giden yolları keşfetme arzusuna kapıldı. Çünkü İngilizlere göre Çin, Ob bölgesinin üst kesimlerinde bir yerde bulunuyordu. Bu yanlış Çin'e giden yolun normalden çok daha kısa görünmesine neden oldu. Alman gezgin Sigismund Herbesthein'in çizdiği haritada¹⁶⁵ Ob Nehri'nin Çin sularına akmasını tasvir etmesi de bu yanlışlığı güçlendiren kaynaklardan biridir. Ancak bu bilgi doğru değildir¹⁶⁶. Bu yanlış nedeniyle Moskova hükümetinden Çin güzergâhında yer alan Ob Nehri bölgesine bir kara seferi düzenlemek için izin istediler. Ancak Moskova hükümeti bu talebe izin vermedi. 1615-1617 yıllarında İngiltere hükümeti Moskova'ya diplomatik baskı uygulamaya başladı. Bu durumu taciz olarak gören Rusya net bir tavırla bu istihramı reddetti¹⁶⁷. Nitekim İngiliz diplomasisinin Ob Nehri'yle ilgili

¹⁶⁴Vincent Chen, *Sino-Russian Relations In The Seventeenth Century*, Martinus Nijhoff, The Hague 1966, s. 35.

¹⁶⁵Sigismund Herbesthein, *Zapiski Moskovitskih Delah*, Per. A. İ. Maleina, Suvorina, Sankpeterburg 1908, s. 284.

¹⁶⁶Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 3-4.

bu yanılıya düşmesi yerel tüccarlarını Sibiryâ toprakları üzerinden Çin'e göndermek için Rus hükümetinden izin istemeye yönelik ısrarcı tavrını açıklamaktadır.

İngilizlerin ısrarla Çin'e uzanan yollara koyulma arzusu Rusların bölge üzerine tam teşekküllü harekete geçmesine sebep olan etkenlerden biridir. Uzak Doğu ülkelerinden bilhassa Çin ile ticarî bağların oluşması için Mihail Federoviç döneminde ilk somut ve resmî adımlar atılmıştır. Böylece Ruslar derhal Sibiryâ bölgesi üzerinden Çin'e giden ticaret yollarını bu kez tam anlamıyla aramaya başladılar. İngiliz diplomasisinin Rusya üzerine kurduğu müthiş baskı yüzünden kaybedilecek vakit yoktu. Rusya, İngiltere başta olmak üzere diğer devletler olmadan bu iştirake muvaffak olmayı amaçlıyordu. Nihayetinde Uzak Doğu ülkelerine uzanan Sibiryâ bölgesinin kilidini elinde tutan Rusya'dır. Doğu ile ticaretin anahtarı olarak görülen bu bölge ise oldukça avantajlı bir konumdadır.

Artık sorunlar dönemini aşan Rusya adeta geri kazandığına inandığı gücü dünyaya kanıtlamak istercesine kritik adımlar atmaktaydı. Kıtık ve ölümlerin ardı arkasının kesilmediği felaket döneminden; Amur'a, Kuzey'e, Kamçatka'ya hatta Uzak Çin'e değin açılacak muazzam sınırlara ulaşmayı hedeflemekteydi. Bu hedefler doğrultusunda nihayet Mihail Federoviç döneminde ülkelerle önemli ölçüde elçilik görüşmeleri tertiplenmiştir. Bunlardan en mühim olanı ve bu çalışmanın ana konusu olan Sibiryâ Kozaklarından İvan Petlin elçiliğidir.

Rusların Çin ile ilk resmî temasları İvan Petlin elçiliğiyle teşkil edilmiştir. Sibiryâ üzerinden Çin'e giden elçilik heyetinin yol güzergâhı ise Batı Moğolistan topraklarından geçmektedir. Bu bölge halkına ise genel adıyla Oyrat adı verilmektedir¹⁶⁸. İvan Petlin elçiliğinin Çin'e geçişte kullanacağı Moğol topraklarında ikamet eden bölge halkı bu bakımdan önem teşkil etmektedir. Bu durumda Rusya öncelikli olarak Moğolistan ile diplomatik ilişkileri önem arz etmektedir. Zira Moğolların onay ve desteğini almadan Rus elçiliğinin Çin'e ulaşabilmesi pek mümkün değildir. Bu bağlamda İvan Petlin'in misyonu oldukça mühim bir yer teşkil etmenin beraberinde Moğol toprakları üzerinden Pekin güzergâhında ilerleyen müfrezenin kaderini belirleyecektir.

¹⁶⁸Oyradlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İVAN PETLİN'İN MİSYONU

3. 1. İvan Petlin'in Kimliği

İvan Petlin, Tomsk şehrinde ikamet eden Sibirya Kozaklarından¹⁶⁹. Şahsi hayatı, çocukluğu ve ailesine dair bilgiler maalesef sınırlıdır. Petlin'in şahsına dair kanaatimiz Yermak'ın Sibirya topraklarını fethi sırasında ona eşlik eden Kozak gruplarından bir asker olduğu yönündedir. Ancak Rus araştırmacılarına göre Sibirya'da marangozluk yaptığı ve uzun süre Sibirya hapisanesinde hizmet ettiği bilinmektedir¹⁷⁰. Onun en belirleyici yönü okur-yazar olması ve birkaç Sibirya dilini bilmesidir.

Petlin'in adına ilk defa G. F. Miller'in *İstoriya Sibiri* adlı Sibirya tarihini geniş bir perspektiften ele aldığı eserinde rastlamaktayız. Burada, İvan Petlin'in 1609 yılında Rus-Kalmuk ilişkileri üzerine gerçekleştirilen elçilik görevinde yer aldığını görmekteyiz¹⁷¹. Zira Rus araştırmacı yazar Bannikov da onun birçok kez uzak topraklara gittiğini ve birden fazla dil bilen deneyimli biri olduğunu desteklemiştir¹⁷². Nitekim onu Rus büyükelçilik görevine atayacak olan diplomatik misyonda mühim rol oynayan da bu dil bilgisi kabiliyetidir.

3. 2. İvan Petlin'in Elçilik Görevine Atanması

28 Haziran 1617 tarihinde Moskova hükümeti Çin'e giden yolları araştırmak üzere Kremlin'de görüşmelere başladı. Rus çarının emriyle Doğu ve Batı'da ticaretle uğraşan Rusya'nın en büyük tüccarlarından bir heyet meydana getirildi. Ancak Uzak Doğu şehirlerinden hiçbirinin yol güzergâhını bilen tüccar yoktu. Ayrıca daha önce denizaşırı ülkelerle birtakım ticaret yapanlar olsa bile daha önce bu bölgelere yolu düşen de olmamıştı. Bu durumda devlet ileri gelenleri alternatif yollara başvurarak yönünü Sibirya'nın işgalinde mühim rol oynayan Kozaklara çevirdi. Uralların doğusunda *Sibirya askerleri* olarak adlandırılan

¹⁶⁹Pavel Petrov, *Ruskiy Biyografiçeskiy Slovar*, İzd. A. A. Polotsov, Skorohodova, Sankpeterburg 1902, s. 631.

¹⁷⁰<https://www.bagira.guru/russian-history/ivan-petlin-puteshestvie-v-kitaj.html> (05.01.2020). Aleksandr Agalakov, "Puteşestviya i Prikluyuçeniya", *Tayni 20. Veka, No 21, May 2010*

¹⁷¹Miller, 1937, 424.

¹⁷²A. G. Bannikov, *Perviy Russkiy Puteşestviya v Mongoliyu i Severniy Kitay*, GİGL, Moskva 1954, s. 17.

tecrübeli Kozaklar yer alıyordu. Onlar dağ ve bozkır yaşamına oldukça adapte nüfuslardı. Uzak Çin'e giden yol ise Moğolistan dağları ve bozkırlarından geçmekteydi. Haliyle bu görev için o topraklara gidecek olan heyet liderinin ya da heyet mensuplarından en az birinin Moğol lehçelerine hâkim olması gerekiyordu. Moğol lehçeleri konusunda uzman olan İvan Petlin ise adeta bu görev için biçilmiş kaftandı. Bu suretle İvan Petlin Rusya'nın Çin misyonunda kilit rol oynayacak olan elçilik heyetinin başına atandı. İvan Petlin'in esasında heyet başkanı olmak gibi bir vaziyeti mevzu bahis değildi. O, heyette sadece tercüman ve yardımcı olarak görev alacaktı. Ancak bu dönemde üst düzey yetkili sayılarında bariz bir eksiklik söz konusuydu¹⁷³. Neticede Petlin'in daha önce yer aldığı görevlerdeki başarısı ve Çin'e gönderilecek olan heyetin lider eksikliği gibi faktörler onun bu misyonu üstlenmesine sebep oldu. Okur-yazar olması ve birkaç Sibiryaya dilini bilmesi de o dönemin şartlarında sıradan bir Kozak yerlisi için nadir görülen bir kabiliyetti. Bu durum onun diplomatik misyonun lideri olmasına dair şüpheleri ortadan kaldıran bir etkidir.

3. 3. İvan Petlin'in Elçilik Heyeti

Tobolsk voyvodası¹⁷⁴ İvan Semyonoviç Kurakin insiyatifinde Rus çarı Mihail Federoviç'in emriyle İvan Petlin elçiliği tertiplendi. Çar, Petlin'den Uzak Çin hudutları ve yolları hakkında bir rapor hazırlamasını istedi. Aynı zamanda büyük Ob Nehri başta olmak üzere nehirler, yerleşim yerleri, göçebe uluslar ve diğer eyaletler hakkında detaylı bilgi toplamasını emretti¹⁷⁵. Böylece Çin'e giden yolların kapsamlı keşif hareketi Rus elçiliği İvan Petlin nezdinde başladı.

9 Mayıs 1618 tarihinde İvan Petlin ve 12 kişiden oluşan heyeti Tomsk şehrinde Pekin'e varmak üzere yola çıktı¹⁷⁶. Heyette yer alanlar ekseriyetle Kozak askerleriydi. Bunlardan ikisi Andrey Mandov ve Peter Kuzul'dur¹⁷⁷. Onlar Tomsk Tatarlarından olan Sibiryaya yerlileriydi. Aynı zamanda Petlin'e yoldaşlık ettikleri bu diplomatik misyonun birinci derece yardımcıları onlardı. Heyette yer alan diğer Kozaklar hakkında kesin bilgi olmamakla beraber bazı Rus akademisyenler konu

¹⁷³Rusya sorunlar dönemi sürecinde çok kayıp vermişti. Bu durum siyasî ve içtimaî yaşantıya da yansımaktaydı. Üst düzey yetkili kitleğimin yaşanması da bu sürecin neden olduğu sonuçlardandır.

¹⁷⁴Vali.

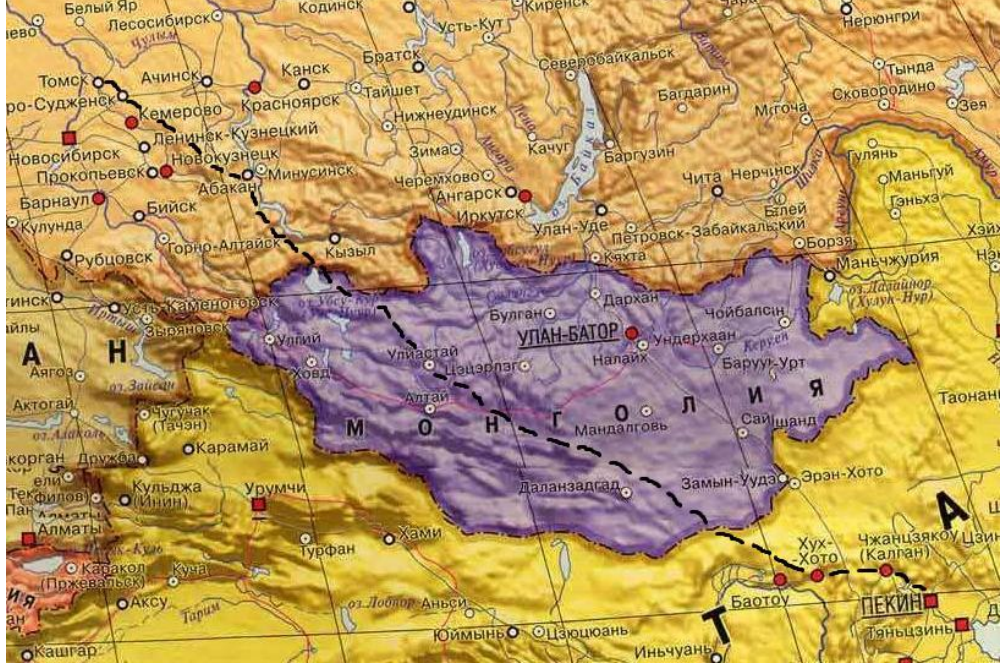
¹⁷⁵G. İ. Spasskiy, "Puteshestviye v Kitay Sibirskago Kozaka İvan Petlina 1620 Godu", *Sibirskiy Vestnik*, Çast Vtoraya, Sankpeterburg 1818, s. 211-212.

¹⁷⁶Demidova, Myasnikov, 1966, 20.

¹⁷⁷Bannikov, 1954, 17.

ile ilgili çekilen röportaj destekli bir belgeselde¹⁷⁸ bu Kozak yoldaşlardan Aleksey Şakhov, Yakov Kurkin, Stenkoy Yardniskiy, Andriyanko Trafimov, Petunka Kuzul, Zaharka Kuzmin ve Yoldaş Petruška isimlerini vermektedir.

3. 4. İvan Petlin'in Elçilik Heyetinin Yol Güzergâhı

Görsel 1 – İvan Petlin Elçilik Heyetinin Modern Haritada Yol Güzergâhı¹⁷⁹

Tomsk şehrinde hareket ederek Uzak Çin'e dair keşif yoluna koyulan İvan Petlin heyetinin ilk durağı eski Türk halklarının yaşadığı Yenisey bölgesinde yer alan Kırgız¹⁸⁰ bölgesidir. Petlin'in seyahatnamesine göre heyet Tomsk'tan Kırgız'a

¹⁷⁸İvan Petlin'in Çin'e gidişinin alegorik olarak daha kalıcı kılınması için mevzu bahis belgesele bkz. [https://www.youtube.com/watch?v=1YraI-jV0QY&t=130s/\(16.05.2021\)](https://www.youtube.com/watch?v=1YraI-jV0QY&t=130s/(16.05.2021))

¹⁷⁹[http://gorod.tomsk.ru/\(20.11.2020\)](http://gorod.tomsk.ru/(20.11.2020))

¹⁸⁰Güney Sibirya bölgesinde Yenisey nehrinin alt kısımlarında Yenisey Kırgızlarının yaşadığı topraklardır. Tarihi belgelere göre ata yurtları Altay-Sayan bölgesidir. Bu bölge Hakasların yaşadıkları Minusinsk havzasıdır. Kırgızların bir kısmı Yenisey'de bulunurken bir kısmının ise Tanrı dağlarına göç ettiği bilgisi tarih camiasının güçlü hipotezlerindedir. Kırgızlar, Orta Asya sahasının en eski halklarından biri olarak bilinirler. Kırgızlara dair en eski bilgilere ulaşmak için bkz. Wilhelm Barthold, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2010, s. 184; Saadetin Yağmur Gömeç, "Divanü Lugat-it Türk'te Geçen Yer Adları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, 2009, s. 14.

12 günde varmıştır¹⁸¹. Ardından 6 günde Abakan¹⁸² Nehri'ne ulaşmıştır. Buradan ise 9 günün sonunda Kemçik¹⁸³ Nehri'ne gelmiştir. İvan Petlin'in elçilik heyeti Moğolistan'ın batısında, Sibirya'nın ise güneyinde yer alan Sayan dağlarından, Tannu Dağları'ndan, Altaylardan ve Gobi Çölü'nden geçti. Ardından Hangay¹⁸⁴ (Ötüken) Dağları'nın yüksek steplerinden, etrafı kaplayan sedir ağaçlarıyla dolu yemyeşil bahçelerinden geçerek ilerledi¹⁸⁵. Heyet, Petlin seyahatnamesinde Büyük Göl olarak geçen Moğolistan coğrafyasının en büyük gölü olan Ubsa¹⁸⁶ gölüne vardı. Rus elçiliği bu gölün etrafında 12 gün boyunca at sırtında yolculuk yaptı¹⁸⁷.

Yola devam eden Rus elçileri Çin'e ulaşabilmek için öncelikli olarak Batı Moğolistan topraklarından geçmek zorundaydı. Bu nedenle İvan Petlin'in topraklarından geçeceği Moğol hanı ile görüşmesi elzemdi. O dönemin Batı Moğolistan topraklarının hâkimi ise Altan Han idi. Moğol yetkilileriyle yapılan görüşme akabinde Altan Han'dan alınan özel geçiş izni dâhilinde yol güzergâhında ilerleyen Petlin birçok Moğol şehrini gördü. Bu şehirlerde ikamet eden yerli halkları ziyaret etti. Bu halkların bilhassa yöneticileriyle görüştü ve şehirler hakkında mühim bilgiler topladı. Çin hudutlarına varmak üzere ilerleyen Petlin aynı zamanda Moğolistan şehir ve pazarlarına da özel ilgi duymuştur. Nitekim Petlin'in Rus çarı için hazırladığı seyahat raporlarında Moğolistan şehirlerine ve sosyo-kültürel yaşamına dair detaylar bilhassa görülmektedir.¹⁸⁸

¹⁸¹Petlin'den önce Kırgız ülkesinden İvan Petrov ve Vasiliy Tümenets geçmişlerdir. Barthold'un araştırmalarından aktardığına göre bu dönemin bütün Kırgız coğrafyasının hâkimi *Nemek Törö* adındaki knezdir. Kırgızların ötesinde Tabınlar ülkesi bulunmaktadır. Tümenets'e göre bu topraklar aynı Kırgız topraklarıdır. Ancak ayrı yaşadıkları için bunlar Kırgız ülkesine ve Altan Han'a haraç veriyorlardı. Bkz. Wilhelm Barthold, *Türkistan Halklarının Tarihi*, Çev. Gülnisa Aynakulova, Astana, Ankara 2018, s. 81.

¹⁸²Batı Sibirya'nın Sayan dağlarından kopup gelerek Yenisey nehrinin kollarından birini oluşturur.
¹⁸³Petlin'in seyahatnamesinde "Кимчинак" (Kimçinak) olarak geçmektedir. Günümüzde Kemçik veya Hemçik adlarıyla bilinmektedir. Tuva cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan bir nehirdir. Yenisey nehrine dökülmektedir. Bkz. Gömeç, 2018, 144.

¹⁸⁴Hangay, İvan Petlin'in seyahat döneminde ve daha sonrasında da olduğu gibi Moğolistan'ın ekonomik olarak en gelişmiş bölgesidir. Bu steplerde büyükbaş hayvancılık ve yerleşim oldukça fazladır. Moğolistan'ın en eski başkenti Karakurum 1234 yılında kurulduğunda Orhun Nehri üzerindeki Güneydoğu Hangay'da yatıyordu. Bkz. Bannikov, 1954, 19.

¹⁸⁵Bannikov, 1954, 19.
¹⁸⁶Ubsu-Nur gölü olarak da bilinir. Petlin, seyahatnamesinde bu göle Doğudan, Güneyden, Batıdan ve Kuzeyden olmak üzere 4 ayrı nehir akar. Bkz. Spasskiy, 1818, 213.

¹⁸⁷Spasskiy, 1818, 213.

¹⁸⁸Petlin, Çin'e varmadan önce geçtiği Moğol topraklarında çeşitli şehirler ve yerler ziyaret etmiştir. Ziyaret ettiği şehirlere ve yerlere dair tüm bilgileri titizlikle seyahatnamesinde kaydetmiştir. Bunlar arasında Moğolistan şehirlerinin uzun ve geniş olması, bu şehirlerin dörtgen inşa edilmesi, şehirde kullanılan taş ve malzemenin kalitesi gibi birçok detaya yer verilmiştir. Ayrıca Moğol tapınaklarında ilgi çekici hadiselerin vuku bulması ve Moğol gelenekleri gibi sosyo-kültürel hayata dair birçok bilgi seyahatnamenin en dikkat çekici özelliklerinden birisidir. Tüm bunların yanında Moğolistan

İvan Petlin zor ve kritik bir görev üstlendiğinin farkındaydı. Bu nedenle yol boyunca karşılaştığı tüm engelleri başarıyla bertaraf etmeliydi. Yolculuk oldukça uzun ve zor koşullar altında gerçekleşiyordu. Üstelik yaz mevsiminde Çin istikâmetinde ilerleyen heyet çölden geçerken susuz¹⁸⁹ kalarak ölüm tehdidiyle karşılaşmıştı. Tehlikeleri atlatan Rus elçileri Moğolistan şehirlerinde epey bilgi rapor ettikten sonra tekrar yola koyuldu. Nihayetinde Moğol topraklarında 3 ayrı eyaletten geçen Rus elçileri Çin'e geçiş için son durak olan Kalgan¹⁹⁰ şehrine geldiler. İvan Petlin seyahatnamesinde tabir olunduğu üzere Çin Kırımı¹⁹¹ artık görüldü. Rus elçileri Çin hudutlarına vardığında gördükleri devasa taş duvarlar karşısında adeta büyüldü.

3. 5. İvan Petlin'in Çin'e Varışı

İvan Petlin nihayet 3 ay 22 gün kadar süren uzun bir yolculuğun ardından 1 Eylül 1618 tarihinde Pekin'e ulaştı¹⁹². Heyetin Çin yolculuğunda Altan Han'ın rolü önemlidir. Altan Han İvan Petlin'in Çin topraklarına güvenli bir şekilde ulaşabilmesi için yanına iki Budist rahip görevlendirmiştir. Adlarının *Bilikta* ve *Tarkhan* olduğu bilinen bu rahipler Rus elçilerine Çin'e dek eşlik etmişlerdir¹⁹³. Hatta onların erzak ihtiyaçlarını dahi gidermişlerdir.

Bu şehrin kapıları yeni bir medeniyete yani Çin'e geçişte hizmet vermekte idi. Burası iki medeniyetin buluştuğu yerdir. İvan Petlin ve elçilik heyeti Kalgan şehrinin kapısından geçerek Rus-Moğol diplomasi ilişkilerinde yeni bir gelişme kaydettiler. Çin Seddi'ni gören Petlin gördüğü devasa duvarlar karşısında hayretini gizleyememiş olsa ki bu durum seyahat raporlarına çok açık bir şekilde yansımıştır.

topraklarında yetişen ve pazarlarında satılan hububat, meyve ve sebze gibi yaşam koşullarını tanzim eden faktörlere de sıkça yer verilmiştir. Bkz. Spasskiy, 1818, 216-222.

¹⁸⁹Petlin'in seyahatnamesinde bu hadise “*om Чекурова улуса examu do улуса без воды 4 дни...*” şeklinde Çekurova ulusundan bir diğer ulusa 4 gün boyunca susuz gidildiği kaydedilmiştir.

¹⁹⁰Moğolistan coğrafyasından Çin topraklarına geçişte sınır kapısı olan bir kuzey Çin şehridir. Moğolca kelime karşılığı “sınır, bariyer” anlamlarındadır. Çin seddine paralel sınır karakolları olarak inşa edilmiştir. Güneye uzanan topraklarında Çinliler; kuzeyinde ise göçebe halklar ikamet eder. Petlin'in seyahatnamesinde bu şehir adı *Şirokalga* şeklinde geçmektedir. Şehir, İç Moğolistan'dan geçişin “Doğu Girişi” olarak bilinir. Bkz. [https://www.britannica.com/\(24.05.2021\)191](https://www.britannica.com/(24.05.2021)191) Çin seddi. Kırım kelimesi Türkçe bir kelimedir. Rusya'da büyük sınır tahkimatlarını nitelendirmek için bu kelime kullanılmaktadır. Bundan dolayı Petlin, Çin seddini gördüğünde bu devasa yapıyı Çin Kırımı olarak adlandırmıştır.

¹⁹²G. A. Panyukova, “Vostanovleniye Ekspeditsi İvana Petlina (400 Letiyu Ustanovleniya Diplomaticheskoy Otnoşeniyy Rossii s Kitayem)”, *MNIJ*, Çast 7, B. 4 (46), 2016, s. 60-61.

¹⁹³Demidova, Myasnikov, 1966, 23.

Rus elçilerinin topraklarına giriş yaptıklarını öğrenen Çin imparatoru onları karşılamak üzere 200 kişiden oluşan bir müfreze tertiplemiştir. Çin hudutlarına giren Rus elçileri derhal Çin imparatoru ile görüşebilmek için Çin yetkililerine başvurmuştur. Mevzu bahis dönemde Çin ülkesi Ming Hanedanı tarafından yönetiliyordu. Çin topraklarında ise imparator Taybun¹⁹⁴ (1563-1620) hüküm sürmekteydi. İvan Petlin ve heyeti Çin imparatoru Taybun'un huzuruna çıkmak, Rus elçilik misyonu gereği Rusya ile Çin arasında ticarî işbirliği sağlamak üzere yazılı izin almak ve vekil oldukları Rus devleti adına iyi dilekler sunmak üzere nezaketle görevi tamamlamayı hedefliyordu.

Çin yetkilileriyle ilk temaslar kuruldu. İmparatorun huzuruna çıkma talebinde bulunan Rus elçileri Çin imparatorunun huzuruna alınmadı. Çünkü Çin devlet geleneği olarak her kim hükümdarın huzuruna çıkmayı talep ederse ona türlü türlü hediyeler getirmek zorundaydı. Petlin heyetinin bu durumdan haberdar olmaması ve düşük bir bütçeyle yola çıkmaları heyetin vizyonu açısından büyük bir hayal kırıklığıdır. Bu durum karşısında İvan Petlin insiyatif kullanarak Rus devletinin vasat bir konuma düşmesini engellemek için aslında kendilerini tüm Rusya'nın Çarı Mihail Federoviç'in göndermediğini; esasında Sibirya Devleti'nden gönderildiklerini belirtmiştir¹⁹⁵. Rus çarının ise daha sonra memnuniyetle Çin imparatoruna türlü türlü hediyeler göndereceğini de eklemiştir¹⁹⁶. Buradan hareketle Rus çarı Mihail Federoviç'in İvan Petlin'i Çin'e gitmesi için görevlendirirken yazılı talimatlardan oluşan herhangi bir nakaz¹⁹⁷ vermediği anlaşılmaktadır.

3. 6. İvan Petlin'in Çin İmparatorundan Mektup Alması

İvan Petlin her ne kadar Çin imparatorunun huzuruna çıkamadıysa da kullandığı insiyatif sayesinde ilgi çekerek kendisinden Rus çarına götürmek üzere bir mektup almayı başarmıştır. İmparator Taybun adına Çin yetkilileri tarafından

¹⁹⁴Wanli, İvan Petlin'in seyahatnamesinde Taybun olarak zikredilmektedir. Bu çalışma İvan Petlin seyahatnamesi çerçevesinde yürütüleceği için çalışmada Petlin'in zikrettiği Taybun adına mutabık kalınmıştır.

¹⁹⁵Sibirya'nın devlet olmasıyla ilgili bir durum söz konusu değildir. "Sibirya devleti" tabiri dönemin tarih yazıcılığından kaynaklanan bir paradokstur.

¹⁹⁶Demidova, Myasnikov, 1966, 25.

¹⁹⁷Rus elçilerinin uyması gereken bir takım diplomatik kurallar bütünüdür. Rus çarı bir elçiyi görevlendirirken diplomatik misyonun taşınması gereken diplomatik yöntem ve adap bilgileri paylaşır. Rus elçileri bu kurallar çerçevesinde görevlerini yerine getirmek zorundadır ve bu kurallara uymaması kesinlikle yasaktır. Bkz. Mesut Karakulak, "İki Dünya Arasında Bir Elçi: İvan Daniloviç Hohlov'un Buhara Misyonu (1620-1622)", *Turkish Studies*, C. 15, S. 1, 2020, s. 376.

Petlin'e verilen bu mektup Rusya'nın Çin'de serbest ticaret yapma iznini doğrulayan resmî bir belge niteliğindedir. Nihayetinde Çin hükümeti İvan Petlin heyetini ilk resmî Rus büyükelçiliği olarak tanımıştır¹⁹⁸. Bu başarı Petlin'in elçiliğine Rus devleti nezdinde Çin'e gönderilen ilk resmî elçilik olma hüviyetini kazandırmıştır. Zira daha evvel Çin'e giden hiçbir Rus elçiliği diplomatik arenada bu ölçüde başarılı olamamıştır.

3. 7. İvan Petlin'in Rusya'ya Dönüşü

İvan Petlin heyeti aylar süren yolculuğun ardından ulaştığı Pekin'de 4 gün kadar kaldı. Ardından 10 Ekim 1618 tarihinde Çin'den ayrıldı. Çin misyonunu tamamlayan heyet önce Kalgan'a döndü. Moğolistan'a geçmeden önce burada yaklaşık 3 hafta kadar kaldı. Petlin, Kalgan'da bulunduğu süre boyunca bilgi toplamaya devam etti. Özellikle Ob Nehri'nin kaynağı hakkında şehirde ikamet eden halka sorular yöneltti. Aldığı yanıtlar doğrultusunda Avrupalı coğrafyacıların Ob Nehri'nin Çin gölünden aktığı yönündeki iddialarını çürütmüş oldu¹⁹⁹. Tüm bulgular eşliğinde Rus elçileri sonbaharda dönüş yoluna girdiler. Ancak bu uzun yolculuk kışa denk geldi ve bu yüzden dönüş 6 aydan fazla sürdü. Nihayetinde heyet yola çıktıkları tarihten tam 1 yıl 1 hafta geçtikten sonra 16 Mayıs 1619 tarihinde Tomsk'a dönebildi²⁰⁰.

İvan Petlin Çin imparatoruyla görüşmemiş olsa da nihayetinde hedeflenen diplomatik misyonun gerekliliklerini başarıyla yerine getirmiştir. Çin'e giden yollar, büyük Ob Nehri'nin kaynakları, göller, şehirler, halklar vb. merak edilen tüm detaylar hakkında *Rospis* adıyla bilinen kapsamlı bir rapor hazırlamıştır²⁰¹. Petlin, bu raporun son aşamasını Tobolsk'ta hazırlamıştır. Ayrıca *Rospis*'in Rus arşivlerine giren ikinci bir versiyonu ortaya çıkmıştır. Bu versiyon ise Moskova hükümeti tarafından tanzim edilmiştir²⁰². Petlin, Mihail Federoviç'in emri üzerine

¹⁹⁸Panyukova,2016, 60.

¹⁹⁹Demidova, Myasnikov, 1966, 25-26.

²⁰⁰Demidova, Myasnikov, 1966, 26.

²⁰¹İvan Petlin elde ettiği bulguları tüm detaylarıyla rapor etmiştir. Rus çarının ona yüklediği misyon gereği ilgili eyaletler, yollar, nehirler ve göller hakkında sunacağı bilgiler oldukça kapsamlı olmalıydı. Zira Rusya ile Çin arasında kurulacak ticarî münasebetin kaderi bu elçiliğin başarı durumuna bağlıydı.

²⁰²Her iki versiyona da göz atmak için bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 41-55.

ziyaret ettiği coğrafyalardan oluşan detaylı bir harita da hazırlamıştır. Ancak haritanın günümüze ulaşması mümkün olmamıştır²⁰³.

3. 8. Resmî Yazışmalar

Diplomatik misyonu tamamlayarak ülkeye dönüş yapan elçilikle ilgili devlet idarelerinde birtakım resmî yazışmalardan oluşan belgeler ortaya çıkmıştır. Muhteva olarak karşılıklı yazışmalardan teşkil olunan bu belgeler şüphesiz çalışmanın aydınlatılmasında büyük bir katkı sunmaktadır. Elçilik misyonuna dair ek bilgiler sunan belgelerden çalışmamızın içerik ve kapsamıyla alakalı olanlarını tespit ettik; çevirdik ve mühim olduğuna kanaat getirdiğimiz bölümleri paylaşma ihtiyacı hissettik.

Bunlardan ilki elçilik heyetinin Rusya'ya döndüğü 16 Mayıs 1619 tarihinden önce Altan Han'ın Rus elçilerinin gönderilmesi üzerine Rus çarı Mihail Federoviç'e yazdığı mektuptur.

İkinci belge Rus elçilerinin Çin'den Rusya'ya dönüşü üzerine Tobolsk valisi İvan Semyonoviç Kurakin'in 6 Temmuz 1619 tarihinde Kazan Sarayı İdaresi'ne gönderdiği mektuptur.

Üçüncü belge 23 Eylül 1619 tarihinde İvan Petlin'in Soldog²⁰⁴ hükümdarına Çin gezisi hakkında verdiği bilgileri konu edinmektedir.

Dördüncü belge Kazan Sarayı İdaresi'ne göre İvan Petlin ile yoldaşlarının Çin gezisi hakkındaki 23 Eylül-10 Kasım 1619 tarihli istişare konuşmalarını içermektedir.

Beşinci yani sonuncu belge ise Tomsk Kozakları İvan Petlin ve yoldaşı Andrey Mundov'un Altan Han'ın büyükelçilerine eşlik etmek ve Çin devleti hakkında bilgi toplamanın karşılığında herhangi bir maaş almamalarına dair Büyükelçilik İdaresi'ne gönderdikleri şikâyet mektubudur. Nitekim bu yazışmalar muhteva bakımından İvan Petlin elçiliğinin Çin'e gönderiliş ve akabindeki sürecin aydınlatılmasında büyük bir katkı sunmaktadır. Yazışmaların muhtevası özetle şu şekildedir:

²⁰³Petlin'in seyahatnamesinde “чертежь” (çertej) olarak geçmektedir. Sözlük anlamı çizimdir. Petlin'in çizimi Çin ve Moğolistan coğrafyası üzerine olduğu kesindir. Bu çizimin bir plandan daha çok harita olduğu kanısındayız. Rus araştırmacılara göre günümüze ulaşamayan bu harita şüphesiz bilim adına çok kıymetli bir bulgudur. Bkz. Panyukova, 2016, 60.

²⁰⁴Kostroma yakınlarında, Volga'nın sol tarafında yer alan bir yerleşim yeri.

*16 Mayıs 1619'dan önce - Moğol Altan Han'ın Büyükelçilerin
Gönderilmesi ve Dönüşünde Çar Mihail Federoviç'e Mektubu*

“Halkım bana devletinizden bize, bizden de sizin devletinize giden yolun açık olduğunu söyledi. Ve bu sözle eski hükümdar döneminizin elçileri bana gönderilmişti. Ancak yolda Kara Kalmuklar tarafından karşılandılar ve beni görmelerine izin verilmedi. Bundan sonra halkınızdan bana 12 kişi daha geldi. Ve ben Altan Han, siz Beyaz Çar'a herşeyi uygun olarak yapacağım. Ama bir ricam var: Elçiler sizinle benim aramda yürüsünler. Tüccarlarımız devlet yollarımızdan temiz bir şekilde geçsin. Kalmuklar aramızdaki bu iyi işleri düzelten az sayıda insanlardır. Bunu biliyordunuz. Aramızdaki yolda hırsızlar olmasın. O hırsızlardan olduğu gibi arınmak ikimiz için de değerli ve kazançlı olacaktır. Elçiler ara vermeden devletlerimiz arasında kolaylıkla yürüyebilirler.

Sibirya'dan büyükelçileriniz İvan ve Andrey bana geldiler ve Çin'e gitmek istediklerini söylediler. Büyük hükümdar sizin için onları Çin'e gönderdim ve yanlarında Lama Bilikta ve Lama Tarkhan'ı gönderdim. Ve onlar Çin'e sağlıklı bir şekilde gittiler ve döndüler. Onların size gitmelerine izin verdim.

...Ve bana büyükelçinizi Sibirya halkından değil; sizin halkınızdan gönderin. Sizin için neyin iyi olduğunu bilmiyorum efendim.²⁰⁵”

*6 Temmuz 1619 - Tobolsk Valisi I. S. Kurakin'in Çin'den Tomsk Askerleri
I. Petlin ve A. Madov'un Dönüşü Üzerine Kazan Sarayı İdaresi'ne Mektubu*

“Hizmetkârlarınız İvaşko Kurakin ve İvaşko Bulgin²⁰⁶ tüm Rusya'nın büyük çarı Mihail Federoviç'e alınlarıyla dövüyorlar²⁰⁷. 127²⁰⁸ yılında mevcut devlet hizmetkârlarınız olarak Tobolsk atlı Kozakları Tomsk hizmet insanları İvan Petlin ve Andrey Mundov'un Çin Devleti'nden ve Altın Çar'dan Tobolsk'a geldiklerini yazdık. Onlar size, Labin Devleti'nden, Altan Han'dan ve Kırgız'dan geçerek hediyelerle geliyorlar. Ve biz hizmetkârlarınız size 6 Temmuz'da Burnaş

²⁰⁵[http://www.vostlit.info/\(05.11.2020\)](http://www.vostlit.info/(05.11.2020))

²⁰⁶İvan Kurakin ile beraber görev yapan devlet memuru.

²⁰⁷Önünde eğilme, saygı ve hürmet gibi amaçlara hizmet eden eski Rus devlet geleneklerinden birisidir. “Бить челом” (alınla dövmek) bir hükümdar karşısında alını yere vurmak veya bir talepte bulunmak için kullanılan bir terimdir. Bkz. T. V. Sergienko, *Zakonodatelnoye Regulirovaniye Obratşenyi Grajdan v XVI-XVIII Vekax v Rossi*, , *Sibirskiy Federalniy Üniversitet*, Krasnoyarsk, 2016, s. 20-21.

²⁰⁸Eksik yazım var. 7127 yılı olmalı.

Nikonov'u²⁰⁹ gönderdik²¹⁰. Ve büyükelçiler İvan Petlin, Andrey Mundov ve Petunka Kuzul'u gönderildi. Onlar Çin imparatoru Taybun'dan bir mektup, Altan Han'dan bir mektup çevirisi ve Çin Devleti'nde yer alan eyaletlerin bir çizimi ve raporla döndüler. Altan Han'dan gelen mektubu size gönderiyorum. Ama Çince mektubu çevirecek kimse yok efendim.²¹¹”

*23 Eylül 1619 - İvan Petlin'in Soldog'ta Çin Seyahati Hakkında
Anlattıkları*

“Geçmişte, 126'da²¹² Tobolsk valisi İvan Semyonoviç Kurakin, Altın Çar'dan hükümdara gönderilen büyükelçileri uğurladı. Kazak Andruşka Mundov ile bahar günlerinde (9 Mayıs) Tomsk şehrinden yola çıktık ve hızla Tomsk'tan Kırgız'a gittik. Kırgız'da hükümdar Nemey'in emriyle bize iâşe verdiler. Yarım gün Kırgız topraklarını gezdikten sonra Altan Han'ın hüküm sürdüğü Moğol devletine geldik. Altan Han iâşe vererek gidişe izin verdi. Altan Han topraklarından Prenses Mançikatun'un hüküm sürdüğü Şiromungal²¹³ topraklarına gittik. Mançikatun'da bize iâşe vermelerini emretti. 4 gün boyunca Şiromungal topraklarından geçtik. Çin devleti topraklarında Kırım kelimesiyle bilinen 15 kulaç yüksekliğinde bir taş duvar vardı. 10 gün sonra o duvarın yanında yürüdük ve duvarın yan tarafında Mançikatun'un köyleri yer alıyordu. O 10 gün boyunca ilerlerken duvarda hiçbir şey göremedik. Kapıya geldiğimizde kapıda büyük gıcırtilar vardı. İçeride 3000 kişilik kocaman bir insan kalabalığı bulunuyordu. Altan Han'ın adamları mallarla ticaret yapmak için kapılara geliyorlar ve Çinlilerle ticaret yapıyorlar. 4 gün boyunca Çin şehrinde kaldık. Kâtip avlulara geldi ve onunla birlikte gelen 200 akıllı insan daha vardı. Bize denizaşırından getirdikleri içkilerden ikram ettiler. Şöyle dediler: “İmparator Taybun size gönderdi²¹⁴ ve sormamızı emretti: Neden Çin devletine geldiler? Ve biz de onlara tüm Rusya'nın büyük çarı Mihail Federoviç'in Çin imparatorunu ziyaret etmemiz ve görmemiz için Çin devletine gönderildiğimizi söyledik. Onlarda imparatoru anma töreni olmadan göremeyeceğimizi söylediler ve bize bir mektup verdiler. O mektubu

²⁰⁹Burnaş Yalçeva isim karışıklığına neden olan devlet memuru.

²¹⁰Elçi olarak değil; Petlin heyeti hakkında bilgi aktarımı için gönderildi.

²¹¹[http://www.vostlit.info/\(05.11.2020\)](http://www.vostlit.info/(05.11.2020))

²¹²7126.

²¹³Şiro kelimesi Moğolca'da “sarı renk” anlamındadır. Burada Sarı Moğollardan bahsediliyor.

²¹⁴Burada “gönderdi” denilen fakat belirtilmeyen İmparator Taybun'un mektubudur. Çin yetkilileri Taybun'dan aldıkları Çince mektubu İvan Petlin'e teslim etmeden önce bir diyalog gerçekleştiğini görmekteyiz.

Tobolsk'a getirdik ve daha sonra Çar'a gönderdik. 16 Mayıs 1619 tarihinde Tomsk'a döndük.²¹⁵

23 Eylül - 10 Kasım 1619 tarihleri arasında – Tomsk Kazak İ. Petlin'in Kazan Sarayı'na göre Çin Seyahati Hakkında Yoldaşlarıyla Konuşmaları

“İvan Petlin ile yoldaşları şunları söyledi: 6 gün boyunca Tomsk hapishanesinden bozkır Kırgız topraklarına gittik. Oraya vardığımızda açlıktan ölüyorduk ve Çin devletine gönderildiğimizi söyledik. Ve Kırgız hükümdarı hemen bize yemek ve kılavuz verdi. Bizi Moğol topraklarına Altan Han'a gönderdi. 4 hafta boyunca küçük göçebe topraklardan Altan Han'a gittik. O küçük topraklarda bize yiyecek ve rehberler verildi. Altan Han bizim sözüme göre Altın Han²¹⁶ dır. Altan Han ve halkı güçlüdür. Ülkede bir sürü at ve her türlü mal, kumaş, kadifeler vardır. Buraya Çin Devleti'nden çok fazla şey geliyor. Leoparlar, samurlar ve sığırlar gibi birçok hayvan alıyorlar. İnancı da Çin devletinden aldılar. Altan Han yanımıza elçi ve yiyecek vererek Labin eyaletine oradan Mançikatun'un topraklarına gitmemize izin verdi. Mançikatun ve oğlunun hükmettiği Labin topraklarına 2 haftada gittik. Bizim sözüme göre Labinskaya topraklarından dua eden insanlar vardır. Onların ataları kutuhtalardır. Toprakları zengin ve iyi insanlarla doludur. Burada birçok taş şehir ve birçok süs eşyası, sebze, her çeşit ekmek ve bir sürü sığır vardır. Pahalı mallar Çin devletinden geliyor. Ve tapınaklar 4 köşelidir. Tapınaklarda yaldızlı ikonlar vardır. Burada mumlar kömür ateşi olmadan yanar ve dua ederler, yere düşerler sonra ayağa kalkarlar ve ellerini çırpırlar ve göğüslerini döverler ve bağırırlar. Şiromungal topraklarındaki Mançikatun her şeyin sahibidir ve Çin devletine kimseyi mührü olmadan geçirmezler. Ondaki bir mühür getirilirse içeri girilmeye izin verilir aksi takdirde kesinlikle verilmez. Prenses Mançikatun bize kılavuzları ve mührünü vererek Çin devletine gitmemize izin verdi. Labinskaya ve Şiromungal topraklarından 7 hafta boyunca yolculuk yaparak Çin devletine gittik. Ve sonunda Çin duvarını gördük. Duvar taştan ve öyle yüksek ki onun sonunu göremezsiniz. Duvar üzerinde 200 kadar kule saydık. Rehberler, ülkenin bu duvarının Buhara ve Kazak topraklarından gelen Çin devletine ve sonunun denize olduğunu söylediler. O duvar boyunca 2 ay hızlı bir şekilde gittik. Çin devletine giriş ve çıkış için o duvarda sadece 5 kapı yer

²¹⁵[http://www.vostlit.info/\(05.11.2020\)](http://www.vostlit.info/(05.11.2020))

²¹⁶Золотой царь (Zolotoy Tsar).

alıyordu. Kapılarda okçular ve her türden birçok insan var ve kapılarda ziller, büyük toplar, insan kafasından daha büyük güller ve çok sayıda küçük silahlar vardır. Birçok eyaletten hem Buhara'dan hem de ülkenin Demir Kralı'ndan her türlü malla birçoklarıyla ticaret yapmak için geliyorlar ve Çin halkı ile duvarın ardından ticaret yapıyorlar. Ancak Çin devletine duvarın arkasından girmelerine izin verilmiyor. Mançikatun'un mührü ile kapıya geldik ve voyvodaları bizi dürüstçe, akıllıca ve kalabalıkla karşıladı. 2000 kişi civarı bir sürü insan vardı. İlk Çin şehrine, Şirokalga'ya gitmemize izin verdiler. Ve 6 gün boyunca duvardan Şirokalga'ya gittik. Ve şehir düz bir zeminde, büyük ve yüksektir. Şehre yaklaştık ve vali bizleri şehirde karşıladı. Kral tarafından gönderilen hepsi şık giysiler içinde yaklaşık 2000 kişi ve yanımızda yürüyen sarı elbiseli 50 kişi yürüdü. Şehre girdik ve cadde boyunca yürüdük. Tezgâhların her iki tarafında taş ve banklarda evler vardı. Zeminler dekore edilmiş, saçaklar altın, gümüş ve pembeye boyanmıştı. Tek çatı altında toplanmış evler vardı. Ve burada birçok iyi insan vardı. Ve insanlar şehrin çevresinin 4 gün sürdüğünü söylediler. Dükkânlarda her türlü pahalı mal ve kadife var: Kuşaklar, altın, gümüş, taş, inci ve her türlü süs eşyası çoktu. Gümüş eşyaları parayla takas ederler. Eşyalar için ne kadar pazarlık yapılırsa o kadar çok gümüş kesilir. Ve her çeşit üzüm ve baharat vardı: Biber, tarçın, karanfil, kakule, safran, muskat ve her türlü ot... Satılık her türlü meyve ve sebze vardı: Kavun, karpuz, balkabağı, lahana, soğan, sarımsak, havuç, şalgam ve her türlü bahçe bitkisi... Ve her ebeveyn ekmeğini kendi yapardı. Ve her türlü denizaşırı içki, bal, şarap ve Rus birası vardı. Şehirde birçok taverna bulunuyordu. Tavernada çıplaklar ve fahişeler vardı. Şehirdeki insanların elbiseleri ince ve kadifedendi. 2 gün boyunca Şirokalga'ya, 5 gün boyunca Şirokalga'dan başka bir Çin şehrine gittik. Yol boyunca tüm ormanları ve köyleri gezdik. Kiliseler genelde taştan inşa edilmişti. Tayta şehri güzel ve 4 köşeden oluşuyor. Şehirde ev için süslemeler ve aynı şekilde dükkânlar var. Ve bir sürü insan var ve burada ticaret yaptıklarını söylüyorlar. Ama çok fazla asker yok. Burada 2 gün boyunca kaldık. Şehrin valisi bize yiyecek gönderdi ve bizi Çin devletinin üçüncü bir şehrine gönderdi. Şehirde dürüst, kalabalık, kibar ve zarif insanlar tarafından karşılandık. Şehirlerde her türlü mal, yiyecek, içecek var. Çin Kırmı²¹⁷'na 5 gün boyunca gittik. Sibiryaya devletinden Büyük Çin devletini ziyaret etmek için gönderildiğimizi söyledik. Ama onlarla

²¹⁷Çin seddi.

hiçbir tören yapmadık. Ve tüm Rusya'nın çarı büyük Mihail Federoviç'in mektuplarının ve hediyelerlerinin yanlarında olduğunu söyledik. Çin devletinde 4 gün kaldık. Çin imparatoru tarafından mükâfatlandırıldık; elçilik bahçesinde çok sayıda yiyecek ve içeceklerle onurlandırıldık ve memnun kaldık. Aynı yoldan dönmemize izin verdiler.²¹⁸»

23 Eylül 1619'dan sonra – Tomsk Kozakları İvan Petlin ve Andrey Mundov'un Şikâyetleri: Altan Han'ın Büyükelçilerine Eşlik Etmek ve Çin Devleti Hakkında Bilgi Toplamak Karşılığında Maaşlarının Verilmesi Talebi

“Tüm Rusya'nın büyük çarı Mihail Federoviç'e Rusya'nın Sibiryâ şehrinin hizmetkârları Kozaklar İvan Petlin ve Andrey Mundov tarafından alınlarıyla dövülüyor.

Geçmişte 126 yılında devletiniz bize hizmetkârınızı, valinizi ve boyarınızı gönderdi. Devletinizin kararnamesine göre Altan Han'a gitmemiz ve oradan Çin'e gitmemiz emredildi. Çin devletine kadar Altan Han'ın elçilerine eşlik ettik. Ve Altan Han'dan 5 hafta boyunca Çin devletine gittik. Açlığa ve sefilliğe katlandık. Ve biz hizmetkârlarınız Çin devletine vardıktan sonra size, devletinize, Moskova'ya geldik. Çin devletinin bir çizimi, raporları ve İmparator Taybun'dan bir mektup getirdik. Ve bu hizmet için biz hizmetkârlarınıza devlet maaşı ödenmedi. Vasiliy Tümenets de Altan Han'a gitti ve ona hizmet karşılığında devletiniz 2 kumaş, şam ve gümüş bardak ve sürekli ödenecek şekilde 2 ruble devlet maaşı bağlandı. Ve biz hizmetkârlarınız Vasiliy Tümenets'ten 2-3 gün daha erken Altan Han'a vardık. Tüm Rusya'nın merhametli çarı büyük Mihail Federoviç, sizler için yaptığımız hizmet ve çektiğimiz açlık için ihtiyaç sahibi birer hizmetkârız. Tanrı, gelecekte hizmetkârlarınızı devlet hizmetinden mahrum bırakmayacağınıza bildirecektir. Çarımız, hükümdarımız, lütfen merhamet edin.²¹⁹»

İvan Petlin elçiliğinin gerçekleşmesinin hemen ardından kaydedilen bu belgeler seyahate dair oldukça hacimli ve kıymetli bilgiler barındırmaktadır. Üstelik elçilerin talep ve şikâyetlerinden hareketle bir önceki elçilik maaşları hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Nitekim Tomsk'tan Pekin'e uzanan zorlu seyahatin geride bıraktığı belge ve bulgular şüphesiz Rus-Çin ilişkileri tarihine

²¹⁸Demidova, Myasnikov, 1966, 55-59.

²¹⁹[http://www.vostlit.info/\(05.11.2020\)](http://www.vostlit.info/(05.11.2020))

kaynaklık etmektedir. İvan Petlin seyahatnamesinin Türkçe tercümesine geçmeden önce muhteva ve bilimsel açıdan nasıl bir intiba bıraktığına dair seyahatnamenin metin kritiğini yapmak zannımızca elzem olacaktır. Zira Sibiryah sahası üzerine çeşitli çalışmalar ortaya koyan araştırmacıların İvan Petlin elçiliğine dair görüşlerini mukayese etmek seyahatnamenin güvenilirliğine katkıda bulunacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İVAN PETLİN SEYAHATNAMESİNİN İNCELENMESİ

4. 1. Seyahatnamenin Muhtevasına Dair

İvan Petlin'in seyahatnamesini genel olarak iki kısımda inceleyebiliriz. Birinci kısım Moğolistan coğrafyası ve kültürüne ışık tutarken; ikinci kısım Çin coğrafyası ve kültürüne dair kıymetli bilgiler sunmaktadır. Tüm bu bilgilere ise kadim Sibiryaya yurtları üzerinden yapılan uzun ve zorlu yolculukla ulaşılmaktadır.

Seyahatnamenin orijinalinin saklandığı Kazan Sarayı'nda 1637 yılında çıkan yangınla belgelerin bir bölümü telef olmuştur. Geride kalan belgeler ise derhal çoğaltılarak günümüze dek ulaşmıştır. Bu yüzden seyahatnamenin muhtevasında bir boşluk söz konusudur. Kanaatimizce bu sebeple çalışma konusu bakir bir alan olarak kalmıştır. Ancak günümüze ulaşan belgeler Sibiryaya, Moğol ve Çin ülkelerinin döneminin coğrafi, ekonomik, idarî, sosyal ve kültürel panoramalarına ışık tutmaktadır.

Petlin seyahatnamesinde heyetin yolculuk tarihi *bir Ağustos gününün 1620 yılı*²²⁰ olarak kaydedilmiştir. Ancak Petlin'in baz aldığı 1620 yılının Ağustos ayı Rus elçiliğinin Çin için yola çıkış tarihi olması mümkün değildir. Zira Petlin'in kendisinden ticarî izin mektubu almayı başardığı dönemin Çin imparatoru Wanli²²¹, 18 Ağustos 1620 tarihinde Pekin'de öldü²²². Eğer Petlin 1620 yılında Çin'e gitmiş olsaydı kaynaklarda kaydedilen imparator Wanli'yi ziyaret bilgilerine ulaşamazdık. Bu sebeple tüm bilgiler mukayese edildiğinde İvan Petlin'in resmî araştırmalarda belirtildiği gibi 9 Mart 1618 tarihinde²²³ Tomsk'tan Çin'e varmak üzere yola çıktığı bilgisine mutabık kalmaktayız.

İvan Petlin yukarıda *İvan Petlin'in Elçilik Görevine Atanması ve İvan Petlin'in Elçilik Heyeti* alt bölümlerinde incelendiği üzere Mihail Federoviç döneminde başına atandığı Çin misyonunu Kozaklardan donatılmış elçilik heyetinde yer alan yoldaşları Andrey Mandov ve Peter Kizylov'un yardımları

²²⁰Spasskiy, 1818, 211.

²²¹Asıl adı Zhu Yijun'dur. Hükümdarlığa geçtiğinde Wanli (萬曆) dönem adıyla tanınmıştır.

²²²[https://www.britannica.com/\(28.05.2021\)](https://www.britannica.com/(28.05.2021))

²²³9 Mayıs 1618 tarihini baz alan başlıca araştırmalara bkz. Bannikov, 1954, 18; Demidova, Myasnikov, 1966, 20; Panyukova, 2016, 60; Lustrov Mihail Yuriyeviç, "Şvedskiy Perevod "Rospisi Kitayskomu Gosudarstvu" İ. Petlina", Hauçnyy Jurnal, N. 2(35), Çast 2, Moskva 2018, s. 261.

eşliğinde başarıyla yerine getirmişti. Çin Devleti başta olmak üzere Pobinskiy, diğer eyaletler, çeşitli yerleşim yerleri, yol güzergâhı üzerindeki göçebe uluslar, nehirler, yollar ve özellikle de Ob Nehri'nin kaynağına ilişkin bilgiler rapor etme görevi neticesinde mevzu bahis seyahat raporları günümüze ulaşmıştır.

İvan Petlin Tomsk'tan yola çıkarak önce Yenisey sahalarına sonra da Kırgız topraklarına varmıştı. Akabinde Abakan ve Kemçik nehirlerine ulaşmıştı. Bir sonraki durak ise Moğolistan coğrafyasının en büyük tuz gölü olan Ubsu-Nur (Ubsa) Gölü'nden sonra Batı Moğolistan toprakları hâkimi Altan Han ile görüşmüştü. Altan Han'ın izni ve desteğiyle Moğol topraklarından çeşitli ulusları ve tapınakları ziyaret ederek geçmişti. Nihayetinde Petlin Pekin'e varmayı başaran ilk Rus elçisiydi (4 Eylül 1618)²²⁴. Yine yukarıda *İvan Petlin Elçilik Heyetinin Yol Güzergâhı* bölümünde Çin seyahatine dair izlenilen yol güzergâhı yer adlarıyla birlikte verilmiştir. Petlin seyahatnamesinin muhteva bakımından mihenk taşları sayılan bu güzergâh diplomatik görüşmelerin rotasında belirleyici bir etkidir.

İvan Petlin seyahatnamesinin kısa fakat muhteva bakımından oldukça zengin oluşu günümüz tarih camiasındaki kıymetini ortaya koymaktadır. Seyahatnamenin Rusya-Çin ilişkileri temelinde Sibiryaya yurtlarının müphem bir dönemini aydınlattığı aşikârdır. Zira bu yolculukta sadece Çin ile ticarî münasebete değil; elçilik heyetinin haftalarca analiz ettiği çeşitli Moğol gelenekleri ve kültürlerine de şahit olmaktayız. Moğol tapınaklarındaki birtakım ritüellerden Budizmin etkilerine, Kutuhta adı verilen rahiplerden Lamaistlere kadar birçok dini motifle karşılaşmaktayız. Bu motifler seyahatnamenin dini-ideolojik boyutunu gözler önüne sermektedir.

Moğolistan ve Çin şehirlerine dair unsurlar tüm ayrıntılarıyla seyahatnamede kaydedilmiştir. Şehir yapılaşmalarını, pazarları, insanları ve sosyo-kültürel bağları kolaylıkla görmekteyiz. Ayrıca Petlin Moğolistan'ın diğer ülkelere göre bulunduğu konumunu da açıklamaktadır²²⁵. Sınır duvarlarının hangi bölgeleri kestirdiğini ve birleştirdiğini; Çin Kırımı dediği Çin Seddi'nin Moğol topraklarını Çin devletinden ayırdığını bilhassa belirtmektedir.

²²⁴Barthold, 2004, 266.

²²⁵Bannikov, 1954, 22.

Seyahatname, ticarî bir iştirakin yanı sıra devlet bürokrasisi hakkında da muazzam bilgiler sunmaktadır. Petlin'in Şirokalga olarak bahsettiği Kalgan şehrinde Çin'e geçişinde izlenen diplomatik süreç oldukça ilgi çekici bir vaziyette kaydedilmiştir. Çin'e geçit görevi gören bu şehrin surlarında bulunan ve Çin topraklarına giriş izinlerini tasdikleyen Moğol yetkililerine rastlamaktayız. Bu durum bizlere dönemin bürokrasi anlayışını analiz etmemize katkı sağlayan kıymetli bir vakıa olarak değerlendirilebilir.

Uluslararası elçilik heyetlerinde görevlendirilen elçilerin birçoğuna yola çıkmadan önce *nakaz* adı verilen bazı önemli talimatlar verilirdi. Bu duruma özellikle Osmanlı elçilik raporlarında sıklıkla rastlamaktayız²²⁶. Bu talimatlardan en yaygın olanları elçinin huzuruna çıkacağı hükümdar karşısında aşırıya kaçacak hareketlerden kaçınması ve saygıda kusur etmemesi gibi diplomatik ilişkilerin gidişatını belirleyecek olan nezaket kurallarıdır. Ancak Petlin seyahatnamesinin muhtevasına bakıldığında çar tarafından verilen herhangi bir talimatta karşılaşmamaktayız. Seyahatnamede yer almamasının yanı sıra araştırma eserlerde de böyle bir bilgi mevcut değildir. Nitekim Rusların elçilik münasebetlerinde teşrifat kuralları konusundaki eksikliği kaçınılmaz bir gerçek olarak gözler önüne serilmektedir.

Birkaç Sibiryalı dili bilen Petlin'in Çin yetkilileriyle gerçekleşen görüşmelerinde Moğolca'yı kullanmış olması muhtemeldir. Çünkü her iki devleti ortak bir payda da birleştiren Moğol toprakları ve Moğol diliydi. Petlin'in Moğolca bilmeme ihtimaline karşılık Altan Han'ın Rus elçilerine yoldaşlık etmesi sebebiyle görevlendirdiği Budist rahiplerin Moğol dilini bildikleri de Rus çevrelerinde çeşitli iddialar arasında yerini almıştır.

²²⁶Osmanlı-Rus ilişkileri penceresinden bir örnek vermek gerekirse Osmanlı Devleti'ne gönderilen Rus elçisi Pleşçeyev'in elçiliği oldukça yerinde bir örnektir. III. İvan ticarî çıkarları sebebiyle II. Bayezid ile dostça münasebet kurmak istiyordu. Azak ve Kefe'deki Osmanlı yetkililerine duruma bildiren III. İvan 31 Ağustos 1492 yılında bu isteğini yazıya dökerek Bayezid'e mektup olarak gönderdi. Mektupta Rus tüccarları ve elçileri için ticarî müsaade ile birlikte serbest geçiş izni talep eden Rus çarına Sultandan olumlu yanıt geldi. Bu gelişme üzerine 1495 yılında Rus elçisi Pleşçeyev ikili ilişkileri güçlendirmek adına İstanbul'a gönderilerek II. Bayezid'i ziyaretle görevlendirildi. Rus çarı, yola çıkmadan önce Pleşçeyev'e verdiği talimatta Sultan'ın huzurunda tabiiyete neden olabilecek hareketlerden kaçınmasını emretmişti. Pleşçeyev bu talimatı fazla ciddi alarak Sultan ile Rus çarının eşit olduğu şeklinde tutum sergiledi ve bazı kuralları çiğnedi. Bu durum Osmanlı sarayında olumsuz bir etki bıraktı. Sultan kendisine böyle bir elçi gönderilmesinden şikâyetle bulundu. Böylece elçilik misyonu başarısız sayıldı. Bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri (1492-1700)", *Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl (1491-1992)*, Ankara 1999, s. 26.

Neticede Petlin seyahatnamesinin muhtevası dönemin Rus devlet sınırlarına, keşif sahalarına, siyasî ve içtimaî hayatına ışık tutan bir mercektir. Bu mercekten birazda dış mihraplar penceresinden bakmak adına seyahatnamenin bilim çevrelerinde uyandırdığı izlenimlerden bahsetmek uygun olacaktır. Ayrıca Çin'e giden diğer Rus elçilikleriyle karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapmak üzere seyahatnamenin kısa bir kritiğini de yapmak kanaatimizce gereklidir.

4. 2. Seyahatnamenin Kritiği

Petlin'in seyahatnamesine ve elçiliğine dair en mühim kritik Sibirya sahası araştırmacıları ve tarihçileri tarafından yapılmıştır. Başlıca ses getiren ilk kritik Nikolay Karamzin tarafından gelmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere Petlin'den önce 1567 yılında İvan Petrov ve Burnaş Yalçeva Çin'e bir dizi keşif faaliyeti amacıyla yolculuk yapmışlardı. Karamzin, bu yolculuğun raporlarının Petlin raporuyla birebir benzer olduğunu; Petlin'in bu raporları kopyaladığını ve aslında ne Moğolistan'a ne de Çin'e gittiğini iddia etmiştir²²⁷. İvan Petlin'i adeta zeki bir intihalci ilan eden Karamzin'in iddiaları bilim dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Bu duruma istinaden Karamzin'in iddialarının aksine görüşler de konu üzerine yapılan çalışmalardaki yerini almıştır.

W. Barthold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm* adlı kitabında Rusya'nın Uzak Doğu'ya olan ilgisini ele aldığı bölümde Karamzin'in iddialarına değinmiş ve İvan Petlin elçiliğine dair kanaatine yer vermiştir. Barthold, Karamzin'in karşılaştırdığı her iki raporda da XVII. yüzyıl Moğolistan'ından bahsedildiğini; 1567 yılında böyle bir raporun ortaya çıkmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Filhakika Karamzin'in iddia ettiği bir durumun söz konusu olamayacağı yönündeki görüşlerini tüm gerekçeleriyle kaydetmiştir. Bu gerekçelerden biri olarak Barthold'a göre, bir isim hatası yapılmış olabilirdi. İvan Petrov, Vasiliy Tümenets'in arkadaşıydı. Altan Han'ın Rus-Moğol ilişkilerine istinaden Moskova'ya gönderdiği elçilerine dönüşte Burnaş Nikonov adında bir komutan eşlik etmişti. İvan Petlin'in raporu ise İvan Boulyaçev adında bir rahip tarafından onaylanıp imzalanmıştı. Barthold'a göre belki de bu iki kişinin isimlerinden yapılan bir yazım hatası sonucu Burnaş Yalçeva ismi türemiştir²²⁸. Barthold, yine *Türkistan*

²²⁷Nikolay Mihayloviç Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiskovo*, Greç, T. 9, Sankpeterburg 1821, s. 374, Primeç. s. 245/648.

²²⁸Barthold, 2004, 266.

Halklarının Tarihi adlı kitabında İvan Petlin heyetinden uzunca bahsetmekle birlikte “1615’te Ruslar’ın Kırgız ülkesine ilk ve başarısız seferi yapılmıştır. Buna rağmen 1616’da Vasily Tyumenets ve İvan Petrov, 1618’de İvan Petlin hiçbir engel görmeden Kırgız ülkesi üzerinden Moğolistan’a geçirilmiştir.”²²⁹ Şeklinde Petlin elçiliğinin Moğolistan’a geçişini de onaylamaktadır.

G. Miller ise sekreterlik görevini yürüttüğü süreli bir yayında *O Pervih Rossiskih Puteşestviyah i Posolstvah v Kitay* adlı Çin’e giden Rus elçilikleri hakkında kaleme aldığı makalesinde İvan Petlin elçiliğinden tüm detaylarıyla bahsetmiştir. Ayrıca Petlin’in Çin seyahatinde kullandığı yol güzergâhını inceleyerek; Batı Moğolistan topraklarının hâkimi Altan Han’ı ziyaret ettiğinden ve ilgili bilgilerin Tomsk arşivinde bulunduğundan söz etmiştir. Ancak İvan Petrov ve Burnaş Yalçeva’nın elçiliklerinden bahsetmemiştir²³⁰.

E. Fişer, *Sibirskaya İstoriya s Samago Otkritiya Sibiri Do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujem* adlı kitabında İvan Petlin elçiliğini oldukça kapsamlı bir şekilde anlatmıştır. Fişer, 7128 (1620)’de Tobolsk valisinin emriyle Yenisek üzerinden su yoluyla yerel ülkeye giden yolu açmak için Çin’e giden başka bir yolculuktan da söz etmiştir. Ama ona göre bu yolculuk hakkında bile haberler kaybolmuştur. Fişer’e göre Kozak Petlin’in yolculuğu zaman içinde bu sonuncusu ile örtüşüyor ve açıklamasından da anlaşılacağı gibi Çin’e dair bir su yolu arama hedefine sahiptir²³¹.

A. Bannikov da *Perviye Russkiye Puteşestviya v Mongoliyu i Severniy Kitay* adlı kitabında Çin’e giden diğer elçiliklerle beraber İvan Petlin elçiliğini ve seyahatnamesini tüm ayrıntılarıyla değerlendirmiştir. Bannikov, Petlin elçiliğinin Moğol ve Çin topraklarında ilerleyiş sürecini büyük bir titizlikle inceleyerek; Petlin’in izah ettiği şehir isimlerinde birtakım düzeltmeler dahi yapmıştır. Yine Petlin seyahatnamesinde yer alan Moğol gelenekleri ve inanış biçimlerinden yola çıkarak Moğol şehirleri, pazarları, insanları ve yaşam tarzlarına değinmiştir. Onun kitabında İvan Petlin’in Çin hudutlarına vardığında Çin Seddi’ni izlediğini tasvir

²²⁹Barthold, 2018, 83.

²³⁰Gerard Friderik Miller, “O Pervih Rossiskih Puteşestviyah i Posolstvah v Kitay”, *Yejemesnaçniye Soçineniya k Polze i Uveseleniyu Sulujatçşiye*, Akademiy Nauk, Çast 2, İyul-Dekabr T. 6, Sankpeterburg 1755, s. 15-57.

²³¹İogann Ebergard Fişer, *Sibirskaya İstoriya s Samago Otkritiya Sibiri Do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujem*, Akademiy Nauk, Kniga 2, Akademiy Nauk, Sankpeterburg 1774, s. 267-269.

eden bir resim bulunmakla birlikte Bannikov, Çin'e giden Rus elçilerinin yol güzergâhlarının bir haritasına da yer vermektedir²³².

Çalışmamızda sıkça istifade ettiğimiz N. F. Demidova ve V. S. Myasnikov'un *Perviye Russkiye Diplomati v Kitaye* adlı çalışması Çin'e giden Rus elçilikleri üzerine yapılmış en kapsamlı eserlerden birisidir. Kitapta, yukarıda da belirtildiği gibi Petlin seyahatnamesinin her iki versiyonuna yer verilmekle birlikte gerekli notlandırma ve değerlendirmeler de yerini almıştır. Rus tarihçileri, konuya dair arşiv kaynaklarını titizlikle incelemiş; bu kaynaklardan topladıkları bilgileri tasnif ederek mukayesesini yapmayı da ihmal etmemişlerdir. İvan Petlin seyahatinin ayrıntılarına ulaşma konusunda bu eser adeta çalışmamızın temel taşlarını oluşturmuştur.

İvan Petlin'in seyahatnamesinde yer alan Sibirya, Moğolistan ve Çin kara yollarına dair bilgiler Avrupa devletleri için oldukça kıymetliydi. Henüz Rusya'da bile yayınlanmayan seyahatname İngiliz Büyükelçisi John Merik tarafından alındı ve İngilizlere teslim edildi²³³. Böylece seyahatnamenin bazı bölümleri ilk kez 1625 yılında Londra'da Samuel Purchas tarafından "*Hakluytus Posthumus or Purchas His Pligrimas: Contayning a History of the World in Sea Voyages and Lande Travells by Englishmen and Others*" adlı kitapta İngilizce olarak yayınlandı²³⁴. Bu yayımla birlikte İvan Petlin seyahatnamesi Avrupa'da oldukça büyük ilgi uyandırdı ve daha sonra 1634 yılında Paris'te Fransızca çevirisi yapılarak Pierre Bergeron tarafından "*Traicté des Tartares*" adlı eserde yayınlandı²³⁵. Bu yayımlar seyahatnamenin diğer Avrupa dillerine de çevrilmesini teşvik etti. Nihayetinde Almanca, Latince, İsveççe, Çince ve Felemenkçe dillerinde de çevirisi yapıldı²³⁶. Ancak özel ad ve yer adlarının her dilde değiştirildiğinden dolayı bu çevirilerin birbirlerinden farklılıklar göstermesi kaçınılmaz olmuştur.

²³²Bannikov, 1954, 5.

²³³Demidova, Myasnikov, 1966, 32.

²³⁴Ancak biz kitabın 1905 tarihli baskısına ulaşabildik. 1905 tarihli baskıda Petlin'in seyahatini incelemek için bkz. Samuel Purchas, *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pligrimas: Contayning a History of the World in Sea Voyages and Lande Travells by Englishmen and Others*, The Macmillan Company, V. 14, New York 1905, s. 275-285.

²³⁵Lustrov, 2018, 262.

²³⁶Barthold, 2004, 266.

Ayrıca İvan Petlin'in seyahatnamesinin ana rapor ve matbu versiyonların her ikisinde de muhtevanın akıcılığını olumsuz yönde etkileyen birtakım yazım dili kusurlarına rastlamaktayız. Petlin, seyahat boyunca aldığı raporları noktalama işaretlerini pek yerinde kullanmadan tutmuştur. Eski Rus alfabesiyle kaleme aldığı raporların bir kısmının akması sebebiyle okunması oldukça zordur. Cümlelerin nerede başlayıp nerede bittiğini anlamak raporların anlaşılabilirliği bakımından güçlük yaratmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda seyahatnamenin Tobolsk'ta yazıldığı versiyonunu değil; Moskova'da düzenlendiği versiyonunu esas almayı uygun gördük. Elbette her iki versiyonu da muhteva ve biçim bakımından karşılaştırdık; akabinde gereken düzeltmeleri yaptık.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İVAN PETLİN SEYAHATNAMESİNİN TERCÜMESİ

1620 YILINDA SİBİR KOZAK İVAN PETLİN'İN ÇİN'E YOLCULUĞU²³⁷

(ÇİN DEVLETİ, POBİNSKİY, DİĞER EYALETLER, YERLEŞİM YERLERİ, GÖÇEBE ULUSLAR, NEHİRLER VE YOLLAR HAKKINDA.)

7128²³⁸ (1620) yılında bir Ağustos günü, tüm Rusyanın büyük çarı²³⁹ ve prensi Mihail Federoviç, Sibirya'nın Tomsk kentinden bir Kozak olan İvan Petlin'e Çin, büyük Ob Nehri ve diğer eyaletler hakkında bilgi edinmesini emretti. Sibirya Kozaklarından olan İvan Petlin'in bir görevi başarıyla tamamladığı²⁴⁰, Çin bölgesi, büyük Ob Nehri ve diğer eyaletler hakkında bilgi sahibi olduğu²⁴¹, yerleşik ve göçebe ulusları²⁴² ziyaret ettiği biliniyor. İvan Petlin, Tanrının lütfuyla²⁴³ tüm Rusya'nın otokrat mutluluğu²⁴⁴ büyük Çar Mihail Federoviç'e Çin bölgesinin bir haritasını getirdi ve Çin devleti hakkında açıklama yazdı²⁴⁵:

²³⁷Spasskiy'nin izahlı notlarına göre bu ilginç seyahatname henüz hiçbir yerde tam olarak basılmadı. Yayıncı bunu G. Oberberggauptmann ve Peter Kozmiç Frolov'dan aldı. Kelimeler ve hecelerde herhangi bir değişiklik olmadan aktardı. Orijinali, İmparatorluk Halk Kütüphanesinde saklanan ve adı verilen Frolov koleksiyonundan bir el yazması kitapta yer almaktadır: “Собрание о Всяких Различных Писаний Многих Вещей” (Sobraniye o Vsyakih Različnih Pisanii Mnogih Veçşhey). Bu kitap, kâğıtlara açık el yazısı olarak yazılmıştır. Özel bir zevkle yayıncı, koleksiyonlarında benzer ulusal hatıraları basmaya devam edecek, listelerin kaldırılması ve asıllarını vekâletname ile onurlandıran kişilere iade etme sorumluluğunu üstlenecektir. Bkz. Spasskiy, 1818, 211.

²³⁸Aslında 1619 yılı sonudur. Eski Bizans takvimi sistemine göre verilen tarihi ifade etmektedir. Ruslar 988 yılından itibaren 1700'lü yıllara kadar Bizans takvimini kullanmışlardır. Bizans takvimine göre dünya 1 Eylül 5509 yılında yaratılmıştır. Ayrıca bu takvim Kostantinopolis'in Yaratılış Dönemi ve Dünya Dönemi takvimi olarak da bilinir. Bkz. W. Gareth Jones, “Russia's Eighteenth-Century Enlightenment”, William Leatherbarrow, Derek Offord (Ed.), *A History Russian Thought*, Cambridge University Press, New York 2010, s. 73.

²³⁹Kraliyet unvanının bir parçasıdır. Metinde всей России (tüm Rusya) olarak geçen ifade genelde çevrilmez. Ortodoks Kilisesi'nin başkanının unvanında olduğu gibi: Moskova'nın ve tüm Rusyanın patriği.

²⁴⁰Çin misyonuna atanmadan önce başka bir diplomatik görevde başarılı olduğu bilinmektedir. Miller'in de *İstoriya Sibiri*'de bahsettiği üzere 31 Mart 1609 tarihinde Kalmıklar ile yapılan diplomatik görüşmeden bahsedilmektedir. Bu görüşmede geçen isimler arasında İvan Petlin'in adı İvaşko Petlin küçültme adıyla yer almaktadır. Bkz. Miller, 1937, 424.

²⁴¹Sibirya bölgesini iyi tanımaktadır. Bu durum Petlin'in misyonunda avantaj teşkil etmiştir.

²⁴²*Ulus* kelimesi Türkçe kökenli bir kelimedir. Millet kelimesinin yeni Türkçedeki karşılığıdır. Farklı dönemlerde ve/veya farklı topraklarda bir yerleşimi, bir idarî-bölgesel bölüm birimini (ilçe, bölge vb.) veya bir eyalette aynı dili, tarihi, ekonomiyi, hayatı paylaşan topluluklar bütününe ifade eder. Metnin Rusça aslında *ulus* kelimesi oldukça sık kullanılmıştır.

²⁴³Kraliyet ailesi için özel bir tanımlama şeklidir. Tanrı'nın lütfü; yalnızca Tanrı'nın lütfü sayesinde.

²⁴⁴Rusların geçirdiği sorunlar döneminin ardından ihtiyaçları olan yegane şey bir liderlerinin olmasıydı. Mihail Federoviç çarlığa seçildiğinde tüm Rusya halkı coşkuyla kutlamalar yapmıştı.

²⁴⁵Spasskiy'e göre Fişer, eserinde bazı farklılıklar olmasına rağmen muhtemelen aynı yolculuğa atıfta bulunuyor: “7127'de (1619), Tobolsk valisi İvan Semyonoviç Kurakin, bu (Çinlinin)

5.1. İvan Petlin'in Ziyaret Ettiği Uluslar

Tomsk'tan Kırgız'a yolculuk 12 gün sürdü²⁴⁶. Buradan 2 nehre²⁴⁷ ve Kırgız'dan da Abakan nehrine yolculuk 6 gün sürdü. Abakan'dan Kimçinak'a²⁴⁸ ise yolculuk 9 gün sürdü. Kimçinak'tan Büyük Göl'e²⁴⁹, İvan Petrov'un dediği gibi²⁵⁰ bir mücevher taşı vardır. Onun dediğine göre aslında 3 gün kadar süren yol gölün etrafında at sırtında 12 gün boyunca sürdü.

koşullarını diğer insanların hikâyelerinden değil, vatandaşlarından öğrenmek istedi. Bu önemli konu için, İvaşka Petlin ve Petunka Kuzul'u Kozakların elçileri olarak seçti. Tomsk'tan 10 günde Prens Nemça'nın yaşadığı Kırgız'a ulaştılar. Oradan da 6 günde Abakan Nehri'ne ulaştılar. Oradan da 9 günde Kemçik Nehri'ne geldiler. 3 gün sonra güvencelerine göre şeffaf parlak taşların bulunduğu belli bir büyük göle vardılar. Etrafindan dolaşmak, açıklamalarına göre 12 gün sürdü. Aynı zamanda kuzeyden, doğudan, güneyden ve batıdan içine akan 4 nehirden bahsetmişler. Aynı göl, hikâyelerine göre nehrin kuzeydoğusundan akar. Üst kesimlerinde o zamanlar Altan Han'ın konutu olan Kes, onların görüşüne göre gölden 15 gün uzaktaydı. Bu haber Tomsk'ta bulunan arşivden alınmıştır ve orijinali Altan Han'ın ulusundan öteye uzanmaz. Daha sonraki yolculuğunu sadece yabancı yazarlarda buluyoruz. Ancak Spasskiy'nin belirttiğine göre getirdikleri haberler o kadar berbat ki onları kullanmak neredeyse imkânsız. Bu büyükelçiliğin açıklaması Moskova'ya gönderildiği için, muhtemelen orijinali oradaki bazı arşivlerde bulunabilir. Ve eğer bu olursa, haberlerin basılı versiyonunda yer alan birçok hata bunun üzerinde düzeltilebilir. Bkz. Spasskiy, 1818, 237; Fişer, 1774, 267-269.

²⁴⁶Spasskiy'nin izahlı notlarına göre Abakan'a kadar Çulım ve İyus nehirlerinin yakınında yaşayan Kırgızlar, Rus yerleşimlerine ihanetleri ve akınları ile Sibiry tarihinde çok ünlendi. Spasskiy'nin ifadesiyle, küstahlıkları için her zaman çok pahalıya mal oldular ve sonunda zenginliklerini nasıl kullanacaklarını bilmedikleri en güzel yerlerini şimdiki barışsever sakinlerine bırakmaya zorlandılar. Kırgızların bu bölgeye nerede ve ne zaman geldikleri ve oradan nereye gittikleri bilinmemektedir. Fişer, 18. yüzyılın başında olduklarına inanmasına rağmen oradan Kalmuklar'a taşındı ve onlarla Burut adı altında yaşadı ancak bunun için güvenilir bir kanıt sunmadı. İrtiş'in ötesindeki yurttaşlarına gittiklerini ve sonsuza kadar orada kaldıklarını düşünmek daha doğrudur. Bkz. Spasskiy, 1818, 239.

²⁴⁷Spasskiy, burada eğer yazarın hatası yoksa bu nehirlerin muhtemelen Kiya ve Çulım nehirleri olduklarını ve Tomsk'tan sonra sallar üzerinde geçilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Spasskiy, 1818, 239.

²⁴⁸Kemçinak adı yerine Kimçinak şeklinde kullanılmıştır. Kemçik nehrinin küçültme adıdır. Benzer şekilde, Sibiry'da diğer insanların çocukları hakkında ortak bir dille söylüyorlar: Kalaçev-Kalaçonok; Kuznetsova-Kuzneçonok yerine kullanılır. Kemçik, göçebeler arasında tekne, gemi anlamına gelen Kem olarak bilinen Yenisey Nehri'nin zirvelerinden biridir. Spasskiy'e göre belki Yenisey, gezilebilir bir nehir olduğu için Kem, Yenisey Nehri'nin tepesi olduğu için Kemçik olarak adlandırılmıştır. Bkz. Spasskiy, 1818, 240.

²⁴⁹Spasskiy'nin aktarmasına göre Большого озера (Büyük göl) olarak bahsedilen göl günümüz Ursa gölüdür. Moğolcada Увс Нуур (Uvs Nuur), Rusçada Убса&Упча (Ubsa&Upsa), Tuvacada Усна-Хёл (Usna Höl) şeklinde geçmektedir. Moğolistan coğrafyasının en büyük gölü unvanını taşımaktadır. Tuva cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alır. Ursa Gölü 84 kilometrelik uzunluğa ve 79 kilometrelik genişliğe sahip olmakla birlikte su derinliği 6 metre civarındadır. Gölü besleyen başlıca akarsular, doğuda Baruntara, Nariin ve Tesiin; Batıda Altay Dağları'ndan doğan Harhiraa ve Sangil nehirleridir. Gölün her yıl Ekim-Mayıs ayları arasında donmasına rağmen içerisinde 29 çeşit balık türünün yaşadığı biliniyor. Bkz. [http://www.water-ru.ru/\(04.04.2021\);](http://www.water-ru.ru/(04.04.2021);) [http://rotifera.hausdernet.at/Rotifer_data/pdf/Davies1989_MongoliaWetlands.pdf/\(15.12.2020\)](http://rotifera.hausdernet.at/Rotifer_data/pdf/Davies1989_MongoliaWetlands.pdf/(15.12.2020))

²⁵⁰Spasskiy'nin izahlı notlarına göre Tara şehrinden Kozak atamanı Vasili Tümenets ve Tümen şehrinden ustabaşı İvan Petrov (Petlin'in söz ettiği kişi ele geçirilen Polonyalılar veya Litvanyalılar arasındaydı) 7124'te (1616) Altan Han'a hediyelerle gönderildi. Elçilikleriyle ilgili haberler Fişer tarafından eserine dâhil edilmiştir. Bkz. Spasskiy, 1818, 240; Fişer, Kniga 2, 1774, 155-156.

O göle 4 nehir akar: Doğudan, Güneyden, Batıdan ve Kuzeyden. Tüm bu 4 nehir göle akar; ancak gölde su ne artar ne de azalır. Nakes Nehri²⁵¹ kuzeydoğudan aynı göle akar. Bu nehir boyunca Altan Han (veya Altın Han)²⁵²'in bir göçebe ile görüştüğü gölün kaynağından 15 gün boyunca kayalıklardan²⁵³ geçiyorum.

Altan Han'dan bir sonraki ulusa gitmek 5 gün sürmektedir. Ulusun adı Algu-Tabuz'dur ve başında Tormoşın Han vardır.

Tormoşın'ın yönettiği Algu-Tabuz ulusundan Çekurkuş ulusuna gitmek 5 gün sürmektedir. Çekurkuş ulusunun başında Karakul Han vardır.

Karakul'un yönettiği Çekurkuş ulusundan bir sonraki ulusa gitmek 5 gün sürmektedir. Ulusun adı Çasakta'dır. Bu ulusun başında ise Soldus Han vardır.

Soldus Han'ın yönettiği Çasakta ulusundan bir sonraki ulusa gitmek 5 gün sürmektedir. Ulus Bisut olarak adlandırılır. Yönetiminde Kiçen Han hüküm sürer.

Kiçinovun yönettiği Bisut ulusundan bir sonraki ulusa yolculuk ise 5 gün boyunca sürmektedir. Buradaki ulus İlçigin olarak adlandırılır ve Tazçig-Çerehlu Han tarafından yönetilir.

Çerehlunun yönettiği İlçigin ulusundan bir sonraki ulusa gitmek 5 gün kadar sürmektedir. Ulus Beshut olarak adlandırılır. Yönetiminde Çekur Han hüküm sürer.

Çekurovun ulusundan sonra yolda 4 gün boyunca susuz²⁵⁴ kalarak gideceği bir sonraki ulusa Giryuk adı verilir. Yönetiminde Çiçin Noyan Han hüküm sürer.

Çiçinovun yönettiği Giryuk ulusundan bir sonraki ulusa gitmek 4 gün sürmektedir. Bu ulus Tulatümet olarak adlandırılır. Yönetiminde Taykutatun Han hüküm sürer.

²⁵¹Burada Nakes olarak izah edilen nehir esasında Moğolistan'a akan Tes-Kem nehridir. Tuva Cumhuriyetinin Ubsa gölü havzasında yer alır. Bu nehir adı İvan Petlin'in Tobolsk'ta neşrettiği seyahatnamenin ilk versiyonunda Kes adıyla geçmektedir. Seyahatnamenin Moskova'da düzenlendikten sonraki halinde nehir adı Nakes olarak değiştirilmiştir. Tobolsk ve Moskova'da neşredilen her iki versiyonu karşılaştırmalı olarak incelemek için bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 42.

²⁵²Spasskiy'nin izahlı notlarına göre bu yolculukta hanların unvanı ayırım gözetmeksizin sadece hanlara değil, aynı zamanda çok asil olmayan Moğol ve Zungor mülk sahiplerine de atfedilir. Тайджи (Taiji) ve Дзасаки (Dzasaki) unvanları da hanlara verilir. Bkz. Spasskiy, 1818, 241.

²⁵³Kayalıklar olarak bahsedilen yer Tannu dağlarıdır. Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 59.

²⁵⁴Yol boyunca hiç su içme kaynağının bulunmadığı ifade edilmektedir.

Taykutunovun yönettiği Tulatunet ulusundan bir sonraki ulusa gitmek 3 gün sürmektedir. Bu ulus ise Yurçuçin olarak adlandırılmaktadır. Yönetiminde Buşukti Han hüküm sürer.

Buşukti'nin yönettiği Yurçuçin ulusundan bir sonraki ulusa yani Sarı Moğollara²⁵⁵ gitmek 2 gün sürmektedir. Ulus Mulgoçin olarak adlandırılır. Mulgoçin ulusunun yönetiminde ise Malçikatun²⁵⁶ ve onun oğlu Arçultatu hüküm sürmektedir.

5. 2. Moğolistan Şehirleri

Moğolistan'a varmadan önce 2 gün boyunca kayalar arasındaki vadiden geçmeniz gerekiyor ve insanın korkuları tükeniyor! Bu vadiden Moğolistan topraklarına çıkılıyor. Yolda taştan yapılmış 2 Moğol şehri yer alır. Şehrin adı Bayşin²⁵⁷ dir. Bir şehirde bir vali ve Knez Talatayşa; diğerinde²⁵⁸ ise yine bir vali ve Knez Onbatayşa yer alır²⁵⁹. Moğolistan'daki üçüncü şehir, yine taştan yapılmış Lobinski²⁶⁰ şehridir. Şehrin valisi Malçikatun'dur ve Moğolistan'daki tüm şehirleri o yönetir. Biri ona Çin'e geçmek için gelirse, o mektubu mühürle birlikte gitmek istediği şehirlere verir. Sınıra gidip gardiyanlara mektubunuzu ve mührünüzü gösterdiğinizde yurtdışına yani Çin'e gitmenize izin verilir. Eğer mühürlü mektup yoksa Çin sınırından kimsenin geçmesine izin verilmez.

²⁵⁵Moğolların Batı'ya göç eden koludur. En belirgin genetik özellikleri çekik gözlü olmalarıdır. Ciltlerinin sarı renge dönük olması sebebiyle "Sarı Moğollar" şeklinde tanımlanmışlardır. Spasskiy'e göre ise sınır duvarının yakınında dolaşan Moğollar; sarı, beyaz, kırmızı, mavi vb. şeklinde 8 farklı bayrağa bölünmüştür. Sarı, beyaz ve kara adını bu bölünmeden mi taşıdıkları bir meçhuldür. Kalmuklar'a kara ve beyaz da deniyordu ancak bu farklı bir sebepten dolayı idi. Bkz. Spasskiy, 1818, 241; Ergun Candan, *Türkler'in Kültür Kökeni*, Sınır Ötesi, İstanbul 2011, s. 516.

²⁵⁶Moğol prensesi. İvan Petlin'in seyahatnamesinde "Малчикатунь" (Malçikatun) şeklinde geçmektedir. Moğol imparatoru Dayan Han'ın torunu olan Tümetli Altan Han (1507-1582)'in dul eşidir. Onun izni ve mühürlü mektubu olmadan kimse Çin topraklarına geçiş yapamazdı.

²⁵⁷Şimdiki "Hohhot" adıyla bilinen Çin şehri.

²⁵⁸Bahsedilen 2 şehirden diğerinin adı belirtilmemiştir.

²⁵⁹Petlin'in burada yazım hatası veya eksik yazım yaptığı kanısındayız. Zira Bayşin şehrinin adını verdikten sonra adını vermediği ikinci şehir meçhul kalmıştır. Ayrıca belirttiği şehir yetkililerinin hangi şehirlerde yer aldığını da netleştirmemiştir.

²⁶⁰Lobinsk şehri. Dönemin Lama nüfuslarının ikamet bölgesidir. Günümüzde antik bir Rus şehri olarak bilinir. Spasskiy notlarında bu şehrin aslında Labinsk şehri olduğunu kaydetmiştir. Ancak günümüz Rusya'sında bu isimde bir şehir zaten var olması ve 19. yüzyılda kurulmuş olması sebebiyle bu iddiayı kabul etmemiz mümkün değildir. Kanaatimizce bu adlandırma basit bir yazım hatası veyahut bir isim benzerliğinden öte bir durum teşkil etmemektedir.

Moğolistan, Buhara Hanlığı'ndan denize kadar uzun ve geniş bir coğrafyaya sahiptir. Moğolistan'da şehirler dörtgen yapılıdır²⁶¹. Şehrin köşelerine gürleyen²⁶² büyük kuleler yapılıdır. Altına gri bir taş ve üstüne bir tuğla yerleştirilir. Kale kapısının tabanı Ruslarınki ile aynıdır ve kapının üzerindeki kulede 20 pud²⁶³ ağırlığında bir çan²⁶⁴ yer alır. Kuleler tuğla kiremitler ile kaplıdır. Moğolistan'daki avlular 4 köşeden yapılmış tuğladır. Avluların etrafında yüksek çitler vardır. Avlularda tuğladan yapılmış alçak evler yer alır. Evlerin tavanları çok zarif bir şekilde, farklı renklerle ve farklı desenlerle boyanmıştır. Bu nedenle evden çıkmak istemezsiniz.

5. 3. Moğol İnanışları ve Tapınakları

Moğolistan'da aynı yerde (Lobinski) *tuğladan* yapılmış 2 tapınak vardır²⁶⁵. Bazı yerlerde ise doğal taştan yapılar yapılmadığını bilmediğimiz kama şeklinde tapınaklar vardır. Bu tapınaklar güneydoğu kapılarına doğru bakmaktadır. Tapınaklarda haç yoktur ve üzerlerinde bilinmeyen taş hayvanlar yer alır. Ve içeri girerken anlatılamaz bir mucize²⁶⁶ bizi karşılar: Kapıların önünde 3 büyük kadın heykeli bulunur ve her biri 2,5 kulaç²⁶⁷ kadardır. Bu heykeller baştan ayağa altın varakla yaldızlı, taş hayvanların üzerine bir kulaç yüksekliğinde oturuyorlar ve kapılar her türden farklı renklerle boyanmıştır. Heykellerin ellerinde bir kap yulaf lapası vardır ve önlerinde domuz yağı mumları yanar. Tapınağın sağ tarafında 8 tane erkek heykeli bulunur. Sol tarafta ise 8 tane kadın heykeli vardır. Baştan ayağa altın yaldızlanmış ve Moğollar putlara boyun eğerken sanki selam vermek istiyorlarmış gibi kollarını uzatmışlardır. Arkalarında 2 tane çıplak heykel yer almaktadır. Onlar sanki yaşayan insanların bedenleri gibidir. Uzaktan bunun bir insan vücudu mu yoksa kil mi olduğunu bilmek imkansızdır. Önlerinde kömür gibi yanan saman kadar ince mumlar vardır²⁶⁸. O kiliselerde 2 adet büyük *trompet* vardır

²⁶¹Tarif edilen tarihi çağda çoğu zaman şehir aynı anda bir kaleyi ifade eder.

²⁶²Metnin Rusça aslında Раскат (Raskat) diye bir kelime yer alır. Raskat, kale kulesindeki platformdur. Bu platform atıcılar ve topçular için tasarlanmıştır. Burada geçen "gürleyen" ifadesiyle de atılan toplardan yankılanan ağır ve uzun aralıklı uğultular ifade edilmektedir.

²⁶³Pud, 16 kg'a denk eski bir Rus ağırlık ölçüsüdür. 20 pud yaklaşık 320 kg'dır.

²⁶⁴Burada bahsedilen 20 pud ağırlığında ki çan orta büyüklükte bir çandır.

²⁶⁵Spasskiy'nin izahlı notlarına göre Lobinski adı yerine Laminski kullanılır. Bu kelime, Dalay Lamaları denilen Şigemonyan inancının ruhani halkının adından ödünç alınmıştır. Bkz. Spasskiy, 1818, 241.

²⁶⁶Akılalmaz, şaşırtıcı bir şekilde.

²⁶⁷Kulaç, 2 m'ye eşit eski bir Rus uzunluk ölçüsüdür. 2.5 kulaç yaklaşık 5 m.

²⁶⁸Spasskiy'nin izahlı notlarına göre Şigemonyan (veya genellikle dedikleri gibi Dalay Lama) heykellerinin önüne yerleştirilen sigara parçaları Çin ve Tibet'ten getirilir. İlki kaz tüyü kalınlığında,

ve 1.5 kulaç mesafede şarkı söylerler. İnanışlarına göre tefleri çaldıklarında herkes diz çökecek, ellerini kaldıracak, ellerini tekrar sallayacak, dizlerinin üzerine düşecek ve orada yaklaşık yarım saat yatacaktır. Eğer orada şarkı söylerken tapınağa giderseniz, o zaman kişi tapınakta güçlü bir korkuyla birlikte tarif edilemez bir mucize yaşayacaktır. Ayrıca bu tapınaklar tuğla kiremitlerle kaplıdır.

5. 4. Moğolistan Pazarları ve Sosyal Hayatı

Moğolistan'da her çeşit ekmek yetişir: Darı, buğday, çavdar, yarit, arpa, yulaf ve daha pek çok şey... Bunları sadece biz bilmiyoruz. Ayrıca buradaki halka ekmekler çok beyazdır. Moğolistan bahçelerinde hemen hemen her çeşit sebze yetişir: Elma, kavun, karpuz, balkabağı, kiraz, limon, salatalık, soğan, sarımsak ve diğer her türlü sebze vardır²⁶⁹.

Moğolistan'daki insanlara bakıldığında erkekler kirli, kadınlar çok temizdir. İnançlarına göre kadife ve damask²⁷⁰ kumaşlardan elbiseler²⁷¹ giyerler. Hem erkeklerin hem de kadınların kaftanlarının gerdanlığı oldukça büyüktür.

Moğolistan'da şarap şerbetçiotu olmayan ekmekten yapılır²⁷². Burada kıymetli taş, inci ve altın yoktur ama Çin'den gelen çok fazla gümüş vardır. İnsanlar çizmeleri kendi yöntemleriyle giyerler. Moğolistan'da iyi atlar yoktur ama çok sayıda katır²⁷³ ve eşek²⁷⁴ vardır. Tobolsk Tatarlarıyla benzer şekilde saban ve pulluklarla²⁷⁵ sürüyorlar ve tırmıklar dar ama uzundur.

rengi sarımsı gridir. İkincisi ise Petlin'in muhtemelen gördüğü gibi safran ve sandal ağacı ile renklendirilmiş ve çok daha incedir. Şigemonyalılar, bu sigaraların yanmalarından arta kalan külleri dikkatlice toplar ve saklar; kutsandıklarına ve iyileşeceklerine inanırlar. Bkz. Spasskiy, 1818, 241.

²⁶⁹Petlin burada Moğolistan'daki tarımın rolünü abartmaktadır. Bannikov'a göre tarım daha çok Mançular, Uygurlar ve Oyradlar arasında yaygındı. Ancak Moğolistan'da büyükbaş hayvancılık yapan Halha Moğolları arasında değildi. Petlin'in "Мунгальской земле" (Moğol toprağı) olarak bahsettiği topraklara dair toplandığı bilgiler baştan sonra genel manada sunulmaktadır. Bu diğer ayrıntıların açıklaması için de önem arz etmektedir. Mesela buğdayın toplanması ve sütün damıtılması Moğolistan'da değil; Çin'de yapıldığını iddia eden Bannikov, Petlin'in anlatısında yer alan katır ve eşeklerin Moğolistan'da bu kadar yaygın olmasının pek mümkün olmadığını da savunmuştur. Bkz. Bannikov, 1954, 22.

²⁷⁰Şam kumaşı olarak da bilinir.

²⁷¹Kürk manto haricinde dış giyim kıyafetlerine genel manada *elbise* denirdi.

²⁷²Unlu mamulleri değil, tahıl mahsullerinin hammadesini ifade eder.

²⁷³Katır kelimesi Rus sözlüklerinde yer almamıştır. Burada binek hayvanlarından bazıları ifade edilmektedir.

²⁷⁴Spasskiy, Katır kelimesi hakkında pek bir şey bilmediğini ifade eder. Fakat "ишечиска" (işeçişka) bir eşek için "eşekçik" gibi küçültücü bir isimdir. Muhtemelen bu bir eşek ile kısrak arasındaki bir melezi ifade eder. Bkz. Spasskiy, 1818, 242.

²⁷⁵Eski tip tarım aleti.

5. 5. Moğol Kutuhtaları²⁷⁶

Patriğimize göre onların kutuhtaları vardır²⁷⁷. Ancak Moğolistan'da 2 kutuhta vardır. Bunlardan biri 20 yaşında; diğeri ise 30 yaşındadır. İkisinin de bıyığı ve sakalı yoktur. Tapınaklarda onlara özel yerler tahsis edilir. Tapınağa geldiklerinde kendilerine ayrılan yerlere otururlar. İnançlarına göre Çar bile kendi kutuhtasına tapar²⁷⁸.

Kutuhtanın öldükten sonra 5 yıl boyunca yerde yattığı ve tekrar hayata döndüğü gerçeği bir yalandan ibarettir. Bu, İvan Petrov²⁷⁹'un yalanlarından. Bir insan nasıl olur da ölebilir ve ardından tekrar canlanabilir?²⁸⁰

Lama dillerine göre Kutuhtalar yaşlılardır. Onlar 10 yaşında geldiklerinde saçlarını kestirirler. Onlar doğumdan itibaren cinsel hayat bilmezler, sakal ve bıyıkları koparıp tıraş ederler. Ayrıca pantolonsuz yürürler ve hep et yerler. Onların cüppeleri şam rengindedir ve birbirinden farklı renktedir. Cüppeleri tıpkı büyüklerimizinki gibi firfırlıdır ve başlıkları sarıdır. Ve onlar şöyle diyorlar: “Sen ve ben aynı inanca sahibiz. Ama büyükleriniz kara; bizimkiler ise beyazdır ve inancımızın sizinkinden nasıl koptuğunu bilmiyoruz.”²⁸¹

²⁷⁶Budizm inancına mensup Lamaistler arasında en yüksek mertebeye sahip olan din adamlarıdır. Kutuhtaların ölümden sonra ruhlarının o sırada dağıtılan başka bir vücuda göç ettiğine inanılır. Moğollar bu durumu reenkarnasyon olarak tanımlıyorlar. Bkz. Fişer, 1774, 258-259.

²⁷⁷Spaskiy'nin izahlı notlarına göre Moğollar arasında Kutuhtanın, Dalay Lama'dan sonra hüküm süren kişi olduğu ve nehrin sağ kıyısında oturduğu bilinmektedir. İkamet ettikleri yerlerde; Tola Nehri'nin sağ kıyısında ve Selb Nehri'nin ağzında yer alan Rus-Urga adı verilen köyler ve Urga-Kuren adlı Moğollar yer alır. Ancak gezide ve Sibirya Tarihi'nin diğer yerlerinde Kutuhta hakkında neyden bahsedildiği net değildir. Spaskiy'e göre belki de doğudaki kibir, sıradan Lamaları veya Gilunları, cahil Kozakların önünde Kutuhta onuruna yükseltmiş olabilirdi. Bkz. Spaskiy, 1818, 242.

²⁷⁸Çinli Bogdo Han'ın kendisi de dâhil olmak üzere Moğol Hanlarını en yüksek Şigemon ruhban sınıfına saygı duymaya iten şey dindarlıktan ziyade politikadır. 1779'da Pekin'de Bogdo Han'ı ziyaret eden Bançin-Yerden ile bir araya geldi ve ona önemli hediyeler verdi. Bkz. Spaskiy, 1818, 242.

²⁷⁹Petlin burada kendisinden daha önce 1567'de Çin'e giden elçi İvan Petrov'u yalanlamaktadır.

²⁸⁰Petlin'in burada sorguladığı durum Budizm gibi çeşitli inanış şekillerinde yer alan reenkarnasyon durumudur. Reenkarnasyona inanan çeşitli dinlerde ölümün bir son olmadığı, ölümden sonra ruhun öteki dünyada da var olmaya devam edeceği inancı hâkimdir. En basit haliyle ruh göçü olarak da tanımlanır. Budizm'de ve Tibet Budizm'inde reenkarnasyon ve ölü gömme adetleri gibi inanç esaslarına dair detaylı bilgi için hazırlanmış yüksek lisans tezine bkz. Aliya Şarafullina, *Budizm'de ve Tiber Budizmi'nde İnanç Esasları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2013, s. 78.

²⁸¹Burada Kutuhtanın Petlin ile kurduğu diyalogta “Sen ve ben aynı inanca sahibiz.” Sözüden ortak inanç motiflerine atıfta bulunduğunu görmekteyiz.

5. 6. Moğolistan Topraklarından Büyük Çin'e Uzanan Yol

Moğolistan'dan Buhara²⁸²'ya kadar 3 eyalet vardır:

İlk eyalet Ortur²⁸³'dur. Ortur'un Kralı Yunakan'dır. Buradaki başkent in taştan inşa edildiğini ve krallığın zengin olduğunu söylüyorlar.

İkinci krallık Tangut²⁸⁴'tur. Tangut'un Kralı Sulançin'dir. Buranın başkent de aynı şekilde taştan inşa edilmiştir ve krallık herkes için zengindir.

Üçüncüsü Demir krallık olarak bilinir ve başkenti Şar'dır. İçinde Kral Temir'in²⁸⁵ olduğunu, krallığın zengin ve Buhara'dan uzak olmadığını söylüyorlar.

O halde, Demir Kral'dan Çin'e elmas tedarik edilmektedir. Bu 3 eyalet güneyde yer almaktadır. Kara Moğolların²⁸⁶ diğer tarafında, hem yerleşik hem de göçebe olan Sarı Moğollar denizde yaşarlar.

Moğolistan'dan, Malçikatun şehriden Çin Kırımı'na²⁸⁷, sınıra yolculuk (muhtemelen Kremlin'e veya sınır duvarına²⁸⁸), at sırtında 2 gün boyunca sürmektedir. Sınır duvarı²⁸⁹ güneye, Buhara'ya 2 ay boyunca Obdora Han'a²⁹⁰ doğru gittim. Obdora Han'ın başkenti ahşaptır. Ancak hanlığın büyük ve zengin

²⁸²Petlin'in Doğu Türkistan'a genel olarak Buhara dediği bazı Rus araştırmacıların iddiaları arasındadır. Bkz. Pallady Kafarov, *Zametki o Putesestviy v Kitay Kazaka Petlina*, ZVRAO, T. 6, Sankpeterburg 1892, s. 305-308.

²⁸³Spasskiy'e göre Ortur eyaleti (muhtemelen Ortus) Goang-go nehri yakınında bulunan bir mülktür. Bkz. Spasskiy, 1818, 243.

²⁸⁴Tangutlar, Divanü Lûgat-it-Türk'te karışmış bir boy oldukları geçmektedir. Ana yurtları ise Sarı Nehrin Batı bölgesidir. Çin-Tibet dil ailesinden Tibet-Birman dilini konuşan halktır. Batı Xia Hanedanı olarak da bilinirler. Bkz. Gömeç, 2009, 5; George Van Driem, *Language of the Himalayas*, Brill, C. 1, Köln 2001, s. 460.

²⁸⁵Spasskiy'e göre Demir Krallığın adı İran veya Hindistan olarak anlaşılmalıdır. Bkz. Spasskiy, 1818, 243.

²⁸⁶Petlin'in kime "Kara Moğollar" dediğini bilmiyoruz. Kafarov'a göre belki bunlar Moğol-Çinli veya o zamana kadar bu bölgelere göç etmiş bazı Halha halklarıydı. Belki de 16. yüzyılda Çin Seddi'nde ortaya çıkan az bilinen bir Getu kabilesinden olabilirlerdi. Bkz. Kafarov, 1892, 307.

²⁸⁷Çin seddine.

²⁸⁸İvan Petlin'in varsayımı.

²⁸⁹Spasskiy'nin izahlı notlarına göre sınır duvarı (Jan-Dzakeu) sözde Çin ve Tataristan arasında yer almaktadır. Bu duvarın ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, yaklaşık M.Ö. 2. yüzyıl tamamlanmıştır. 1500 İngiliz milinden fazla uzanır. İnşaatı için 100.000'den fazla kişi çalışmıştır. Bu duvar, Dünya Harikaları arasında birinci olmaya değer bir anıttır. Uzun vadeli çalışmalara ek olarak, bu devasa yapının inşası, içerik ve malzemelerin kendisinin yanı sıra hem girişim hem de sabır gerektiriyordu. En eksiksiz açıklama, Lord McCartney'nin Çin ve Tataristan'a yaptığı yolculukta bulunabilir. Bkz. Spasskiy, 1818, 243.

²⁹⁰Burada Petlin'in Obdora Han olarak bahsettiği hükümdar Kafarov'un tespitine göre Buhara'nın meşhur hükümdarı Abdullah Han olabilir. Ancak Petlin seferinin 1618-1620 yılları arasına tekabül etmesi ve Abdullah Han'ın 1598 yılında ölmesi nedeniyle bu iddia pek mümkün görünmemektedir. Belki de Petlin "Obdora Han'a doğru gittim." Derken onun ülkesinden bahsetmiş olabilir. Bkz. Kafarov, 1892, 307.

olduğunu söylüyorlar. Bu hanlığın diğer ucu olan doğuya, denize 4 ay yürüyerek gidilmektedir. Sınır duvarı tuğladandır ve her iki ucunda da denize ve Buhara'ya²⁹¹ 100 kadar kule saydık. Çok fazla sayıda kule olduğunu söylüyorlar. Kuleden gelen atış poligonu kule boyunca duruyor. Çinlilere “Bu duvar neden deniz yönünden Buhara istikametine doğru inşa edildi? Kuleler genellikle neden duvar üzerine inşa edildi?” Şeklinde birtakım sorular sorduk. Çinliler ise “Bu duvar deniz yönünden Buhara istikametine doğru inşa edildi çünkü 2 kara parçası bulunmaktadır. Bu Moğolistan ve Çin arasındaki sınırdır ve kuleler genellikle duvarın üzerinde durur. Böylece birlikler sınıra yaklaşırsa bu kulelere ateş yakılır; insanlar duvar ve kulelerde yerlerini alırlar. Duvarın dışında Kara Moğollar, yurdun dışında ise Çin toprakları ve şehirleri yer alır. Çin'in Şirokalga²⁹² kentine giden bu duvarın içinden²⁹³ bir kulenin altında bulunan 5 kapı vardır. Bu kulede, Prenses Malçikatun'un mektuplarını ve mühürlerini incelemek için gönderilen Çin imparatoru Taybun²⁹⁴dan bir katip oturuyor²⁹⁵. Geçiş kapıları alçak ve dardır. Buradan at sırtında ve eğilerek geçeceksiniz. Bu kapılar dışında sınır duvarında başka kapı yoktur. Tüm eyaletlerden sadece bu kapılardan Şirokalga şehrine gidilir.” Şeklinde sorularımızı yanıtladılar.

5. 7. Şirokalga Şehri

Sınırın dışında, duvarın yanında Şirokalga adında bir Çin taş kenti bulunmaktadır. Buradaki vali, imparator Taybun'dan geçici olarak gönderilen Şubin²⁹⁶dir. Şehir uzun, güzel ve akıllıca inşa edilmiştir. Kuleler tıpkı Moskovaninkilere benziyor. Boşluklarda ve kapılarda toplar vardır. Toplar kısa ve çok sayıda küçük silah bulunur. Kapılarda, kulelerde ve duvarlarda muhafızlar yer alır. Güneş ormanın arkasına battığında ve gardiyanlar üç arkebüzden²⁹⁷ üç kez ateş

²⁹¹Atış mesafesi kastedilmektedir.

²⁹²Kalgan şehri.

²⁹³Spasskiy'e göre Çin'in siyasî yapısındaki değişikliklerle birlikte yerlerin ve şehirlerin isimleri de değişebilirdi. Dolayısıyla, bu habere göre Şirokalga'nın olması gereken yerde, sınır duvarının yakınında küçük bir Koo-pe-ko kasabası vardır. Bkz. Spasskiy, 243.

²⁹⁴Yukarıda belirtildiği üzere Çin imparatoru Wanli. Ancak Spasskiy'e göre Taybun, Timing yerine Çinli Bogdo Han'ın adı olabilir. Bkz. Spasskiy, 244.

²⁹⁵Ruslarda da bulunan eski bir bürokratik pozisyon.

²⁹⁶Kafarov'a göre Petlin'in Şubin adıyla bahsettiği kişi kale komutanı Çinli Shou Bei'dir. Bkz. Kafarov, 1892, 308.

²⁹⁷Bir tüfek türü.

ettiğinde şehrin kapıları sabahtan öğlen 6'ya kadar açılmaz. Ayrıca şehirde her türden malın bulunduğu çok sayıda ticaret sırası vardır.

Sokaklarda her türlü boya ile boyanmış ve farklı desenlerle boyanmış taş dükkanlar yer alır. Dükkânlarda her türlü eşya vardır. Altın üzerine kumaş, kadife ve kamok²⁹⁸ dışında dükkânlardaki her türlü eşya çeşitli boya ve farklı otlar ile boyanır. Dükkânlarda her renkte çok fazla ipek mevcuttur. Kıymetli taşlar yoktur. Her türlü sebze, farklı şeker, karanfil, tarçın, anason, elma, kavun, karpuz, salatalık, soğan, sarımsak, turp havuç, yaban havucu, lahana, haşhaş tohumu, şalgam, muskat, badem, zencefil, ravent ve ne olduklarını bile bilmediğimiz diğer birçok sebzeler vardır. Kantinler ve tavernalar²⁹⁹ vardır. Meyhanelerde çeşitli içecekler, çok sayıda lümpen³⁰⁰ ve fahişe sunarlar. Aynı zamanda şehirde taştan inşa edilmiş hapisaneler yer alır. Bu hapisanelerde hırsızlık suçu işleyenleri asıyorlar, soygun için kafalarını kazıp kesiyorlar ve kayıt için ellerini kesiyorlar.

5. 8. Şiro Şehri³⁰¹

Şirokalga'dan Çin'in Şiro kentine uzaklık bir günlük yolculuk mesafesindedir. Şehrin taş, yüksek ve geniş olduğunu söylüyorlar. Etrafında bir günlük yolculuk gerekiyor. Üzerinde 12 kule vardır. Kulelerde ve kapılarda eski şehirlerdeki gibi duran birçok çeşit silah ve muhafız bulunur. Bu şehrin, genellikle demir çivilerle dövülmüş, demir kapıları olan 5 yüksek ve geniş kapısı vardır. Kapıda toplar ve çok sayıda taş gülleler vardır. Şehrin içinden kapıdan kapıya ulaşmak için yarım günlük yürüyüş gerekir.

Şehrin valisi, geçici olarak imparator Taybun tarafından gönderilen Prens Sançin'dir. Bu şehirde, pazarlık önceki şehirden, sebze ve malzemelerden bile daha iyidir. Şehirde sabah vakitlerinde kalabalığın içinden zar zor yürüebilirsiniz. Büyükelçilerin şehir dışındaki avluları taştır. Kuyular gri taşla kaplıdır ve kuyunun tepesi bakır ile zarif bir şekilde kaplanmıştır. Bu şehir daha güzel ve her türlü

²⁹⁸Desenli ve renkli ipek kumaş türü.

²⁹⁹Dinlemek için kullanılan yol kenarı hanı.

³⁰⁰Yoksul.

³⁰¹Moğolca "sarı" anlamına gelir. Pekin'e giderken Kalgan şehri yakınında bulunan modern Xuanhua şehridir. Moğollar döneminde imparatorların yazlık ikametgâh yeri olarak hizmet vermiştir. O zamandan beri, içinde büyük kale kemerleri ve bahçeler korunmuştur. Ming Hanedanlığı döneminde ise Çin'in kuzey sınırlarının savunmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu şehirden büyük askeri güçler hızla Çin Seddi'ne geçebilirdi. Burası, Ming altında bölgesel bir merkez haline geldi ve Xuanfuzhen olarak adlandırıldı. Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 60.

desenle zarif bir şekilde dekore edilmiştir. Taşra avlusunda protazanlar (mızrak) ve baltalı muhafızlar bulunur. Zilleri Rus fiçuları gibidir. Sançak voyvodası bir yere gittiğinde muhafızlar onların üzerine sarı tafta³⁰² şemsiyesi tutar.

5. 9. Yar Şehri³⁰³

Şiro şehrinden Çin'in Yar şehrine yolculuk 3 gün sürmektedir. Şehir taştan, geniş ve yüksektir. O şehrin etrafında dolaşmanın 1,5 gün olduğunu söylüyorlar. O şehirde çok sayıda kule var ve girişinden itibaren 4 kapısı bulunur; yüksek ve geniş demir kapılar. Kulelerde ve kapılarda muhafızlar, toplar, gıcırtilar ve diğer tüm küçük silahlar vardır. Şehirdeki pazarlar her türlü farklı mal, sebze ve erzak ile eskisinden daha büyüktür. Şehirde adeta boş yer yok. Tüm avlular ve dükkânlar taştan yapılmıştır ve alışveriş yerlerinde çok sık sokaklar inşa edilmiştir. O şehirde Knez Bimbli³⁰⁴ ve Knez Fuçak³⁰⁵ hüküm sürüyor. Rusya'da olduğu gibi yol boyunca çukurlar³⁰⁶ yer alır. Ve çarşıya gittiğinizde her yer manna (irmik)³⁰⁷ gibi kokuyor!

³⁰²Orta Doğu kökenli ipek bir kumaş türü.

³⁰³Ivan Petlin ve heyeti Kalgan'dan Pekin'e kadar bilinen ticaret yollarını takip ettiler. Rus elçilikleri XVIII. ve XIX. yüzyıllarda defalarca Pekin'e geçerek seyahatlerini açıklamalı raporlarını bıraktılar. E. Timkovski ve E. Kovalevski'nin ifadesine göre, Petlin seyahatnamesinde "Yar" olarak geçen şehir "Huailai" şehridir. Bu şehir Xuanhua'dan üç gün kadar uzaklıktadır. Şehir, Ming Hanedanlığı döneminde "Huailaiwei" olarak adlandırılmıştır. Moğolların adlandırmalarından dolayı Petlin'in ona "Yar" adını vermesi muhtemeldir. Bkz. E. F. Timkovski, *Puteşestviye v Kitay Çerez Mongoliyu v 1820 i 1821 Godah*, MDMVD, Çast 1, Sankpeterburg 1824, s. 357-368; E. Kovalevski, *Puteşestviye v Kitay*, Koroleva, Çast 1, Sankpeterburg 1853, s. 192-194.

³⁰⁴Bimbli muhtemelen Çince'de ki rapor eden anlamına gelen "Binbai" kelimesine tekabül ediyor. Petlin, Bimbli adlandırmasıyla muhtemelen yüksek makamda askeri bir müfettişi tanımlamaktadır. Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 60.

³⁰⁵Petlin'in Knez Fuçak olarak bahsettiği aslında Çin'in Fujian eyaletinden bir hükümdar olabilir. Knez olarak bahsetmesi ya bir yazım hatası ya da Fujian eyaletinden bir albay ile tanışmış olabileceğinin göstergesidir. Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 60.

³⁰⁶Metnin Rusça aslında geçen "Ямы" (Çukurlar)kelimesinin tekil hali olan Rusça "ям" kelimesi eskiden atların değiştirilme istasyonu anlamına gelmektedir. Eğer burada sadece yolda oluşan herhangi bir çukur anlatılmak istenseydi, "yolda oluşan bir oluk, çukur" anlamına gelen "рытвина" kelimesi kullanılması daha uygun olurdu.

³⁰⁷Irmik olarak çevirdiğimiz metnin Rusça aslında geçen "Манна" kelimesi, İncil efsanesine göre cennetten gelen yiyecek olarak bilinir. İnanışa göre çölde aç ve susuz bir şekilde dolaşan Yahudilere Tanrı'nın gökten gönderdiği besleyici yiyecek, kudret helvası, kudret helvası, irmik olarak nitelendirilir. İslam inanışında ise Manna ile ilgili Kur'an-ı Kerim'in Bakara Suresinin 57. Ayetinde şu hadis geçer: "Sizi bulutlarla gölgeledik ve kudret helvası ve bıldırcın gönderdik. Size bahsettiğimiz nimetleri tadın. Onlar bize haksızlık etmediler, sadece kendilerine haksızlık ettiler." Bkz. [https://kuran.diyaret.gov.tr/\(09.12.2020\)](https://kuran.diyaret.gov.tr/(09.12.2020))

5. 10. Taima Şehri³⁰⁸

Yar kasabasından Taima kasabasına yolculuk 3 gün sürmektedir. Şehir taş, geniş ve yüksektir. Ve şehrin etrafında dolaşmak için 2 günlük bir yolculuk gerekmektedir. O şehrin girişinden itibaren 5 kapı vardır; geniş ve yüksek demir kapılar. Avlular ve dükkânlar taştan yapılmıştır. Dükkânlarda eski şehirlerinden çok daha fazla eşya vardır. Toplamda çok sayıda eşya vardır. Şarap, bal ve denizaşırı içeceklerin bulunduğu birçok taverna vardır. Kapılarda ve kulelerde toplar ve her türlü silah ve muhafız eski şehirlerdeki ile aynıdır. Oradaki valiler, Tayvan, Teuda ve Zunya prensleridir. Herhangi bir yere giderlerse önlerine kırbaçlı yaklaşık 20 kişi koşar ve sarı tafta şemsiyeler bizzat şehzadelerin üzerlerine taşınır. O şehirde eski şehirlerden daha fazla insan, birçok mal, sebze ve pirinç vardır.

5. 11. Beyaz Şehir³⁰⁹

Taima şehrinden Beyaz Şehre yolculuk 2 gün sürmektedir. Burası kar gibi beyaz taşlardan inşa edilmiş bir şehirdir. Bu yüzden adına Beyaz deniyor. Şehir geniş ve uzundur. Şehrin etrafında dolaşmak 3 gün sürmektedir. O şehrin girişinden itibaren 3 kapı vardır. Bu kapılar yüksek ve geniş ancak hepsi tek bir kulenin altından geçmektedir. Kapılar demirden yapılmış, ince bir kalay tabakasıyla kaplanmış ve dövme çivilerle döşenmiştir. Kulelerde ve kapılarda büyük toplar, her biri 2 pud³¹⁰ ağırlığında güller ve daha birçok silah bulunur. Eski şehirlere karşı muhafızlar vardır. O şehirdeki dükkânların kapısından diğer kapıya ve dükkânların üzerinde taştan kulübeler ve evler vardır. Dükkânların arasından görünen sokaklar gri taşlarla kaplıdır. Banklar ve avluların kendisi taştır ve bankların önünde her türlü boya ile boyanmış ahşap kafesler vardır. Dükkânlar ve evler tuğla kiremitle kaplanmıştır. Kulübelerin, evlerin ve dükkânların tavanları her türlü renkle boyanmış ve duvarlarda kalın kâğıtlar üzerinde çiniler yapılmıştır. Bunların alt kısımlarına şam ve kadife yapıştırılmıştır.

³⁰⁸Petlin'in "Taima" olarak bahsettiği şehir bugün Vuhan'ın bir parçası olan "Nankou" şehridir. XIII. yüzyılda Cengiz Han'ın şehre girmesini sağlayan, Pekin'e kuzey geçidi olarak hizmet etmiş olan 20 km uzunluğundaki Guangou Boğazının güney çıkışının yanında bulunur. E. Timkovski ve E. Kovalevski'ye göre Huailai'den Nankou'ya geçiş yaklaşık üç gün kadar sürmektedir. Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 60; Timkovski, 1824, 373-378; Kovalevski, 1853, 132-133.

³⁰⁹Petlin'in burada kastettiği Beyaz Şehir adıyla da bilinen Baicheng şehri değildir. Baicheng Çin'in Jilin eyaletinde yer alır. Rus tarihçilerine göre burada bahsedilen şehir Nankou'dan Pekin'e kadar tek büyük şehir olan Changping şehridir. Ming Hanedanlığı döneminde Changping bir ilçe kasabasıydı. Rus elçileri buraya Beyaz Şehir demiştir. Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 60.

³¹⁰2 pud 32 kg'dır.

Tapınaklarda Moğolistan'da olduğu gibi baştan ayağa altın varakla yaldızlı kilden yapılmış figürler³¹¹ ve putlar vardır: Onlardan çok korkarsınız! Tapınaklar herkesin görüşüne açıktır. Beyaz Şehir'de tapınak inşası için onlardan nasıl bağış toplandığını gördük: Sıralar halinde 3 kişi yürüyor. 2 kişi tahta zile sopayla vuruyor. Üçüncü kişi omuzlarında bir tablo taşıyor ve aynı şekilde zile vuruyor. Tablonun kendisi geniştir. Tabloların imzası yok ama çok ustaca yapılmıştır.

Aynı şehirde papağanları ve şahinleri gördük. Bu şehir mal ve malzeme bakımından diğer şehirlerden daha zengindir. Buradaki vali ve Knezler Toyvan, Teuda ve Zunya'dır³¹². Tapınağa ya da yürüyüş için bir yere gittiklerinde protazalı ve baltalı 20 yaşındaki bir adam ile kırbaçlı 30 yaşındaki bir adam önlerinden yürür ve "Tamam, tamam!" der. Bu Rusça'da "Koş, koş!" anlamına gelir. Voyvodaların üzerinden büyük sarı şam şemsiyeleri taşınır. Ayrıca şehirde 4 büyük taverna vardır.

5. 12. Büyük Çin³¹³

Beyaz Şehir'den, imparator Taybun'un olduğu Büyük Çin'e yolculuk at sırtında 2 gün boyunca sürmektedir. Şehir geniş ve uzun; taşlar ise kar kadar beyaz ve düzdür. Şehrin etrafı 4 günde gezilmektedir. Köşelerde ve duvarların ortasında kar gibi beyaz, değişik renklerde saçaklarla büyük ve yüksek kuleler vardır. Kapıların mazgallarındaki kulelerde büyük toplar ve kapılarda 20 tane muhafız yer alır.

Büyük Çin'de, Beyaz Şehir'de, imparator Taybun'un yaşadığı Manyetik Şehir³¹⁴ yer alır. Beyaz Şehir'den, Büyük Çin duvarına yarım gün boyunca taş bir caddede gittim. Caddenin her iki tarafında Magnitov kasabasına kadar her türlü malın bulunduğu taş dükkânlar olduğunu ve sokakların kendilerinin gri taşla döşeli olduğunu söylüyorlar. Bankların üzerinde taştan kulübeler, bankların önünde ise

³¹¹Petlin burada Moğolistan'da ziyaret ettiği tapınaklarda yer alan insan figürlerinden inşa edilmiş devasa heykellerden bahsetmektedir.

³¹²Petlin burada muhtemelen rütbe ve unvan isimlerini hatalı bir şekilde aktarıyor.

³¹³Büyük Çin diye hitap olunan yer aslında Pekin'dir. Spasskiy'nin ifadesine göre Muhtemelen Pekin hakkında Çinli Bogdo Hanlarının başkenti olduğu söyleniyor. Bkz. Spasskiy, 1818, 44.

³¹⁴Duvarları magnezit içeren taşlarla kaplı Pekin sarayı. Çince adı *Zijin Cheng* olan *Yasak Şehir* olarak bilinen bu saray mimar Kuai Xinag tarafından 1406 ile 1420 yılları arasında Çin'in Ming imparatorlarının sarayı olarak inşa edilmiştir. Petlin bu saraydan "магнитовой город" (magnezit şehir) şeklinde bahsetmektedir. Buradan hareketle Çin imparatoru Taybun'un hüküm sürdüğü dönemde bu sarayda yaşamış olduğu kanaatine varmak yerinde olacaktır.

her türlü boya ile boyanmış tahta çubuklar bulunuyor. İmparator Taybun'un kendisinin yaşadığı manyetik şehir her türlü usta desenlerle süslenmiştir.

5. 13. İvan Petlin'in Çin İmparatoru ile Görüşme Talebi

Kraliyet sarayı Magnitov şehrinin ortasında durur. Sarayda yaldızlı bir tepe vardır. İmparator Taybun'u ziyaret edemedik. İmparatoru göremedik çünkü ona hediye olarak götürebileceğimiz hiçbir şey yoktu. Bu durum üzerine büyükelçilik kâatibi bana şöyle dedi: “Şu emirimiz var: İmparator Taybun'a hediye almadan gidilmez. Beyaz çarınız³¹⁵ büyükelçilerle birlikte imparatorumuz Taybun'a küçük hediyeler gönderecek ve siz büyükelçilere imparatorumuz tarafından hediyeleriniz eşliğinde görüşme izni verilecekti. Ona armağanlarını gönderecekseniz imparator Taybun'un sizi içeri alması önemli değil; önemli olan çarınızın imparatorumuza hediyeler göndermesi ve siz büyükelçilerin bağışlanıp serbest bırakılmasıdır. Ancak imparatorumuz Taybun yinede size çarınıza götürmek için bir mektup verecektir.”

5. 14. Çin Ülkesi ve Ob Nehri'ne Dair Bulgular

Çin'in başkenti düz bir zeminde duruyor. Yuho Nehri³¹⁶ onun etrafından Kızıldeniz'e akıyor. Büyük Çin'den denize ulaşmanın 7 gün sürdüğünü, Büyük Çin'e mal taşıyan gemilerin duvara gitmediğini, küçük gemilere burgularla gittiğini söylüyorlar. İmparator Taybun bu malları Çin'deki tüm şehirlere göndermektedir. Ve Çin'den bu mallar yurtdışına; Moğolistan'a ve Altan Han'a, Kara Kalmuklar'a ve diğer birçok ülkeye, eyaletlere, uluslara ayrıca Buhara yakınlarındaki Şar kentindeki Demir Kral'a gidiyor. Bu malların bulunduğu sınırdan Çinliler, Kutuhta ve Lamalar'ın Ortul eyaletinden, Çin'den, Sarı Moğollardan ve Malçikatun'dan, Mançu ve Kutuhta halkından, kadife, saten, şam, gümüş, leopar, kar leoparları ile her türlü mal ile seyahat ediyorlar. Bu mallar için Çin'e ve oradan da denizden Mantslara³¹⁷, yani bize göre Almanlara götürülen atları alıp satıyorlar. Burada

³¹⁵Altın Ordu şeklinde hitap olunan devlet aslında Ak Ordu olarak bilindiğinden bu orda hanlarının daha sonra yerine geçen Moskova çarına “beyaz çar” denirdi. Bkz. George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge, İstanbul 2007, s. 460.

³¹⁶Pekin'de bulunan nehir. Pekin'in 24 km doğusunda akan Bayhe nehri ile de bağlantılıdır. Rus tarihçilerine göre Petlin'in burada verdiği bilgiler tam olarak doğrudur. Spasskiy'nin izahlı notlarına göre ise Lord McCartney'e göre Pekin'in batı kapısının yakınında ve şehir duvarının dışında küçük bir dere akar ve burada çok daha geniş hale gelir. Ardından hemen hemen tüm Pekin ve ötesinde Tang-shoo-foo'dan Pei-go'ya akar. Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 61; Spasskiy, 1818, 244.

³¹⁷Bazı Rus kaynaklarına göre Petlin seyahatnamesinde “Манцы” (Mants) olarak bahsedilenlerin Japonlar olduğu yönünde iddialar mevcuttur. Bazı modern tarihçilerin görüşleri ise onların Mançular

gümüş külçeler vardır. Külçelere göre 50 veya 5, 3, 2 ruble olarak değişebilmektedir. 1 *Grivna*³¹⁸ ise bizim dilimizde *ruble*³¹⁹ ama onlara göre *lyan* 'dır³²⁰.

Çin'deki insanlara baktığımızda hem kadınlar hem de erkekler temizdir ve kendi tarzlarına göre bir elbise giyerler. Kolları geniş ve bir Rus gibi yarım palto giyerler.

Çin'de çok sayıda tüccar ve savaşçı vardır. Ateşli silahları olduğu gibi Çinlilerin kendileri de çok yetenekli dövüş sanatlarına hâkimdirler. Çoğunlukla yaylarla donanmış Sarı Moğollarla savaşır.

Bize söylendi ki: "İmparatorumuz, çarınıza büyükelçi göndermiyor. Çünkü sizin çarınızda her türlü şey var ve bizde de var. Çarınızın gece gündüz güneş gibi parlayan bir taşı vardır. Ayrıca bir de çirkin taş vardır. Eğer onu suya atarsanız, mucizevi bir şekilde taştan da su çıkar."³²¹

Büyükelçilik kâtibine de büyük Ob Nehri'ni sorduk³²² ve bize şunları söyledi: "Büyük Ob Nehri'ni duymadık ve bilmiyoruz. Her yıl denizaşırı ülkelerden her türlü malla birlikte gemilerle bize gelirler. Ancak Ob Nehri'nin ağzını mı aradıklarını veya bir pazarlık ile mi geldiklerini bilmiyorum. Çin'de ki korsanları duymadık. Bu yüzden yakınlarda bir yerde bir gemi soyuldu. Mants bize Karadeniz'den, Doğu'dan ve Güney'den geliyor. Almanların yolları keşfetmek için nereye gittiklerini duymadım ve bilmiyorum."

oldukları yönündedir. Spasskiy ise onların Avrupalı olabilme ihtimalinden "Mants adıyla Avrupalılar kastediliyorsa, 1516'da ilk Avrupa gemisinin Çin kıyılarına indiği bilinmektedir." Şeklinde bahsetmiştir. Ayrıca Petlin seyahatnamesinden anlaşılacağı üzere Mants halkı tüccar bir halk olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Spasskiy, 1818, 244; Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 61.

³¹⁸Para birimi. Ukrayna grivnası.

³¹⁹Para birimi. Rus rublesi.

³²⁰Gümüşün onda biri, makaranın $8\frac{32}{96}$ Rus ağırlığına eşittir. Bkz. Spasskiy, 1818, 244.

³²¹İvan Petlin yerli Çin halkından sohbet sırasında bilgiler topluyor. Burada da muhtemelen bir batıl inançtan söz ediyor.

³²²Spasskiy'e göre kuşkusuz bu, Biy ve Katun nehirlerinin birleşmesiyle oluşan ve Kuzey Okyanusu'na akan Ob nehri ile ilgili değil; çünkü Ruslar tarafından Sibiry'a'nın kendisinden önce biliniyordu. Bkz. Spasskiy, 1818, 244.

Kalga'da bulunan Buryat³²³ Tatarı bir adam olan Kuştuk bize büyük Ob Nehri'nden şöyle bahsetti: "Büyük bir nehir var; adı Karatal³²⁴. Kalga ulusları³²⁵ Karatal Nehri boyunca dolaşiyor³²⁶ ve nehrin üst kesimlerinde Altan Han halkıyla birlikte dolaşiyor. Karatal sadece Ob Nehri'ne akıyor. Ancak kaynağını veya ağzını bilmiyoruz. Kızıldeniz'den ve kuzeydoğuya doğru akar³²⁷. Bu nehir üzerindeki Kurotal'dan iki taş şehir ve yaşanabilir topraklara sahip kardeş uluslar vardır. Aşağıda göçebe uluslar, aynı zamanda kardeş uluslar vardır. Bu büyük nehirden dolayı, Mantısi bize her türlü malla gelir ve onları bizimle, sayanlar ve geyik derileri, tozluklar, sabunlar, kunduzlar için değiş tokuş eder. Bize şam, tafta, kadife, siyah zenden verirler ve tekrar giderler."

Aynı köylü yine şöyle dedi: "Kardeş halkımdan duydum: Aşağıdan büyük bir gemi geliyordu ve bu gemide neyin beyaz olduğu bilinmiyordu. O gemi kuma

³²³Petlin seyahatnameside "брацким татаринном" (bratskim tatarinom) şeklinde izah olunan Buryatlar günümüzde Rusya'ya bağlı yaşayan bir Sibirya halkıdır. Kendilerini Şaman olarak tanımlamaktadırlar. Bkz. Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, Çev. Ergin Ayan, Kronik, İstanbul 2018, s. 47.

³²⁴Buryat dilinde Kara kelimesi "siyah"; Tal Mançu dilinde "ova", Buryat dilinde ise "bozkır" veya "vadi" anlamlarına tekabül eder. Her iki ihtimalde de "Kara Vadi Nehri" şeklinde bir anlam türemektedir. Ancak Kuştuk adlı adamın Karatal adını hangi dilde kullandığını bilemeyiz. Rus tarihçileri çalışmalarında bu nehrin Amur olabileceği görüşünü savunmaktadırlar. Amur adı farklı halkların dillerinde "Kara Nehir" kavramını içeren Sibirya ve Uzak Doğu'daki tek büyük nehirdir. Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 63.

³²⁵Kalga'nın şehrinin sakinleri.

³²⁶Spasskiy'nin izahlı notlarına göre ise Sibirya ve Çin arasında yaşayan büyük bir halk olan Moğollar iki büyük kola ayrılmıştır: Bunlardan biri Mançu kabilesinin varlığının başlangıcında Çinlilerin gücünü tanıyan, Dzhan-Dzakeu duvarının veya Kalga'nın yakınında dolaşan eski Moğollardır. Eski zamanlarda Rusların dediği gibi son 18. yüzyılda diğer yeni Moğollar, Çin hakimiyetine yeni girdiler ve şimdiki adlarını aldılar. Bundan önce "Halhalar" (Kalkassianlar) olarak biliniyorlardı. Olimpiyat oyunları gibi her 3 yılda bir düzenlenen Halhaların toplantılarıyla tanınan "Han-ol Dağı" (Çar-Gora) yakınlarındaki Tole (Tola) nehri boyunca dolaşırlar. Ayrıca Halhalar, Altay'ın güney eteklerinde Abakan ve Kurulun (muhtemelen Kerulen) nehirleri boyunca ve Gobi çölünde dolaşırlar. Spasskiy'e göre Kozak Petlin'in yolculuğunda "Kalga'nın Ulusları" sözlerinin kuşkusuz göçebe Halhalar olarak anlaşılması gerekir ancak konumlarının başladığı Karatal nehri bilinmemektedir. Bunun için Yenisey nehrini alırsak, bu yolculukta daha ileride, Altan Han'ın Karatal'ın üst kısımlarında dolaştığı söylenir. Spasskiy'e göre belki de daha önce bahsedildiği gibi, Yenisey nehri Ob nehrine akmaz ancak birçok küçük nehirle Kuzey Okyanusu'na bağlanır. Bunlardan biri olan Angara nehrinin büyüklüğü bazı yazarların kafasını karıştırmıştır. Bundan dolayı da "Yeniseylere aktığını mı yoksa tam tersini mi düşünmeliyiz?" şeklinde sorular türemeye başlamıştır. Hatta bunlardan biri Yeniseylerin, Angara'ya aktığını kesin olarak iddia ediyor ancak Spasskiy'e göre bu iddialar yanlış ve temelsizdir. Angara, nehri kendisine veya yazarın atıfta bulunduğu haritaya benzemiyor. Bkz. Spasskiy, 1818, 244-246.

³²⁷Demidova ve Myasnikov'un tenkitlerine göre Petlin'in Kızıldeniz olarak bahsettiği Sarı ve Japonya Denizi olarak varsayarsak; Karadeniz'i de esasında Okhotsk Denizi olarak belirleyebiliriz. Bu durumda Kuştuk'un burada bahsettiği Ob nehrinin Tatar Boğazı olduğuna emin olabiliriz. Böylelikle Karatal Nehri hakkında daha önceki bilgiler de örtüşür. Eğer Karatal Nehri ile gerçekten Amur kastediliyorsa o halde sadece Tatar Boğazı'na (Ob) akmalıdır. Eğer buradaki Ob Tatar Boğazı ise o halde içine akan tek büyük nehir de Amur (Karatal)'dur. Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 64.

çarptı ve parçalandı³²⁸. Biz bu nehirde hiç bu kadar büyük ve güzel bir gemi görmedik, duymadık. Çin'e veya başka bir ülkeye yani nereye gittiğini bilmiyoruz. Çin, bu nehir boyunca bize yakındır.”

³²⁸Rus tarihçilerin aktardığına göre Moğol ülkesinden bir Tatar beyaz yelkenli çok büyük bir gemi gördüğünü söyledi. Ancak bu gemi talihsiz bir kaza sonucunda kumsala çarparak zarar gördü. Bu hadiseden önce ve sonra hiçbir yerde bu kadar büyük ve güzel bir gemi daha görülmedi. Söz konusu nehrin Amur olduğunu ve geminin kötü hava koşulları nedeniyle kuzeye doğru rota çeviren İspanyol veya Hollandalı gemisi olduğu iddiaları anlatılan bu hikâyeyi güçlü kılmaktadır. Bkz. Demidova, Myasnikov, 1966, 64.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Rusya, XVI. yüzyılda Sibiryaya yurtlarında güçlü tahakküm kurmayı başardı. Romanovlar dönemiyle ise adeta yeniden yapılanma sürecine giren Rus devleti çok geçmeden dış politika mecrasında adından söz ettirerek hep bir sonraki adımını planladı. Sibiryaya yurtları üzerinden Uzak Doğu'ya açılma hayalinin tahayyülü ile gerçekleşen İvan Petlin elçiliği vasıtasıyla Rus-Çin ilişkilerinin temelleri atıldı. Daha önceki başarısız elçiliklerin aksine Çin'e giden ilk resmî Rus elçisi olarak tanınan İvan Petlin elçiliğiyle Çin ile ilk diplomatik temaslar sağlandı. İvan Petlin üstlendiği misyonu başarıyla yerine getirerek Rusya'ya seyahatinin raporları beraberinde Çin ve Moğolistan şehirlerinin kara ve su yollarının detaylı bir çizimi ile döndü. Ancak tarih camiası nazarında altın değerinde sayılan bu çizim herhangi bir çalışmada kullanılmadan kayboldu. Nitekim bu durum dönemin Rus arşivlerinin sistematığına eleştirel bir gözle bakılmasına neden olabilmektedir.

Seyahatin gerçekleştiği dönem Ruslar için yeni bir doğuşu simgeler. Dolayısıyla bu gelişme henüz uluslararası mecrada güçlü adımlar atmaya başlayan Rus devletinin sosyo-ekonomik durumuna olumlu yönde katkı sağlayan uluslararası bir adım olarak nitelendirildi. Ancak seyahatname Rusya'da hemen yayımlanmadı. İvan Petlin'in Çin ve Moğolistan devletleri hakkında kaydettiği bilgiler Rusya'da devlet sırrı olarak kabul edildi³²⁹. Bu devlet sırrı dönemin İngiliz büyükelçisi ve çarlıkla münasebeti olan John Merik vasıtasıyla İngilizlerin eline geçip 1625'te Londra'da yayımlandıktan hemen sonra çeşitli Avrupa dillerinde de yayımlanması gecikmedi. İvan Petlin, seyahatnamede kaydettiği bilgilerle Avrupa'dan Sibiryaya, Moğolistan ve Çin'e bir kara yolu açılmasına neden oldu. Rusya'nın Çin devleti ile planladığı ticarî iştirakin gerçekleşebilmesi için gereken onayın alınmasını sağladı. Ayrıca seyahatname Rusya'da, Orta ve Doğu Asya ülkeleri hakkında bilgilerin yayılmaya başlamasının da bir ön ayağı oldu.

Petlin'in Çin imparatorundan aldığı mektup Rus diplomasi panoramasına yeni bir vizyon kazandırdı. Rus elçisi, mektubu Moskova hükümetine ve Rus çarına sundu. Ancak bu mektup yaklaşık 60 yıl boyunca Rusça'ya çevrilemedi³³⁰. Böylece

³²⁹Nikitina İrina Vyacheslavovna, "İstoriya Rossiysko-Kitayskih Otnoşeniy Pohod v Kitay Tomskogo Kazaka Petlina v 1618 Godu", *Nauka i Obrazovaniye*, TPGU, No. 5, Çast 3, 2016, s. 178-179.

³³⁰Moskova'da bulunan Büyükelçilik Prikaz'da 53 kâtip ve 27 tercüman görev yapmaktadır. Ancak Çince mektubu çevirecek bir kişinin bile bulunamaması Rus araştırmacıları öz eleştiri yapmaya sevk etmiştir. Dönemin Rus çarlarına ve diplomasi alanında ki eksikliklere getirilen Rus odaklı eleştiriler

Çince mektup, Rus Büyükelçiliği olan Posolskiy Prikaz'da yıllar boyunca gizemini koruyan muğlak bir belge olarak kaldı. Moskova'da görev yapan birçok tercüman vardı. Lakin sembollerden oluşan hiyeroglif sisteme sahip Çin yazısını okuyabileni henüz yoktu. Dolayısıyla yaşanan mektup krizi Rus idarî yetkililerini yeni bir arayış içerisine soktu. Bu durum sonucunda ise Rusya'da *Çince Okur-Yazarlığı*³³¹ tabiri ortaya çıktı³³². Yarım yüzyılın ardından Çince mektup 1675'de Nikolay Spafari³³³ tarafından nihayet Rusça'ya çevrilebildi. Ancak mektubun çok geç bir zaman sonra ancak okunabilmiş olması Rus-Çin ilişkilerinin sekteye uğramasına neden oldu.

Mektup, Rus büyükelçilerine geçiş izni vermekle kalmayıp; Çin'de transit ticaret yapma hakkını da sağlıyordu³³⁴. Ancak İvan Petlin'in Çin'den Rusya'ya yola çıktıktan 1 yıl gibi uzun bir süre sonra varması ve mektubun okunamaması gibi sebepler Çin ile kurulan temasların sürdürülebilirliğini ortadan kaldıran etkenler oldu. Akabinde Rusya sınırlarının Çin sınırına uzak olduğuna karar vererek bu çabayı bir süreliğine kenara bıraktı³³⁵. Zira henüz iç karışıklıktan çıkan bir ülke için yeterince zaman yoktu. Çin ile kurulacak ilişkiler için gönderilecek elçilikler ise bilakis zaman ve bütçe gerektiriyordu. Filhakika İvan Petlin atandığı misyonu başarıyla yerine getirdi ancak Rus devletinin istikrarsız ve öngörülemez kararları nedeniyle tahayyül olunan Uzak Doğu ticaretine erişilemedi. Nitekim bu mektup Petlin Rusya'ya döndüğünde vakit kaybetmeden okunabilmiş olsaydı Çin ile ticarî ortaklık bağları çok daha hızlı ve güçlü bir şekilde kurulabilirdi³³⁶. Ancak bu erteleme gerçekleşen elçiliğin vizyonuna şüphesiz zarar veren bir etkindir.

hakkında detaylı bilgi için bkz. K. G. Muratşina, "Zametki o Neobhodimosti Znaniya İstorii Rossisko-Kitayskih Otnoşeniy i Kitayskoy Spetsifike Postroyeniya İmidca Stran", *Uralskoe Vostokovedeniye*, Uralskiy Federalniy Üniversitet, B. 4, Yekaterinburg 2011, s. 81.

³³¹Ruslar ilk defa İvan Petlin elçiliği sonrasında Çince üzerine yoğunlaştılar. Dolayısıyla Çince merak uyandıran bir diplomasi dili haline geldi. Nihayetinde ise Rusçada "Китайская Грамота" (Kitayskaya Gramota) olarak bilinen *Çince Okur-Yazarlığı* terimi Rus sosyo-kültürel hayatının bir parçası oldu.

³³²Chi Jimin, "Rod Meçnikovih i Russkoye Kitayvedeniye", *Kliničeskaya Patofiziologiya*, T. 22, N. 3, 2016, s. 124.

³³³Asıl adı Nicolae Milescu Spataru'dur. Moldova asıllı bir gezgin, tercüman ve diplomattır. Osmanlı Devleti, İsveç ve Fransa gibi çeşitli ülkelerde diplomatik hizmette bulunmuştur. Petlin'in getirdiği Çince mektubu çevirdikten hemen sonra aynı yıl Çin'e gönderilecek olan yeni Rus büyükelçiliğinin başına atanmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda Çin'e giden Rus büyükelçilikleri ve Spafari hakkında detaylı bilgi için bkz. S. V. Osipov, "Perviye Russkiye Posli v Kitay (XVII-XVIII vv.)", *UGTU*, Ulyanovsk 2019, s. 69.

³³⁴Panyukova, 2016, 60.

³³⁵B. G. Kurtz, *Russko-Kitayskiye Snoşeniya v XVI. XVII. i XVIII. Stoletiyah*, GIU, Ukrayna 1929, s. 24-27.

³³⁶Muratşina, 2011, 80.

İvan Petlin'in seyahatnamesi bilim camiası tarafından başta pek güvenilir bulunmadı ve uzunca bir süre sorgulanmaya tabi tutularak çeşitli araştırmacılar tarafından tartışıldı. Sibirya, Moğolistan ve Çin tarihleri üzerine kıymetli çalışmalar yapan Sovyet tarihçileri N. F. Demidova ve V. S. Myasnikov 1966 yılında yaptıkları *Perviyе Russkiye Diplomatı v Kitaye* adlı çalışmayla İvan Petlin elçiliğinin güvenilirliğini somut belgelere dayanarak kanıtladılar. XVII. yüzyıl eski Rus arşivlerini kullanan araştırmacılar seyahatin ardından gerçekleşen resmî yazışmalardan teşkil olunan yeni belgelere de ulaştılar. Ayrıca Çin arşiv materyallerinden de faydalanarak elde ettikleri bilgileri teyit ettikten sonra yayımladılar. Konu üzerine yapılan en kapsamlı çalışma olan bu eserin ardından yani 1966 yılından sonra yeni bir gelişme kaydedilemedi. Rusça ve Çince olmak üzere yüzeysel makaleler haricinde konuya dair nitelikli bir çalışma daha yapılmadı. Bu bağlamda çalışmamız bu eksikliği ziyadesiyle doldurmaktadır.

İvan Petlin'in seyahatnamesi aslında tıpkı Remezov gibi sonradan Rusya'ya Rus kolonizasyonu sağlamak için yerleştirilen araştırmacılarda öncü bir rol oynamıştır. Remezov'un derlediği Sibirya haritaları Rus kolonizasyonun bölgede yayılması açısından takdire şayan idi. Remezov'un bölgede yaptığı araştırmalar sonucu Rus devletine sunduğu raporlar ve haritalar dönemin Rus çarı Büyük Petro (1682-1725) için oldukça kıymetlidir. Nitekim Petlin'in elçiliği, çizim ve seyahat raporları da dönem Rusya'sı ve Mihail Federeoviç için de en az o kadar kıymetlidir.

XVII. yüzyılda Rus-Çin etkileşimi tam manada sağlanamamış olsa da Uzak Doğu kültür motiflerinin Rus kültürüne etkisi yadsınamazdı. Rusya, Çin'i daha ziyade kapalı bir ülke olarak nitelendirse de Çin'in açık bıraktığı kapıdan geçmeyi arzulayan başlıca ülke yine Rusya olmuştur. Hatta bazı Rus araştırmacıları tarafından Çin ülkesine duyulan hayranlık yapılan çalışmalara çok net bir şekilde yansımış; Çin'in taklit edilmeye layık olan bir uygarlık olduğu³³⁷ vurgulanacak kadar övgüler yağdırılmıştır. Nitekim İvan Petlin elçiliğinin Çin'e girmek üzere Tomsk'tan yola çıkması ve başarılı olması sonucunda Tomsk şehrinin "Asya'ya açılan kapı"³³⁸ olarak nitelendirilmesi şaşırtıcı bir gelişme değildir.

³³⁷N. N. Bantsy-Kamentskim, *Diplomatıçeskoye Sobraniye Del Mejdu Rossiyskim i Kitayskim Gosudartsvami s 1619 po 1792 God*, İzd. V. M. Florinskim, TİU, Kazan 1882, s. 10.

³³⁸Panyukova, 2016, 60.

Petlin'in seyahati günümüz Rusya'sında coşkuyla kutlanmakta olup; onur verici bir tarihi vakıa olarak nesilden nesle aktarılmaktadır. Bunun somut örneği ise Ruslar tarafından İvan Petlin'in güzergâhının incelenerek yapılan keşif restorasyonu projeleridir. İvan Petlin'in elçiliği günümüz Rusya'sında ilk başarılı Çin misyonu olarak kabul edilir. Bu bağlamda tarihi belleğin muhafaza edilmesi amacıyla Petlin'in Çin'e seyahatinin 400. yıldönümüne özel kutlama ve proje çalışmaları yapılmıştır. Bu tarz faaliyetlerin ilki henüz 400. yıldönümüne girilmeden birkaç yıl önce yani 2015 yılında Rus gezginlerinin bölgelerarası ve uluslararası bazda kalıcı olmak amacıyla bu seyahati tekrarlamaya karar vermeleriyle başladı. Proje işbirliğinde teknik keşifler yapılması planlanarak tarihi bir yürüyüş rotası belirlenmesi ve bu rota boyunca tarihi yerleşimlerin ve etnokültürel çeşitliliğin incelenmesi gibi hedefler konuldu.

İvan Petlin seyahatinin 400. yıldönümü olan 2018 yılına gelindiğinde ise Rus gezginler Çin'e varmak üzere "Doğu Büyükelçiliği Yolunun Keşfi" projesi doğrultusunda 5 araçtan oluşan büyük bir grupla Tomsk şehrinden yola çıktılar. Petlin'in yol güzergâhına olabildiğince sadık kalan gezginler yol üzerinde birçok bölge halkıyla tanıştılar ve misafirperverlikle karşılandılar. Uzun bir yolculuğun ardından Çin'e varan gezginler genel olarak yolculuğun en zor kısmının Moğolistan topraklarından geçmek olduğunu belirttiler. Moğolistan'ın başkenti Ulanbator'da sadece otellerin olmasından dolayı çadır kurduklarını ve yemeklerini ateş yakarak pişirdiklerini anlattılar. Ayrıca Rusya'nın iklimi ile Moğolistan'ın iklimi arasında büyük ölçüde farklılıkların olduğunu vurgulayan gezginler bu sebeple Hakasya ve Tuva topraklarına Temmuz ve Ağustos aylarında; Moğolistan topraklarında ise Eylül ayında seyahat etmenin çok daha uygun olacağını ifade ettiler.

Gezginler yol boyunca İvan Petlin'in seyahatnamesinde yer alan bilgileri teyit ettiler. Moğolistan ve Çin coğrafyasının dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına şahitlik ettiler. Petlin'in anlattığı gibi tapınaklarda yer alan ikon ve heykellerin tüm ince ayrıntılarına varana kadar incelemelerde bulundular. Böylece Tomsk keşif heyeti Petlin elçiliğinin başarısına bir kez daha ikna oldular. Bu projeye tarihi bir belgeselin alegorik yöntemlerle modern filmlere uyarlanması bağlamında hafızaların güçlü tutulmasını amaçlamıştır. Keza Petlin elçiliğinin başarısı sosyal medya platformlarında yayımlanan belgesellerden ziyade uluslararası ve yerel kanallarda da Rus toplumuna ve gençlere tevarüs edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Serkan, “Kazan Adının Kökeni”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 26, S. 26, Yaz 2010, s. 27-33.
- ACAR, Serkan, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- ATLASI, Hadi, *Sibir Tarihi*, Çev. Eser Havare, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016.
- BANNIKOV, A. G., *Perviye Russkiye Puteşestviya v Mongoliyu i Severniy Kitay*, GİGL, Moskva, 1954.
- BANTSY-KAMENSKİM, N. N., *Diplomatiçeskoye Sobraniye Del Mejdu Rossiyskim i Kitayskim Gosudartstvami s 1619 po 1792 God*, V. M. Florinskim (Ed.), TİU, Kazan, 1882.
- BARTHOLD, Wilhelm, Çev. Kaya Bayraktar, Ayşe Meral, *Rusya ve Avrupa’da Oryantalizm*, Küre, İstanbul, 2004.
- BARTHOLD, Wilhelm, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2010.
- BARTHOLD, Wilhelm, *Türkistan Halklarının Tarihi*, Çev. Gülnisa Aynakulova, Astana, Ankara, 2018.
- BATTUTA, İbn, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, C. 1, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- CANDAN, Ergun, *Türkler’in Kültür Kökeni*, Sınır Ötesi, İstanbul, 2011.
- CARPİNİ, Plano, *Moğolistan Seyahatnamesi*, Çev. Ergin Ayan, Kronik, İstanbul, 2018.
- CHEN, Vincent, *Sino-Russian Relations In The Seventeenth Century*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1966.
- ÇAMAŞ, Tuğrul, “Opriçnina Teşkilatı ve Rus Merkezileşmesine Etkileri”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Güz 2018, S. 2, s. 112-136.
- DEMİDOVA, N. F., MYASNIKOV, V. S., *Perviye Russkiye Diplomati v Kitaye*, Akademiy Nauk, Moskva, 1966.

- DMİTRİEVNA, Ç. A., VİKTOROVNA, L. L., “Vliyaniye Lichnosti İvana Groznogo Na Rossiskoye Zakonodatelstvo Serediny XVI. Veka”, *II. Mejdunarodnoy Hauçno-Praktičeskoj Konferentsi*, Penza 2018, s. 28-30.
- DRİEM, George Van, *Language of the Himalayas*, Brill, C. 1, Köln, 2001.
- FİŞER, İogann Ebergard, *Sibirskaya İstoriya s Samago Otkritiya Sibiri Do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujjem*, Akademiy Nauk, Kniga 2, Akademiy Nauk, Sankpeterburg, 1774.
- FORSYTH, James, *A History of the Peoples of Siberia: Russia’s North Asian Colony 1581–1990*, Cambiridge, 1992.
- FULLER, William C., *Strategy And Power In Russia 1600-1914*, The Free Press, New York, 1998.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, “Divanü Lugat-it Türk’te Geçen Yer Adları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, 2009, s. 1-36.
- GRAHAM, Hugh F., “R. G. Skrynnikov, Boris Godunov”, *Canadian-American Slavic Studies*, Nauka, C. 14, S. 1, Moscow 1978, s. 107-109.
- GROUSSET, Rene, *Stepler İmparatorluğu*, Çev. Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- GÜL, Bülent, “Moğol Kişi Adları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 1, 2010, s. 217-229.
- HERBESTHEİN, Sigismund, *Zapiski Moskovitskih Delah*, Çev. A. İ. Maleina, Suvorina, Sankpeterburg, 1908.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rus İlişkileri (1492-1700)”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl (1491-1992)*, Ankara, 1999, s. 25-35.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, C. 12., S. 46, Nisan 1948, s. 349-402.
- İNAN, Abdülkadir, *Sibirya Türkleri*, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976.
- JİMİN, Chi, “Rod Meçnikovih i Russkoye Kitayvedeniye”, *Kliničeskaya Patofiziologiya*, T. 22, N. 3, 2016, s. 123-130.

- JONES, W. Gareth, "Russia's Eighteenth-Century Enlightenment", William Leatherbarrow, Derek Offord (Ed.), *A History Russian Thought*, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 73-94.
- JUKOVIÇ, Platon Nikolayeviç, *Smutnoye Vremya i Votsareniye Romanovih*, Tipografiya Stina, Moskva, 1913.
- KAFALI, Mustafa, *Altın Orda Devletinin Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1976.
- KAFALI, Mustafa, "Cuci Uлуу ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları", *Tarih Dergisi*, S. 24, 1970, s. 59-68.
- KAFALI, Mustafa, "Deşt-i Kıpçak ve Cuci Uлуу", *Tarih Dergisi*, S. 25, 1971, s. 179-188.
- KAFAROV, Pallady, *Zametki o Puteşestviy v Kitay Kazaka Petlina*, ZVRAO, No. 6, Sankpeterburg, 1892.
- KALAN, Ekrem, *Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008.
- KAMALOV, İlyas, "Altın Orda Devleti", Osman Karatay, Serkan Acar (Ed.), *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Kronik, İstanbul, 2020, s. 531-573.
- KAMALOV, İlyas, MİRGALİYEV, İlknur, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", *Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 187-198.
- KAMALOV, İlyas, *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- KARAKULAK, Mesut, "Haydut ve Devlet: Yermak'ın Batı Sibiryaya Seferi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 27, Güz 2019, s. 273-296.
- KARAKULAK, Mesut, "İki Dünya Arasında Bir Elçi: İvan Daniloviç Hohlov'un Buhara Misyonu (1620-1622)", *Turkish Studies*, C. 15, S. 1, 2020, s. 369-388.
- KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç, *İstoriya Gosudarstva Rossiskovo*, IX, Sankpeterburg, 1821.
- KOÇ, Dinçer, "Aşağı İdil Boyunda Hâkimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 12, S. 1, Yaz 2012, s. 455-494.
- KOVALEVSKİ, E., *Puteşestviye v Kitay*, Koroleva, Çast 1, Sankpeterburg, 1853.

- KURAT, Akdes Nimet, “Kazan Hanlığı (1437-1556)”, *Ankara Üniversitesi DTCTF*, Cilt 12, S. 3-4, 1954, s. 227-248.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara, 2014.
- KURAT, Akdes Nimet, TEMİR, Ahmet, “Sibir (Sibirya) Hanlığı”, *Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya-Tarih) 1*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, , Ankara 2001.
- KURTZ, B. G., *Russko-Kitayskiye Snoşeniya v XVI. XVII. i XVIII. Stoletiyah*, GIU, Ukrayna, 1929.
- MİLLER, Gerard Friderik, “O Pervih Rossiskih Puteşestviyah i Posolstvah v Kitay”, *Yeşemesnaçniye Soçineniya k Polze i Uveseleniyu Sulujatçşiyey*, Akademiy Nauk, Çast 2, İyul-Dekabr No. 6, 1755, s. 15-57.
- MİLLER, Gerard Friderik, *İstoriya Sibiri*, Akademiy Nauk SSSR, Moskva-Leningrad, 1937.
- MİLLER, Gerard Friderik, *Opissanie Sibirskago Tsartsva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena,*, Akademiy Nauk, Sankpeterburg, 1750.
- MONTEFIORE, Simon Sebag, Çev. Nurettin Elhüseyni, *Romanovlar 1613-1918*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.
- MURATŞİNA, K. G., “Zametki o Neobhodimosti Znaniya İstorii Rossisko-Kitayskih Otnoşeniy i Kitayskoy Spetsifike Postroyeniya İmidca Stran”, *Uralskoe Vostokovedeniye*, Uralskiy Federalniy Üniversitet, B. 4, Yekaterinburg, 2011, s. 78-83.
- OSİPOV, S. V., “Perviye Russkiye Poslı v Kitay (XVII-XVIII vv.)”, *UGTU*, Ulyanovsk, 2019, s. 67-79.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri 1223-1341*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017.
- ÖZKAN, Murat, “Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: Sibirskiy Vestnik”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 45, Bahar 2019, s. 307-332.

- ÖZTÜRK, Yücel, “Kırım Hanlığı”, Osman Karatay, Serkan Acar (Ed.), *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Kronik, İstanbul 2020, s. 575-628.
- PANYUKOVA, G. A., “Vostanovleniye Ekspeditsi İvana Petlina (400 Letiyu Ustanovleniya Diplomatıçeskih Otnoşeniy Rossii s Kitayem)”, *MNIJ*, Çast 7, B. 4 (46), 2016, s. 60-61
- PAVLOV, Andrej P., “Tsar Mikhail Romanov: His Entry Into Power”, *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Seriya 4, C. 24, S. 2, 2019, s. 147-157.
- PETROV, Pavel, *Ruskiy Biyografiçeskiy Slovar*, A. A. Polotsov (Ed.), Skorohodova, Sankpeterburg, 1902.
- PURCHAS, Samuel, *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pligrimas: Contayning a History of the World in Sea Voyages and Lande Travells by Englishmen and Others*, The Macmillan Company, Vol. 14, New York, 1905.
- RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya'dan*, Çev. Ahmet Temir, C. 1, Maarif, İstanbul, 1956.
- SERGIENKO, T. V., *Zakonodatelnoye Regulirovaniye Obratşeniy Grajdan v XVI-XVIII Vekax v Rossi*, , *Sibirskiy Federalniy Üniversitet*, Krasnoyarsk, 2016.
- SEVER, Zafer, *Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi Ve Sibirya'da Rus Hâkimiyeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2020.
- SPASSKIY, G. İ., “Puteshestviye v Kitay Sibirskago Kozaka İvan Petlina 1620 Godu”, *Sibirskiy Vestnik*, Çast Vtoraya, Sankpeterburg, 1818, s. 211-247.
- ŞARAFULLİNA, Aliya, *Budizm'de ve Tiber Budizmi'nde İnanç Esasları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2013.
- TİM KOVSKY, E. F., *Puteşestviye v Kitay Çerez Mongoliyu v 1820 i 1821 Godah*, MDMVD, Çast 1, Sankpeterburg, 1824.
- TOMİLOV, N. A., *Batı Sibirya Türkleri*, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2013.
- TOPSAKAL, İlyas, *Sibirya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ötüken, İstanbul, 2017.

- TOPSAKAL, İlyas, “Türk Tarihi Açısından Sibiry’a’nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar)”, *Turkish Studies*, C. 6, S. 1, Güz 2011, s. 1863-1883.
- ÜNAL, Fatih, “Çarlık Döneminde Rusların Sibiry’a Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 41, Güz 2015, s. 613-647.
- ÜNAL, Fatih, “Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38, 2008, s. 227-252
- ÜNAL, Fatih, ÖZKAN, Murat, KARAKULAK, Mesut vd., *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*, Ötüken, İstanbul, 2020.
- ÜNAL, Fatih, ÖZKAN, Murat, KARAKULAK, Mesut vd., *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, Ötüken, İstanbul, 2020.
- ÜNAL, Fatih, ÖZKAN, Murat, KARAKULAK, Mesut vd., *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, Ötüken, İstanbul, 2020.
- VERNADSKY, George, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge, İstanbul, 2007.
- VOLEROV, F. A., DMİTRİYEV, A, A, *Rodoslovnaya G. G. Stroganovih*, Perm, 1895.
- VVEDENSKİY, Andrey, *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*, Sotsialno Ekonomiçeskoy Literaturi, Moskva, 1962.
- VYAÇESLAVOVNA, Nikita İrina, ”İstoriya Rossiysko-Kitayskih Otnoşeniy Pohod v Kitay Tomskogo Kazaka Petlina v 1618 Godu”, *Nauka i Obrazovaniye*, TPGU, No. 5, Çast 3, 2016, s. 178-179.
- WITSEN, Nikolaas, *Noord en Oost Tartarye*, Halma, Amsterdam, 1705.
- YALTIRIK, Mehmet Berk, *Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2014.
- YURIYEVİÇ, L. M., “Şvedskiy Perevod “Rospisi Kitayskomu Gosudarstvu” İ. Petlina”, *Hauçnyı Jurnal*, N. 2(35), Çast 2, 2018, s. 261-267.
- ZAITSEV, İlya V., Çev. Serkan Acar, “Astarhan Hanlığı’nın Sınırları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 24, S. 2, Aralık 2009, s. 171-178.
- [https://www.bagira.guru/\(05.01.2020\)](https://www.bagira.guru/(05.01.2020)).
- [https://www.britannica.com/\(24.05.2021\)](https://www.britannica.com/(24.05.2021))

<http://gorod.tomsk.ru/>(20.11.2020)

<https://kuran.diyamet.gov.tr/>(09.12.2020)

<http://rotifera.hausdernatur.at/>(15.12.2020)

<http://www.vostlit.info/>(05.11.2020)

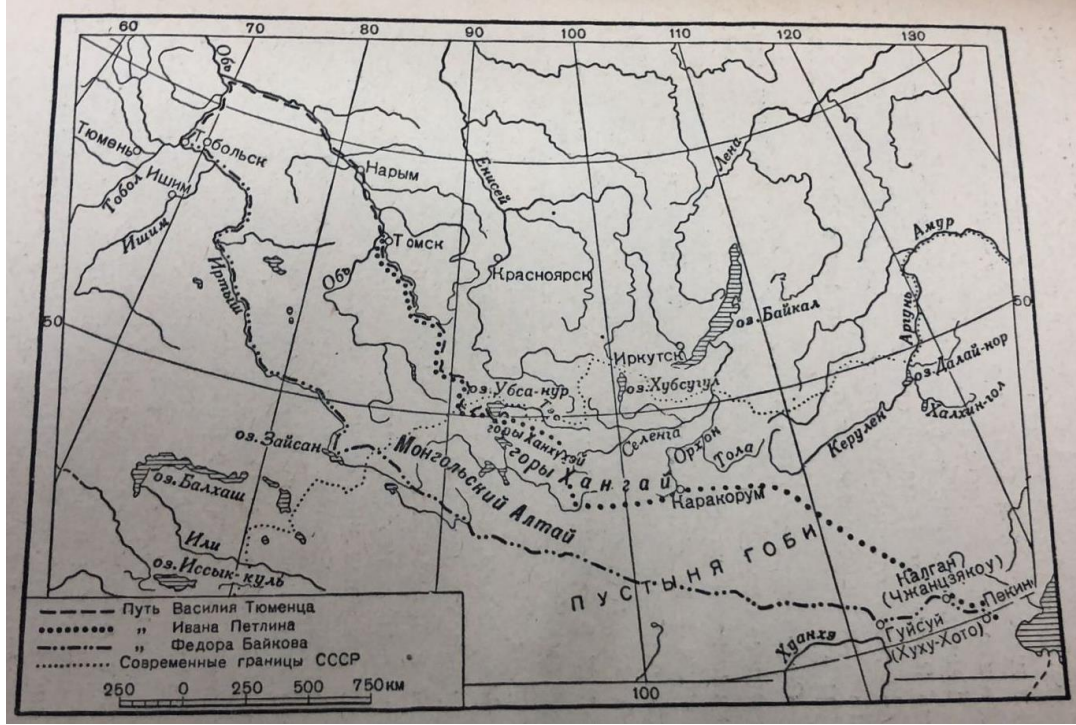
<http://www.water-rf.ru/>(04.04.2021);

<https://ru.wikipedia.org/wiki/>(02.01.2021)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/>(02.01.2021)

<https://www.youtube.com/>(16.05.2021)

EKLER

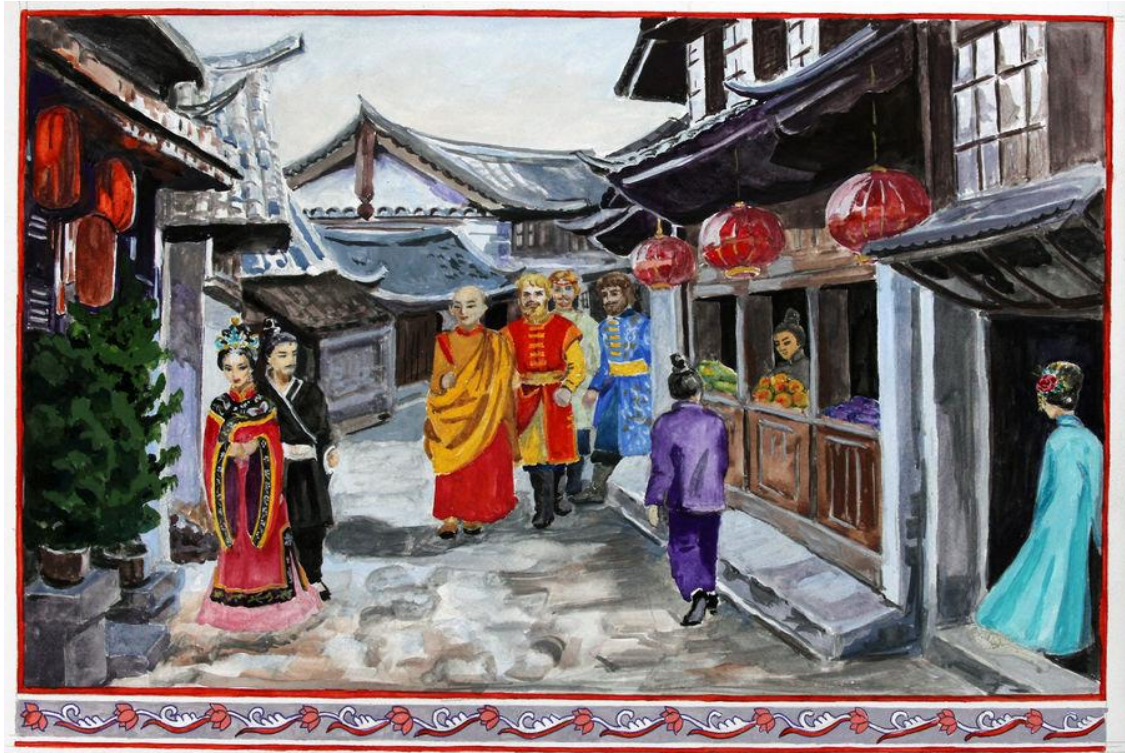
Ek 1: İvan Petlin ve diğer Çin'e giden Rus elçiliklerinin işaretlenmiş yol güzergâhı haritası. (A. G. Bannikov, *Perviyе Russkiye Puteşestviya v Mongoliyu i Severniy Kitay*, Moskva, 1954.)

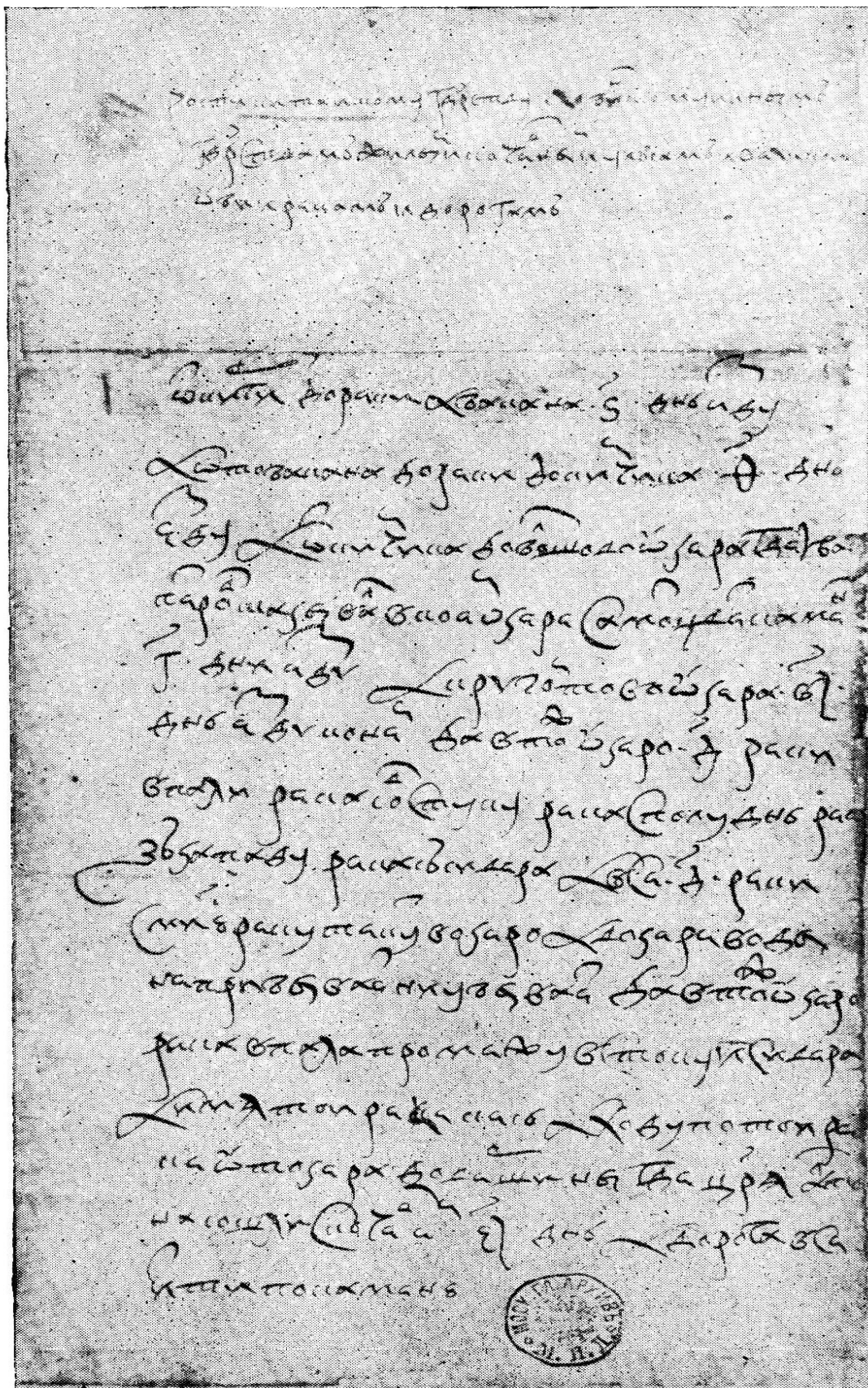
Ek 2: Rus elçilik heyetinin Çin'e varışını tasvir eden resim. (A. G. Bannikov, *Perviyе Russkiye Puteşestviya v Mongoliyu i Severniy Kitay*, Moskva, 1954.)

Ek 3: İvan Petlin elçilik heyetinin Çin'e geçiş için izin talebini tasvir eden resim.
(Resim: N.K. Khvorenkova. <https://gorod.tomsk.ru/>)

Ek 4: İvan Petlin elçilik heyetinin Çin sokaklarından geçmesini tasvir eden resim.
(Resim: N.K. Khvorenkova. <https://gorod.tomsk.ru/>)

Ek 5: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 1 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a report or document. The text is dense and spans most of the page. A circular stamp or seal is visible on the left side, approximately halfway down the page.

Ek 8: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 4 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a travel report. The text is dense and spans most of the page. A circular stamp or seal is visible on the left side, partially overlapping the text.

Ek 9: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 5 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Хадрото старомъ срны итхлѣ жана
Житыи истаиу крапара тарадати
Имазетны с

Ѣмучаши зсали амачаишадина
тарадатъ даишхашао срны и в дарѣ
Жа вудуиане Ѣ. дин хрѣстенна
напашаападе ивухара даклат
Жа даодрети хра остана ваварѣ
Цра дрсаяко охрѣтаа дѣа диншова
То охрѣто иангашеишаапа да мар
Летире иуа остана вѣданаши
пишнаѣ омилати паргаснои
спитѣ даишѣ иа саапаа даишѣ поу
Хи барѣ Ивухарама даишѣ

Ek 12: Ivan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 8 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a travel report or diplomatic document. The text is dense and covers most of the page, written in a cursive style typical of 18th-century Russian manuscripts. The script is somewhat faded and difficult to read in detail, but it appears to be a continuous narrative or report.

Ek 13: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 9 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviy Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a travel report or diplomatic document. The text is dense and covers most of the page. A circular stamp or seal is visible on the left side, partially overlapping the text.

Ek 14: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 10 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a travel report or diplomatic document. The text is written in a cursive style and includes several lines of prose. A circular seal or stamp is visible on the left side of the page, partially overlapping the text.

Ek 15: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 15 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviy Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a travel report or diplomatic document. The text is arranged in several paragraphs, with some lines starting with large, decorative initial letters. A circular stamp is visible near the bottom center of the page.

Ek 16: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 16 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a travel report or diplomatic document. The text is arranged in several paragraphs, with some lines starting with large, decorative initial letters. A circular stamp or seal is visible in the lower right quadrant of the page.

Ek 17: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 17 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a report or travelogue. The text is dense and covers most of the page. A circular stamp or seal is visible on the left side, partially overlapping the text.

Ek 18: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 18 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviy Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a report or document. The text is written in a cursive style and includes several lines of text. A circular seal or stamp is visible in the upper right quadrant of the page.

Ek 19: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 19 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a travel report or diplomatic document. The text is written in a cursive style and covers most of the page. A circular seal or stamp is visible on the left side, partially overlapping the text.

Ek 20: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 20 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a travel report or diplomatic document. The text is written in a cursive style and is arranged in approximately 20 lines. The content is difficult to decipher due to the cursive and some fading, but it appears to be a detailed account of a journey or diplomatic mission. The text is written in a dark ink on a light-colored, textured paper.

Ek 22: İvan Petlin Seyahat Raporlarının Orijinal El Yazması - 22 (N. F. Demidova, V. S. Myasnikov, *Perviyе Russkiye Diplomati v Kitaye*, Moskva, 1966.)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Salise Hilal Ergün
Doğum Yeri-Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	İngilizce, Rusça
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	II. Genç Türkologlar Çalıştayı
İş Deneyimi	
Stajlar	Ordu Cumhuriyet Anadolu Lisesi
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	